

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKE *og* SOGN

i fortid og nutid

Copyrigh 1951
A. C. Normanns Forlag A/S
Odense · Danmark
*
Tryk:
Andelsbogtrykkeriet i Odense

KIRKE *og* SOGN

i fortid og nutid

REDAKTION

Biskop, dr. theol. NIELS MUNK PLUM

og

Sognepræst G. SPARRING-PETERSEN

A. C. NORMANNS FORLAG ¹/₅

INDHOLD

Forord	V
Danmarks kirke gennem tiderne. Af biskop, dr. phil. <i>C. I. Scharling</i> ...	VII
Kirken i historiens lys. Af sognepræst, dr. theol. <i>L. P. Fabricius</i>	XXIV
Kirke og stat. Af undervisningsminister, dr. theol. <i>Flemming Hvidberg</i>	XLVIII
Kirken, den er et gammelt hus. Af <i>R. Broby-Johansen</i>	LIV

Indholdsfortegnelsen over pastoraterne
findes bag på titelbladet til de enkelte provstier.

FORORD

„I Danmark er jeg født, der har jeg hjemme“ —

og så søger H. C. Andersen at tegne et billede af det Danmark, han elsker: kæmpehøjen mellem nutids „æblegård og humlehave“, og i sangen trækker han linjerne fra stormagtstiden, da Danmark „herre var i hele norden“ og bød over England, til nutiden, da det er ånden og dygtigheden, der skal gøre Danmarks navn kendt. Han samler ligesom fortid og nutid i ordene „hvor Dannebrog vajer“, — korsflaget har været det forenende for det danske folk i lyst og i nød gennem de rullende århundreder. På festdage er hele landet klædt i Dannebrog; der er vist ikke nogen anden nation, der bruger sit flag så hyppigt som vi; vi kan ikke rigtig tænke os en dansk sommerhøjtidsdag uden med Dannebrog vajende med sine rene, stærke farver over de blomstrende haver eller ved den grønne skov. Men i hverdagen er der noget andet, der præger landskabet, noget, der er sådan forbundet med landskabet, at hvis man ikke så det, ville man ikke rigtig kunne sige: „Dette er Danmark“. Ja, det er noget, der også har med korsflaget at gøre: *den danske landsbykirke*. Kirkerne ligger tæt ved hinanden; vore forfædre var ikke smålige, da de byggede kirker, sognets folk ville have deres egen kirke, en kirke der tilhørte netop den lille kreds, der kendte hinanden, delte sorg og glæde med hinanden. De danske kirker er kun sjældent valfartskirker, hvortil man strømmede langvejs fra; kun få af dem er klosterkirker, bestemt for det afsondrede samfund indenfor klostermurene; men det er *sognekirker*, beregnet for og tilhørende den kreds, der delte hverdagen med hinanden og på helligdagene „sognede“ til det sted, hvor kirken lå. Derfor ligger kirkerne så tæt, at de præger det danske landskab. De er ofte ret ens: Kor og skib — tårne med trappegavle, hvor der i sin tid var råd dertil, eller hvor nyere tid ville pryde det gamle, kullede gudshus; men de bliver aldrig kedelige; lige som småkrat kan være ens og dog give landskabet liv, således giver kirkerne landskabet liv, og så fortæller de os noget! De gamle kirker fortæller om, hvad fædrene har villet ofre for at ære Gud og give deres efterkommere et åndeligt hjem; de nye kirker fortæller om, at når menneskene havde lagt nyt land under sig, så fulgte den gamle tro med, og så byggede man et hus på de før så sparsomt beboede steder. — Kirken og sognet har været vort folks åndelige hjem i et årtusinde; ethvert sådant lille samfund har været som en lille stat med sine egne ord-

ninger, sine egne minder og sine særlige interesser. Sognegrænserne er sjældent tydelige i det ydre; men de betød og betyder endnu noget for dem, der er indenfor dem. Det ses så klart af, at der sjældent straks kommer noget godt ud af at ændre grænserne, omannektere o. s. v.; de gamle bånd lader sig ikke sådan løse, og nye opstår ikke lige straks; folk hører nu en gang sammen i det fælles sognebånd. — Det er derfor, vort værk hedder „Kirke og sogn i fortid og nutid“; man vil prøve at se disse små samfund hver for sig, så vidt muligt give en karakteristik af dem, fortælle, hvad netop *de* har oplevet, hvilke mænd og kvinder der har betydet noget i netop *den* lille kreds, — og så skulle det hele gerne blive en Danmarksbeskrivelse, bestående af lutter småbitte mosaikstykker, som dog tilsammen, men kun *tilsammen*, giver et billede af et hele: den danske folkekirke i det danske folk. Vi har haft den lykke, at vi i Danmark altid har haft en „folkekirke“, — her har aldrig været de dybe skel mellem trosbekendelserne, to eller flere hinanden bekæmpende religioner, — folket gik som helhed over fra hedenskab til kristendom, langsomt, men sikkert, og senere fra katolicisme til lutherdom, — og de senere store vækkelser har aldrig søgt at bryde dette fællesbånd: den danske folkekirke. I hvert enkelt lille sogns historie og i dets åndelige indhold afspejler sig noget af den danske kirkes og det danske folk historie, og alle vegne findes der spor, der viser tilbage til de ældste tider: kirke og folk har altid fulgtes ad og har båret deres arvegods med sig gennem tiderne; og selv i vore dage, hvor der — mange gange med rette — tales om afkristning, er båndet mellem kirke og folk stærkt endnu, — og kendskab til kirkens og sognets forhold vil rodfæste kærligheden til både den lille og den store enhed; sognet er som frøet, hvoraf fædrelandet spirer frem, og landsbyens lille, ydmyge kirke er budbringer fra den store enhed, den hellige almindelige kirke, der gennem den danske folkekirke taler livets ord til det danske folk.

REDAKTIONEN.

DANMARKS KIRKE GENNEM TIDERNE

Af biskop, dr. phil. C. I. Scharling.

Tusind år stod Kristi kirke
på sin klippe blandt os trygt,
tusind år vort Dannevirke
var den mod al fjendens frygt,
stormen sused, vandløb kom,
styrted dog ej huset om —.

Således sang Grundtvig, da man i 1826 fejrede tusindårsmindet om Angars komme til Danmark. Siden da er der gået over 100 år, med vældige rystelser over jorden og også gennem det danske folk, men endnu har vi grund til at synges om den danske kirke de samme ord.

Det er et mærkeligt levnedsløb, der tegner sig for os, når vi lader blikket glide hen over kirkens liv i de 1100 år siden Ansgars dage. Det har ikke været et ensartet livsløb — lystider og mørketider har vekslat, tider med forjættende udsigter for kirkens arbejde og nedgangstider, hvor mange spåede, at nu var det forbi med kirkens åndelige indflydelse i folket. Men trods de skiftende tider og kirkelivets stærkt vekslende skikkelse i disse tider er der dog en dyb indre sammenhæng gennem hele dette livsløb. Gennem de forskellige perioder i den danske kirkes liv har en arv nedfældet sig, som præger denne kirkes ansigt den dag i dag — synlig i vore gamle kirkebygninger og deres inventar, kendelig på dens salmeskat og dens ejendommelige ordninger og hele åndelige særpræg. Det er nok værd at følge, hvorledes betydelige kirkemænd og særlige kirkelige strømninger har præget kirkens billede gennem tiderne og givet den danske folkekirke den skikkelse, den har i dag.

Et sådant kort udsyn skal søges givet i dette indledningskapitel til det følgende værk om „Kirke og sogn i fortid og nutid“, et slags fugleperspektiv over kirken gennem tusind år, idet der ses bort fra de særlige områder, der behandles i andre af de indledende kapitler.

1.

Man kan spørge, til hvilket tidspunkt man skal sætte grundlæggelsen af den danske kirke. Allerede før *Ansgar* i 826 kom til Danmark i følge med den nylig døbte danske konge *Harald Klak*, har der været gjort forsøg på at prædike kristendommen for vore hedenske forfædre; men spiren til en kirke blev dog først lagt, da *Ansgar* fik bygget de to første kirkehuse i det da-

værende Danmark, i *Slesvig* og *Ribe*. Ansgars værk blev dog ikke indledningen til en sammenhængende dansk kirkehistorie; der skulle gå over 100 år, inden man kan tale om en organiseret kirke i Danmark. Det var ikke landets mægtige, som antog den nye religion og tvang folket ind i den, ikke heller en imponerende mission udefra, der nødte folket til at tage stilling. Da Ansgar døde, var der ingen kristelig folkebevægelse i Danmark, ingen store menigheder, kun få og fattige kirker. Kristendommen i Danmark er ikke begyndt med massebevægelser, men med enkeltmands omvendelse. Men i disse 100 år blev der gennem forbindelse med lande, hvor kristendommen havde slået rod, og ved påvirkning fra mand til mand lagt et grundlag for en organiseret dansk kirke. I 948 indviedes på initiativ af Hamborgs ærkebiskop *Adaldag*, der ønskede sin stilling overfor Kølnerbispen styrket ved at kunne optræde med lydskopper, de tre første danske biskopper: til *Ribe*, *Slesvig* og *Aarhus*; hermed var den danske folkekirke med dens geografiske og folkelige sammenhæng grundet i princippet. Et videre skridt i samme retning var det, da kong *Harald Blåtand* omkr. 960 lod sig døbe, den Harald, der efter indskriften på Jellingstenen „vandt sig alt Danmarks og Norges rige og gjorde danerne kristne“. Men det var først *Svend Estridsson*, som fuldt ud gennemførte organisationen af den danske kirke med dens ni bispedømmer, endnu uden egen ærkebisp, men som en provins under ærkebiskoppen i Hamborg. På den tid var landet blevet fyldt af kirker, trækirker, som først i de følgende to århundreder afløstes af de stenkirker, som i stort antal benyttes den dag i dag.

Noget af det interessanteste i denne ældste danske kirkehistorie er brydningen mellem tysk og engelsk kirkelig indflydelse. Missionen var gennem Ansgar begyndt fra Tyskland, han var selv den første ærkebiskop i *Hamborg*, og hans efterfølgere på denne bispestol søgte længe at hævde deres kirkemagt over de unge nordiske kirker. Men en kristelig og kirkelig indflydelse var tidlig (bl. a. gennem vikingetogene) begyndt fra England, og den tiltog stærkt under *Knud den Store*, der satte adskillige engelske kirkemænd på de danske bispestole. Denne berøring med angelsaksisk kristendom har sikkert haft betydning for de danskes tilegnelse af kristendommen; de mødte her en kristendomsform med troen på „den hvide Krist“ og hans mænd, der appellerede mere til deres mandige tænkemåde end den bods- og tårefromhed, der prægede den milde Ansgar. En hel række ord i vort kirkesprog (som kristendom, røgelse, kors, kalk, disk) vidner stadig om denne tidlige forbindelse med angelsaksisk kristendom, der dog ophørte efter Knud den Stores død.

Sognedelingen er meget gammel i Danmark, og de gamle sogneskel har holdt sig næsten uforandrede gennem de mange århundreder. Omkring kirkerne, som i de fleste tilfælde blev bygget af bønderne, nogle dog af kongerne eller stormændene, dannedes sognene af dem, som naturligt af geografiske grunde „søgte“ til vedkommende kirke (deraf navnet „sogn“) og fik deres kirkelige handlinger udført der. Sognebevidstheden og sognebundetheden blev gennem tiderne meget stærk — menigheden var bundet til at lade sine kirke-

lige handlinger foretage af den bestemte sognepræst, og hans gerning var begrænset til den; ligeledes faldt det kirkelige og det borgerlige samfund („sogn“ og „kommune“) her sammen. Først i løbet af de sidste 100 år løsnedes disse bånd ved loven om sognebåndsløsning og de følgende kirkelige frihedslove; men indførelsen af menighedsråd med disses mange beføjelser m. h. t. kirke, præstegård og præstevalg har på den anden side atter styrket sognebevidstheden.

Da den danske kirke under Svend Estridsson fik sin udbygning, var den — selv om den var et led af den almindelige romerske kirke og lød under ærkebiskoppen af Hamborg — dog i udpræget grad *en national kirke*, afhængig af kongen, hvis magt i riget på den tid var stigende. Men netop da gjorde der sig overalt i Romerriget en stærk bevægelse gældende for, hvad man kaldte „kirkens frihed“, både for dens åndelige rejsning indadtil og for dens (d.v.s. gejstlighedens) selvstændiggørelse overfor den verdslige magt og i det hele lægmands indflydelse. Denne bevægelse førte på den ene side til en højnelse og inderliggørelse af det kristelige liv i kirker og klostre, på den anden side til en bitter kamp om magten mellem hierarkiet og den verdslige magt, mellem paven og kejseren. Herhjemme gik det foreløbig så lykkeligt, at kirke og kongemagt, trods forskellige brydninger, gik hånd i hånd, og tiden indtil Valdemar Sejrs død blev da både en storhedstid for Danmarks rige og en mægtig fremgangstid for den danske kirke. Kirken selvstændiggøres — den får sin egen ærkebiskop (i Lund), gejstligheden frigøres for borgerlig tyngelse (frihed for rettergang, skattefrihed), og det økonomiske grundlag for kirkens liv fæstnes ved indførelse af tiende. Kirkens indflydelse på hele folkets liv styrkes, der kommer således et afgjort kristeligt præg på folkets love (f. eks. Valdemar Sejrs jyske lov, der var udarbejdet af den lærde biskop *Gunner* i Viborg). Det er tiden, hvor de mægtige domkirker (Lund, Viborg, Ribe) og de anselige klosterkirker (Vitskøl, Ringsted, Sorø) rejser sig, medens de romanske stenkirker bygges rundt om i sognene; talrige klostre grundes overalt i landet og bliver centre både for fromhedsliv og kultur. Et nyt fromhedsideal får magt over sindene, hvor ikke længere den hvide Krist, men den lidende frelser og de fattige apostle drager sjælene til efterfølgelse. En hovedskikkelse indenfor hele denne kirkelige fornyelse er *Eskil*, i 40 år Lunds ærkebiskop, en kirkemand af europæisk format; hans efterfølger på ærkebispes stolen, *Absalon*, står som en hovedmand i det harmoniske forhold mellem kirke og konge, der er en forudsætning for hele denne Danmarks lykketid.

Absalon. Kalkmaleri fra Stehaga kirke, Skåne.

Men dette harmoniske forhold varer ikke ved. Under Valdemar Sejrs efterfølgere får vi den bitre strid mellem konge og ærkebiskop, der fik så ulykkelige følger både for land og kirke. Trangen til penge under de stadige krige med ydre og indre fjender fik kongerne til at forgribe sig på kirkens ejendom; ærkebiskoppen svarede med banlysning og interdikt, eller forbandt sig endda med rigets fjender; kongen kunne så med hård hånd gribe ind, fængsle ærkebispen og behandle ham på den forsmædeligste måde, og bispen søgte da værn hos paven. Det var dog ikke alle kirkens mænd, der under disse bitre kampe tog ærkebiskoppens parti — en del af landets biskopper støttede kongerne, selv når disse var ramt af banlysningen, og interdiktet over landet blev ingenlunde altid gennemført. Men striden førte — i forbindelse med andre ulykker — til vold, forarmelse og opløsning i alle forhold, der endte med rigets fuldstændige sønderdeling under fremmed herredømme.

En ny tingenes tilstand oprandt, da det var lykkedes *Valdemar Atterdag* påny at samle Danmarks rige. Konge og bisp lå ikke længer i strid med hinanden, både kong Valdemar og dronning *Margrethe* udstyrede kirken med rige gaver, jordegods og kostbarheder til kirkerne. Men det førte ikke til en åndelig nyrejsning af kirken; den blev tværtimod mere og mere verdsliggjort. Bisperne, der nu i regelen blev taget fra de mægtige adelsslægter, blev som forvaltere af de udstrakte kirkelige ejendomme store jordrotter og i besiddelse af imponerende rigdomme; de blev verdslige stormænd, der havde stærk indflydelse i rigets styrelse og indtog de fornemste pladser i rigets råd. En del af dem var uværdige mænd, der tilsidesatte deres høje embeders åndelige pligter for deres verdslige interesser. Der er ingen tvivl om, at højgejstlighedens verdsliggørelse var en væsentlig årsag til, at den gamle kirkeordning så brat kunne falde ved reformationen.

Men dermed er ikke det hele sagt om den danske kirke i senmiddelalderen. Det var en tid, hvor der i folket var en overvældende religiøs iver. Angst for død og dom og djævel beherskede mangfoldige sind, og da søgte man kirkens hjælp gennem sjælemesser, valfarter og helgendyrkelse. Rige gaver ofredes til kirken for at opnå sjælenes udfrielse af skærsilden. *Hans Tausen* giver et indtryk heraf i en af sine prædikener: „Løb I ej fra Rom til St. Jakob, fra St. Jakob til Stjernebjerg, fra Stjernebjerg til Ry, fra Ry til Aabenraa, fra figentræet til pæretræet, fra pæretræet til æbletræet? I løb hid, I løb did og fandt dog ikke sjælenes rette føde.“

Denne sjæleangst og sjælenød var en anden forudsætning for, at den nye forkyndelse af evangeliet ved reformatorerne kunne møde så megen åben modtagelighed i det danske folk.

2.

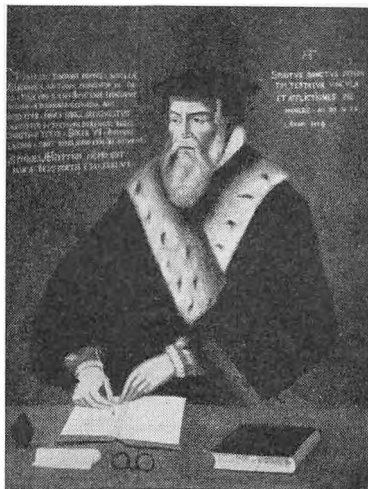
Reformationen kom og omstyrtede hele den middelalderlige kirkeordning. Længe havde der, i Danmark som andetsteds, gjort sig stærke ønsker gældende om en „reform på kirkens hoved og lemmer“; en talsmand herfor herhjemme

var den lærde og oprigtige karmeliterbroder *Poul Helgesen*, og kong *Christiern den Anden* var ivrig for kirkelige reformer. Men ingen af disse tænkte på et brud med den nedarvede kirke. Det var den nye forståelse af evangeliet, den, *Luther* dyrt tilkæmpede sig i sin munkecelle, der tændte den store kirkebrand. Hans gennem erfaring vundne, på bibelen byggede overbevisning om, at mennesket frelses ikke ved nogensomhelst egne ydelser, men alene ved troen på Jesu Kristi fuldbragte værk og på syndernes forladelse for Jesu skyld, førte vældige konsekvenser med sig. Paven og hierarkiets magt faldt, deres midlerstilling mellem Gud og mennesket måtte vige for det almindelige præstedømme, hele det katolske aflads- og gerningsvæsen mistede sin gyldighed, og munkelivets særlige hellighed ophævedes ved erkendelsen af, at enhver kan tjene Gud i sit jordiske kald.

At andre, mindre ædle motiver blandede sig i reformationsværket: fyrsternes magtbegær og deres og adelens lyst til at få rådighed over kirkens og klostrenes rigdomme, kan ikke nægtes; men reformationens hurtige sejr i Danmark og andre lande kan kun forklares ved, at selve den nye forkyndelse af evangeliet greb sindene med uimodståelig magt.

Herhjemme er det betydningsfuldt, at reformationen kom til at virke som en rent åndelig bevægelse i en række år, inden den verdslige magt greb ind og omstyrkede den gamle kirkeordning. Unge begejstrede mænd som *Hans Tausen*, der var grebet af den lutherske kristendomsforståelse, begyndte fra midten af 1520erne at prædike det rene evangelium rundt om i byerne — Haderslev, Viborg, Malmø og København blev centre for det nye røre, borgerne sluttede sig til i store skarer, gudstjeneste på modersmålet med dansk salmesang begyndte i mange kirker, munke og nonner forlod deres klostre; det blev til en virkelig folkebevægelse, hvor det også kunne gå voldsomt til med nedrivning af kirker og klostre og udfejning af det katolske kirkeinventar. Bisperne kunne ikke hindre det lutherske røre, fordi kong *Frederik I* holdt sin hånd over prædikanterne. Kongen ville på den anden side ikke gennemtvinge reformationen — han håndhævede frihed for begge partier. Således dannedes der over hele landet en slags lutherske frimenigheder ved siden af den gamle kirke, der ikke formåede at sætte nogen åndelig kraft ind imod den nye bevægelse.

Således modnedes forholdene til, at kong *Christian III*, da han efter „Grevens Fejde“ havde vundet hele riget, i 1536 kunne ophæve hele den gamle

Hans Tausen som biskop.

Christian III, 1535.

middelalderlige kirkeordning og gennemføre en ny, luthersk ordning af kirken, der nu skulle være bindende for hele riget. Bisperne blev afsat og mistede deres verdslige magt, kirke- og klostergoods overdroges til kronen, og evangelisk gudstjeneste på modersmålet indførtes overalt.

Men det må på ingen måde forstås, som om man ville ophæve den gamle danske kirke og oprette en ny; man ville *reformere* den gamle kirke og føre den tilbage til dens sande evangeliske skikkelse. Der blev indviet syv nye evangeliske bisper (i begyndelsen kaldt superintendenter) til de syv historiske bispesæder, de skulle være kirkens åndelige ledere, men uden verdslig magt. Gudstjenesten fortsattes i de gamle sognekirker, og

størstedelen af de gamle sognepræster fortsatte deres tjeneste, men nu naturligvis efter den nye kirkeskik og med evangeliets prædiken. Kongen blev kirkens øverste styrer, men også han var bundet af evangeliet og kunne ikke røre en tøddel af „Jesu Kristi ordinans“, d. v. s. evangeliets rette forkyndelse og sakramenternes rette forvaltning. Enhver, der går ind i en af vore gamle kirker eller overværer en dansk gudstjeneste, vil lægge mærke til, hvor meget vi — til forskel fra de fleste andre protestantiske kirker — har beholdt fra den middelalderlige katolske kirke: alteret med lys og krucifiks, gamle billedskærerarbejder og kalkmalerier, messehagel, korstegnet ved dåb og ved velsignelse, opløftelse af disk og kalk under indstiftelsesordene m. m. Alt dette i forbindelse med selve de gamle kirkehuse er ydre vidnesbyrd om, at vi med rette, trods kirkebruddet ved reformationen, føler vor tusindårige danske kirke som en enhed.

3.

Den kirketid, der følger efter reformationen og op til vore dage, får sit særpræg ved de forskellige *kirkelige retninger*, der dels afløser hinanden, dels lever deres liv samtidig. Ved udtrykket „kirkelige retninger“ mener vi ikke sekter, ej heller egentlig kirkelige partier, men særlige udformninger af det fælles evangelisk-lutherske kirkeliv, som

Peter Plade,
Sjællands første evangeliske biskop.

er fremstået, dels gennem særlige kirkelige bevægelser (kommen fra udlandet eller opstået indefra), dels ved betydelige kirkelige personligheder. Disse kirkelige retninger har ofte stået i skarp indbyrdes strid, og mange har derfor bedømt dem som svaghedstegn for kirken; men det er dog rigtigere at betragte dem som tegn på åndeligt liv og vidnesbyrd om, at en sand evangelisk kirke ikke er en ensrettet størrelse, men giver plads for åndelig frihed og derfor for forskellige kirkelige rørelser. De kirkelige retningers berettigelse er dog betinget af, at de vokser på den fælles kirkegrund; og aldrig må det glemmes, at de kun er særlige fremtrædelsesformer for kirkelivet, medens det, man har kaldt „Kirkens grå hær“, fortsætter sit liv fra slægt til slægt, hentende sin støtte til at leve og dø i fædrenes kirke, uden just at slutte sig til den ene eller den anden kirkelige retning.

Det karakteristiske for tiden efter reformationen til det 19de århundredes begyndelse er tre „kirkelige retninger“ eller kirketider, der afløser hinanden: ortodoksens, pietismens og rationalismens periode. Danmarks kirkehistorie forløber her ganske parallelt med udviklingen i de andre lutherske kirker.

Ortodoksien, der udfylder det 16. årh., karakteriseres ved iveren for den rene lutherske lære. Efter Luthers død var der udbrudt bitre lærestridigheder mellem de lutherske teologer; det mærkedes også herhjemme, hvor den europæisk berømte teolog *Niels Hemmingsen* måtte nedlægge sit embede ved universitetet, fordi han ikke var tilstrækkelig ortodoks. Da hans ivrige bekæmper, *Hans Povlsen Resen*, besteg Sjællands bispestol, indvarsledes den tid, hvor ortodoksien var enerådende — godt nok svarende til den tendens til ensretning, der prægede hele statslivet. Alle anskuelse, der ikke stemmede med den rene lære, blev fordømt og forfulgt. Læren blev det højvigtigste, fordi man mente, at af ret lære måtte følge ret liv. Prædikenerne blev højlydte teologiske udredninger, der ofte gik over menigmands hoved og derfor let fik tilhørerne til at falde i søvn. Kærnen i den rene lære var Luthers lære om frelsen ved troen alene, men i iveren herfor blev der sat et uheldsvangert skel mellem tro og gerninger, mellem lære og liv, der i praksis bidrog til det sædelige forfald, som også af andre grunde (tredivårskrigen!) prægede tiden. Hertil kom, at medens præsterne på reformationstiden havde stået midt i folket og forkyndt evangeliet på den djærve, folkelig-danske måde, vi kender fra *Hans Tausen* og *Peder Palladius*, så blev de nu mere skilt fra menigheden; efter indførelsen af enevælden blev præsten en statseembedsmand, der udnævntes af kongen, medens menighedens ved reformationen vundne ret til præstevalg forsvandt.

Jesper Brochmand,
Sjællands biskop 1639—1652.

Men ortodoksiens periode har dog også et andet ansigt. Bag den stive form lå megen ægte luthersk fromhed, der under tidens ulykker fik karakter af *bodsfromhed*. En rig andagts-litteratur, for en del stammende fra Tyskland og England eller fra gamle katolske kilder, vandt stor udbredelse. *Jesper Brochmand* skrev sin berømte „Huspostil“, der i 200 år blev en af folkets mest benyttede andagtsbøger. Henimod periodens slutning fik en ny prædikenform, „den engelske prædiken“, indpas — med levende anskueligt sprog og billedbrug og kraftig appel til tilhørerne. Det smukkeste udtryk for hele denne side af ortodoksien er *Thomas Kingos* storslåede salmedigtning. Men i alt dette lå ingen afsvækkelse af den stærke fastholden ved Luthers rene lære — det er „ordet“, og ikke menneskets subjektive indsats, der skal frembringe troens frugter.

Thomas Kingo.

Det følgende århundrede, det 18de, er *subjektivismens århundrede*, hvor menneskets personlige sandhedssøgen og sjælelivets subjektive rørelser træder i forgrunden — det mærkes både i digtning og filosofi. På det kirkelige område er det *pietismen*, der nu — også i Danmark — bliver rådende. Pietismens store anliggende er vækkelse af det personlige kristenliv. I sine mere radikale former bliver den sværmerisk og ukirkelig, men den form for pietisme, der herhjemme blev rådende og under *Christian VI* fik statsmagtens støtte, var afgjort kirkelig,

stod under præsternes ledelse og ville holde sig på luthersk grund. Præstens prædiken sigtede på den personlige omvendelse, som skulle nås gennem en *bodskamp*; kristenlivet fik en mørk karakter, man vendte sig imod deltagelse i alle slags verdslige fornøjelser, selv af den mest uskyldige art. Gennem en streng sabbatsforordning påbød man folk at gå i kirke, både til højmesse og aftensang, og forbød alt arbejde og alle forlystelser på søn- og helligdage. Et hovedmiddel til fremme af det personlige kristenliv så man i at samle de vakte til særlige gudelige forsamlinger, „konventikler“; for at hindre disse i at udarte blev der herhjemme sat en grænse for dem ved den bekendte konventikelplakat af 1741, der forbød sådanne forsamlinger, hvor de ikke blev ledet af præsten; denne forordning blev som bekendt langt op i det 19. århundrede benyttet mod de gudelige lægmandsforsamlinger. Pietismen indlagde sig fortjeneste ved at virke for aktivt menighedsarbejde; den satte således hedningemissionen i gang — ved at sende missionærer til den danske koloni *Trankebar* kom Danmark til at gå i spidsen for den nyere hedningemission. For ungdommens kristelige opdragelse havde pietismen et opladt øje, den indførte konfirmationen og arbejdede for fremme af almue-

skolevæsenet; man har endda kaldt pietismen for „folkeskolens grundlægger“.

Sin skønneste og mest blivende frugt i dansk kirkeliv har pietismen sat i *Brorsons salmer*.

Den pietistiske vækkelse var udgået fra en hel generation af pietistisk vakte præster, og da denne præstegeneration uddøde, tabte pietismen forbavsende hurtigt sin indflydelse, selv om den i det skjulte levede videre i forskellige lægmandskredse og derigennem har forbindelse med vækkelsen i det 19. århundrede.

En ny åndsretning, „oplysningen“, får nu magt over sindene; dens kirkelige form er *rationalismen*, der kommer til at beherske de næste halvthundrede år i dansk kirkeliv. Vi er vist tilbøjelige til i for høj grad at se på denne periode gennem den efterfølgende kristelige opvækkelses briller; men nægtes kan det ikke, at det var en fattig tid for den danske kirke, en tid, der ikke har efterladt sig synderligt af positive spor (f. eks. i dansk salmesang). For at være retfærdig må man erindre, at hele den kulturelle baggrund i den såkaldte oplysningstid henviste kirken til defensiven. Det var en tid, der ville bringe al sandhedssøgen for fornuftens og samvittighedens rent subjektive domstol; enhver åbenbaret autoritet blev forkastet; for de irrationelle dybder i menneskesindet havde man ingen sans, religionen blev vel ikke afvist, men det skulle være „den naturlige religion“, der var afklædt alt det underfulde, og religionens betydning var egentlig kun at være en støtte for moralen. Overfor denne altbeherskende strømning i tiden søgte kirkens mænd at opretholde kristendommens ret ved såvidt muligt at læmpe den efter fornuften og samtidig vise dens praktiske nytte for det borgerlige liv. Præsten kaldte sig helst „religionslærer“; han så sin opgave i at skabe gode og oplyste kristne og nyttige borgere, han blev mere kulturens end evangeliets tjener. På den anden side kan det ikke nægtes, at den rationalistiske præst virkelig søgte på enhver måde at gøre sig nyttig for folket. Han ville stå som en foregangsmand midt i menigheden og gå i spidsen for alle nyttige reformer; sin prædiken gjorde han praktisk ved at behandle alle mulige spørgsmål, der var til gavn for hans menigheds praktiske liv, f. eks. i landbruget. At den rationalistiske præst derved kan have udrettet meget godt, skal ikke nægtes, men sit egentlige kald, evangeliets forkyndelse, måtte han derved sætte til side for at blive kultur-spreader. Det væsentlige led i hans religiøse forkyndelse var Guds forsynsstyrelse og sjælens udødelighed; Kristus var den store lærer; de dybere sand-

Hans Adolf Brorson.

heder i det kristelige frelsesbudskab blev fortonet. Resultatet blev det modsatte af det tilsigtede — kirken mistede sin åndelige indflydelse, og kirkegangen var i rivende tilbagegang; betegnende er den tidsskildring, som *Grundtvig* i et af sine første skrifter (fra 1806) giver fra Langeland: „Staae vore Kirker end ikke tomme, er det dog bekiendt, at intet Menneske af god Tone mere besøger dem, uden enten for at faae sit Øre kildret, eller for Exemplets Skyld, eller af mindre ædle Grunde. Almuen selv føler ei længer den Trang til at møde selv i Herrens Huus, og kommer paa mange Steder kun stundum af Vane“. Det lyder helt sarkastisk, når *Henrik Steffens* efter et besøg hos

J. P. Mynster, en ny tids mand, skriver til *Kamma Rabbek*: „Der skal du se, at man kan være Præst og dog religiøs“. Og endnu skal nævnes en betegnende dialog fra en af tidens „musealmanakker“, hvor en præst spørger en teaterdirektør: „Sig mig, hvoraf det kommer, at Deres muse-hus altid er fuldt, og vort tempel stedse står tomt?“ og får det svar: „Vi, højærværdige herre, omdanner fabelen til sandhed, medens De fremstiller os sandheden som fabel“.

Den unge Grundtvig.

Det kunne synes, som den danske kirkes tid var forbi. Men da kommer det nye århundrede med en fuldstændig omvæltning.

Vort nuværende kirkelige livs direkte forhold til det 17. og 18. århundrede er væsentlig begrænset til salmedigtningen (Kingo,

Brorson). Med det 19. årh. forholder det sig helt anderledes: da fremkommer de åndelige strømninger og de kirkelige retninger, som endnu sætter deres præg på dansk kirkeliv.

Det nye århundrede betyder et afgørende *brud med rationalismen* — alle de tre rådende *kirkelige retninger* er fremkommet gennem et sådant brud. Denne tilbagevenden til positiv kristentro og reformatorisk forkyndelse skyldes en åndelig opvågning og en besindelse på, hvad der er sand kristendom, hos kirkens egne mænd, fremfor alt hos de to førere: *J. P. Mynster* og *N. F. S. Grundtvig*. Der mærkes lige fra århundredets begyndelse hos mange, også blandt de rationalistiske præster, en ny bibelsk fordybelse, og reformationsjubilæet i 1817 vendte manges blik mod *Morten Luther* og hans gerning. De store ulykker, der i denne tid ramte land og rige, har også bidraget til denne sindsændring. Endelig hænger det sammen med den nyorientering i hele åndslivet, som havde fundet sted, hvorved „oplysningen“s flade forstandsdyrkelse og nyttemoral blev afløst af *romantiken* med dens sans for dybderne i menneskelivet, for historien, for hele det højere åndsliv, også for religionen. Det er ikke tilfældigt, at det, vi i dansk åndsliv kalder „guldalderen“, følges med

den kristelige vækkelse, der fandt sted i kirken.

Der er tre udgangspunkter for denne kristelige vækkelse og selvbesindelse, og fra dem går vejen til de *tre kirkelige retninger*, som har givet dansk kirkeliv i nyere tid et særpræg både i forhold til fortiden og i forhold til andre landes kirkelige liv.

J. P. Mynster var manden, der vendte strømmen indenfor hovedstadens højere åndsliv. Han havde i sin ungdom haft levende forbindelse med alle tidens åndelige rørelser; både den tyske idealistiske filosofi (især *Kant*) og den romantiske digtning havde gjort stærkt indtryk på ham. Men religiøst var han, da han i 1802 blev landsbypræst på Sjælland, endnu ganske uafklaret. Bibelens fortællinger havde for ham næsten kun poetisk værdi, det afgørende ved Kristi person var, mente han, ikke dens historiske virkelighed, men dens idé. Da oplevede han et pludseligt gennembrud, der lod ham forstå, at det gjaldt om „ganske uden forbehold“ at give sig ind under Guds vilje. Han fordybede sig på en ny måde i evangelierne og vandt derigennem troen på den virkelige, historiske Kristus — „intet kan ligne den indvortes jubel, hvormed jeg ofte sagde til mig selv: jeg har en Gud og en Frelser“. Nu havde han et budskab at bringe, og da han var blevet præst i København, samlede han hurtigt en stor skare om sin prædikestol, deriblandt mange af de førende

J. P. Mynster.

i åndslivet. Få har som prædikant øvet så stor en virkning som Mynster; hans forkyndelse vendte bogstavelig strømmen i hovedstaden fra en religiøs ligegyldighed og foragt for kirken til positiv bibelsk kristendom. Hans harmoniske, åndsbarne personlighed gjorde et stærkt indtryk på samtiden, og som Sjællands biskop fra 1834 øvede han en overordentlig indflydelse på alle kirkelige forhold.

Mange unge teologer blev stærkt påvirkede af Mynster, blandt dem *H. L. Martensen*, der først blev teologisk professor, siden Mynsters eftermand som Sjællands biskop; han står som en vægtig talsmand for forbindelsen af kristendom og kultur og havde

H. L. Martensen.

bl. a. en for samtidens kirkemænd sjældnen forståelse for de sociale problemer. Disse to mænd kom til at præge næsten hele det følgende slægtled af præster, og derved fremkom i vor kirke den såkaldte „*tredje retning*“ (til forskel fra grundtvigianismen og Indre Mission), ofte kaldt den „højkirkelige“. Det var en konservativ retning, med vågen sans for foreningen af kristendom og kultur og for videnskabelig teologi; man ville bevare folkekirken på den historiske grund og holde fast ved den lutherske bekendelse. Præsten af denne type havde et positivt, bibelsk budskab at bringe og kunne samtidig sige: „Intet menneskeligt er mig fremmed“. I præstegårdene levedes der et rigt nationalt og poetisk åndsliv; „præstesønnerne“ kom derfor til at spille en betydelig rolle i det 19. århundredes danske kulturliv. Men en vis afstand kom der let mellem præsten af denne type og sognets folk, og præstegården var ofte en lukket borg for disse.

Noget afgrænset parti blev denne kirkelige retning aldrig og ønskede heller ikke at være det; den betragtede gerne sig selv som grundstammen i den danske folkekirke, på hvilken de to andre kirkelige retninger var sidegrene. Først omkring århundredskiftet dannede præster og lægfolk af denne retning organisationen „Kirkeligt Centrum“.

Grundtvig er den store folkevækker. Dybt havde han erfaret modsætningerne i tilværelsen såvel som i sit personlige liv: Modsætningen mellem sandhed og løgn, godt og ondt, liv og død. Da han gennem en dyb åndelig krise var kommen til en levende tro på Jesus Kristus som frelser og forløser, følte han det som sit kald at kalde det danske folk til omvendelse. Hans liv kendetegnes ved gentagne åndelige gennembrud, og derved får han klarhed over mere og mere af menneskelivet, folkelivet og kristenlivet. Derunder står han i stadig kampstilling: mod den tyske naturfilosofi, mod rationalismen, mod den ortodokse skriftteologi. I 1825 gjorde han, hvad han kalder sin „mangeløse opdagelse“. *Kirken* (eller *menigheden*) blev ham en virkelighed, hvis inderste væsen er, at den opstandne Kristus er levende tilstede, når menigheden samles om dåb og nadver; det er ham selv, der handler i disse sine indstiftelser og taler sit levende ord gennem sakramentordet. Navnlig fik *trosbekendelsen* (ved dåben), som Grundtvig hidledte fra Jesu egen mund, en overvældende betydning for ham; han så deri både det usvigelige, gennem alle slægter uforvanskede vidnesbyrd om, hvad der er sand kristendom, og *livsordet*, der i dåben genføder mennesket til det evige liv. Med disse anskuelser forbandt Grundtvig dels en stærk sans for *frihed* som det eneste element, hvori åndeligt liv kan trives, hvorfor han også stiller vidtgående frihedskrav for den kirkelige ordning, dels en dyb forståelse for *forbindelsen mellem det kristelige og det menneskelige*, ikke mindst i dettes folkelige skikkelse; her ligger grundlaget for hans højskoletanker.

Efter at Grundtvig en tid lang havde måttet kæmpe alene, begyndte han at samle sig en skare af begejstrede disciple, og som præst ved *Vartov* samlede han en stor og hengiven menighed. Hans disciple forkyndte hans tanker rundt

om i folket og i menighederne; det blev til en grundtvigsk vækkelse trindt om i landet, ikke mindst båret frem gennem hans salmer og sange. Derved fremstod den grundtvigske kirkelige retning, der har sit ganske særlige præg. Hvad der særkender den grundtvigske retnings syn, er først den levende *menighedsbevidsthed*; når menigheden samles ved gudstjenesten om døbefont og nadverbord, da véd den sig sammen med den levende, opstandne Herre og Frelser og må derfor bryde ud i lovsang; en sådan gudstjeneste mødte man i Vartov, og derfra bredte den sig ud over hele landet. Dernæst *frihedsideen*, som har ført til en række kirkelige frihedslove, som er karakteristiske for den danske folkekirke: Sognebåndsløsning, valgmenigheder, ret til indkaldelse af fremmede præster til gudstjeneste i sognets kirke m. m. Fra anden side i kirken har man modsat sig disse frihedslove i den tro, at de ville føre til opløsning af folkekirken; de har dog faktisk givet en bevægelsesfrihed indenfor folkekirken, som har bidraget til at bevare den for sprængning. Men der kan i den grundtvigske betragtning ligge en overbetoning af enkeltmenigheden og dens suveræne ret, som ikke tager hensyn nok til den kirkelige helheds ret og derved kan bidrage til at undergrave folkekirken; og Grundtvigs syn på folkekirken som en „borgerlig indretning“ kan føre til at lægge kirken i statens hånd på en måde, som efter en nyere tids erfaringer fra forskellige andre lande må virke temmelig foruroligende.

Det grundtvigske menighedsliv leves dels i valg- og frimenigheder, dels i mange sognemenigheder. Præsterne af denne type virker på deres særlige måde: de er jævne og folkelige i tale og færd, søger at gøre en indsats for højnelse af hele folkelivet; de åbner gerne deres præstegård for sognets folk, især ungdommen og de åndeligt vågne, for at hjælpe dem ind ikke blot i et kristeligt trosliv, men i et rigere åndeligt bevæget menneskeliv.

Faren ved den grundtvigske retning er, at Grundtvigs folkelige frihedstanker skal blive taget op af mennesker, der ikke har forstået hans kristelige forkyndelse; derved kan bevægelsen let gå i bredden i stedet for i dybden. Men hans stærke fremhævelse af sakramenterne og ikke mindst hans rige salmedigtning har fået betydning for hele den danske menighed.

Medens den mynster-martensenske og den grundtvigske retning er af præstelig oprindelse, går den tredje kirkelige retning, *Indre Mission*, tilbage til kristelige lægmandsbewægelser. Sådanne bevægelser fremkom allerede i begyndelsen af århundredet i tilknytning til pietistiske og navnlig herrnhutiske lægmandskredse; særlig kendt er „de stærke jyder“ i Østjylland. Der kom en levende forbindelse mellem disse kredse, særlig i Jylland og på Fyn, ved omrejsende lægprædikanter. Også på Sjælland opstod der lignende bevægelser, og her stiftedes i Tostrup sogn i Midtsjælland i 1853 en „Forening for Indre Mission“. Det var fra begyndelsen en ren lægmandsforening, der udsendte en grundtvigsk påvirket lægmand, smeden *Jens Larsen*, til at holde møder rundt om i sognene — en flittig mand, der kunne holde 31 møder i een måned! Der opstod imidlertid spaltninger indenfor kredsen, og da er det, at præsten *Vil-*

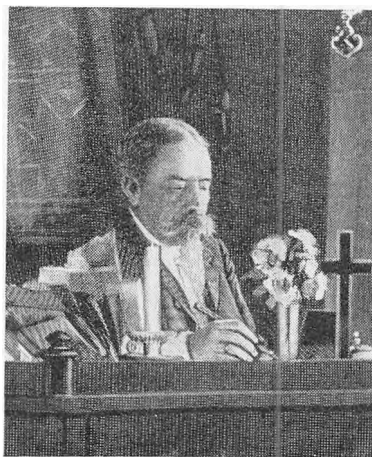

P. Larsen Skræppenborg,
lægprædikant for Indre Mission.

helm Beck træder til ved et møde i Stenlille 1861. Han holdt en kraftig prædiken om Peters fiskedræt, talte om lægmandsfiskeri på egen hånd og om dem, der begyndte med at fiske for Vorherre og endte med at fiske for Djævelen. Fra nu af blev Vilh. Beck den faste og energiske leder af Indre Mission, der under hans førerskab voksede op til et landsomfattende arbejde med flere hundrede missionshuse, 8 højskoler og 3 seminarier. Beck var en mægtig vækkelsestaler og en stor organisator, en kærnesund og frodig personlighed med sans for humor og øjet åbent for det virkelige liv. Hans mål var, at kaldet til omvendelse måtte nå alle mennesker i Danmark, og det skulle nås ved et samarbejde mellem præster og læg-

folk på folkekirkens grund. Foreningen fik derfor nu navnet „Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark“. I århundredets sidste årtier brød stærke vækkelser frem, navnlig i Jylland, og i en mængde sogne dannedes Indre Missions samfund. Indre Mission er en afgjort vækkelsesretning, med stærk understregning af skellet mellem tro og vantro og kravet om personlig omvendelse. Men det skyldes Vilh. Beck, at den — til forskel fra mange andre vækkelsesretninger — er forblevet en *kirkelig bevægelse*; Indre Mission vil stå på luthersk grund, sakramenternes betydning fremhæves, og præster og lægfolk står sammen både i ledelsen og i arbejdet.

Disse tre kirkelige retninger prægede dansk kirkeliv i anden halvdel af det 19. århundrede. Henimod slutningen af århundredet blev modsætningen mellem dem skarpere; de konsoliderede sig hver for sig i deres organisationer, Indre Mission i samfundene omkring missionshusene, de grundtvigske i „Kirkeligt Samfund af 1898“, medens præster og lægfolk fra „den tredje retning“ i 1899 dannede „Kirkeligt Centrum“. Dog søgte man at bygge bro imellem dem ved afholdelse af store kristelige fællesmøder („Bethesdamøderne“) og ved stiftelsen af „Menighedskonventet af 1891“, der samlede præster og lægfolk fra alle tre kirkelige lejre. De står alle tre på den fælles evangelisk-lutherske grund, og ligesom de var opstået ved modsætningen til rationalismen, har de

Vilhelm Beck,
Indre Missions høvding.

stået som et værn om positiv evangelisk kristendom i det danske folk.

Det 19. århundrede rummer et stort antal betydelige kristelige personligheder, også udenfor de kirkelige retninger, således biskoppen og statsmanden *D. G. Monrad*, hvis prædikener og opbyggelsesskrifter („Fra Bønnens Verden“) er blevet læst i mange hjem lige op til vor tid. Den mest ejendommelige skikkelse er *Søren Kierkegaard*. Hans voldsomme angreb på den officielle kirke og kristendom (særlig i den række flyveblade, „Øjeblikket“, som han udsendte kort før sin død) gav genlyd over hele landet og fik stærke eftervirkninger i hele den kamp mod kirke og kristendom, som fra radikal side fra 70-årene rejstes under *Georg Brandes'* førerskab. Samtidig har Kierkegaard ved sit kald til inderliggørelse og sit krav om tilbagevenden til det nye testaments kristendom gjort et dybt indtryk på mange enkelte og vel også påvirket Indre Missions forkyndelse. I den nyeste tid har hans tanker og skrifter fået en overordentlig indflydelse på den religiøse og filosofiske tænkning langt udenfor Danmarks grænser.

5.

Så står vi ved nutiden — det 20. århundrede, hvis første halvdel nu er tilbagelagt. I det hele er på det kirkelige område udviklingen fra det forrige århundrede blevet fortsat; de kirkelige retninger er stadig indflydelsesrige, men modsætningen mellem dem er blevet mindre skarp, mange præster og kirkelige lægmænd betegner sig nu som stående „udenfor partierne“, og nye bevægelser er fremstået på tværs af de gamle retninger (De Kristelig-socialer, Oxfordgruppebevægelsen, „Tidehverv“ (barthianismen) m. fl.).

En kendelig indflydelse har der været fra *angelsaksisk kristendom*, ikke mindst i det stærkt voksende kristelige ungdomsarbejde. Her må især eet navn nævnes: *Olfert Ricard*. Ricard var den fødte ungdomsleder og ungdomstaler; han talte et sprog, som de unge kunne forstå, med forening af humor og dyb alvor, så han kunne være „københavnerdrengene en københavnerv“. Han førte K. F. U. M. frem fra en uanselig begyndelse til en meget betydningsfuld ungdomsorganisation. Som prædikant samlede han en overmåde stor tilhørerskare både i St. Johanneskirken og i Garnisons Kirke; han talte tidens sprog, aktuelt og inciterende; kærnen i hans forkyndelse var Jesu Kristi personlighed både som Frelser og som den, der kalder til efterfølgelse.

Kirken har i denne tidsperiode ikke haft lette kår; ganske vist har den voldsomme modstand tabt sig, som den omkring århundredskiftet mødte dels

Søren Aabye Kierkegaard.

fra brandesianismen, dels fra socialdemokratisk side (unægtelig fremkaldt ved den manglende forståelse, som den fremvoksende arbejderbevægelse fandt hos de fleste af kirkens mænd); men stærk kritik har den stadig mødt, både udefra og indefra, og nogen fordel for kirken er det ikke, at modstanden i store kredse er afløst af ligegyldighed for kirken og dens arbejde. Det falder mange af kirkens venner tungt på sinde, at der føles en voksende isolation mellem de kirkelige kredse og store dele af befolkningen, der tales en del om svigtende kirkegang, og i byerne synes hele befolkningslag næsten uberørte af kirkens forkyndelse.

Og dog står den danske kirke som *folkets kirke*, måske mere end til de fleste andre tider. Skønt det er så let at træde ud, står dog stadig den aldeles overvejende del af folket i folkekirken; børnene døbes og bliver for flertallets vedkommende kirkeligt konfirmeret. Kirkens sager er ved de nyere kirkelove i langt højere grad end før lagt ud i menighedernes hånd. Den demokratiske udvikling har ført med sig, at præstestanden nu rekrutteres fra alle lag i befolkningen. Og rundt omkring møder man en glædelig kærlighed til vore gamle kirkehuse; de får ikke, som for 150 år siden, lov at forfalde; tværtimod viser der sig i menighederne en levende og offervillig iver for at forskønne dem og føre dem tilbage til deres oprindelige, ædlere skikkelse, som ofte af sparehensyn var blevet forvansket.

Det positive forhold mellem kirke og folk kom på særlig måde frem i *besættelsestiden*. Med ganske få undtagelser viste kirkens mænd her en værdig national holdning. Præstegårdene var ofte centre for modstandsbevægelsen, og et antal præster gav deres liv for Danmarks sag. Som et lysende eksempel og som et levende udtryk for foreningen af kærligheden til Danmark og til den danske kirke skal her tilsidst *Kaj Munks* navn nævnes. Kaj Munk var af hele sit hjerte både digter og præst; og han talte stærkt til vort folk både

Kaj Munk.

gennem sin prædiken, trykt og utrykt, og fra teatrets scene. Kirken og teatret var for ham ikke to forskellige verdener; „i Guds store tempel står også teatrets tempel rejst i et sideskib“, har han sagt. På et djærvt og rammende nutidssprog formåede han at tale det gamle evangelium til sin samtids mennesker, og uforfærdet talte han samtidig rettens sag. „Prædikestolen er stedet, hvor uret skal bandlyses, hvor løgnen skal afdækkes, hvor forgiftningen skal påpeges“. Kaj Munk vidste, hvad det gjaldt, derfor blev hans død en besegling af hans ord.

Fra Ansgar til Kaj Munk — det er et langt livsløb, der viser sandheden af det gamle ord: „Guds timer og dage går frem

og tilbage" — for op og ned er det stadig gået både i folkets liv og kirkens liv; men også sandheden af salmens ord:

Kirken, den er et gammelt hus,
står, omend tårnene falde.

KIRKEN I HISTORIENS LYS

Af dr. theol. L. P. Fabricius.

Danmarks åndelige nybrud.

Det danske folks overgang til kristendommen blev tidligt betegnet som et *skifte i sæd og skikke*. Det kan ikke undre, at det måtte føles sådan, og at en virkelig indlevethed i kristen ånd og trosliv nødvendigvis måtte tage mange slægtled, hvorimod indførelse af kristne principper som rettesnor for *lovgivning* og selve organiseringen af kirkelige *institutioner* kunne ske på et forholdsvis kort åremål. Det er tilmed en stor misforståelse at tro, at det danske samfund, hvori kristendommen levede som gæst, indtil hele folket nogenlunde havde modtaget den kristne tro omkring 1100, var et primitivt, ukultiveret og åndeligt og materielt hjælpeløst folk. Det havde tværtimod boet på sin egen grund i mange tusinde år; det havde gennemlevet en samfundsudvikling fra ben- og stenalder til en allerede halvandet tusinde år gammel jernalder og derunder opbygget et samfundsliv, som havde kraft også til ekspansion på nabofolks bekostning; og troslivet i den brede befolkning vældede frem af ældgamle hjemlige kilder, knyttet til naturkræfterne og til egnens høje og kilder, skove og moser, åer og kyster.

Det er ikke underligt, at der skulle gå henved et årtusinde, før folkesindet kunne slippe de gamle forestillinger. Den nye tro blev optaget *ved siden af* det gamle; men det gamle blev kun langsomt trængt mere og mere i baggrunden, og levede iøvrigt videre i det dulgte. Landets og hjemmenes vætter, de underjordiske i højene, og skovenes og mosernes hemmelighedsfulde beboere, gengangere og uforklarlige kræfter og varsler, forbundet med en ældgammel skæbnetro og bundnægtern, materialistisk realisme, der ikke ville lade sig noget binde på ærmet, bevarede med næsten ufornindsket styrke sit herredømme; og det

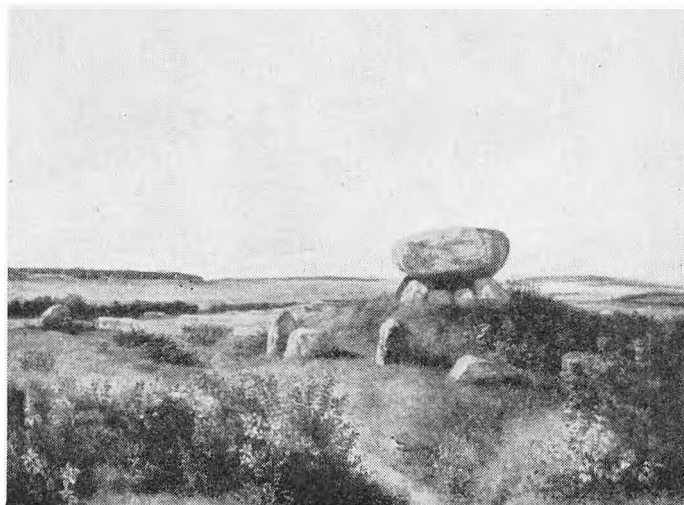

Den store Jellingesten.

kristne sædskifte betød for de store navnløse, ubevægelige befolkningsmasser kun, at flere forestillinger måtte indarbejdes i deres verdensopfattelse.

Skal vi se kristendommen i det danske folk i historiens lys, må det klart holdes for øje, at vi står overfor en stadigt rindende flod, en aldrig afsluttet brydning i

åndsverdenen. Trosliv idag har som direkte forløber trosliv i fortiden, og vantro og skepsis idag har til direkte ophav vantro og skepsis iblandt forfædrenes ukendte millioner af enkeltpersoner, hvis navne og liv nu er glemte.

Gravplads fra stenalderen; dyssen på Brandso.

· Det nye værn og de nye pligter.

Da landet var blevet opdelt i *sogne*, rummede hvert af dem et større eller mindre tal af spredte, men hver for sig tæt sammenbyggede byer med flere eller færre udflyttertorpe i rydninger og nybrudt agerjord, alt strøet ud i

Morænelandskabet på vestkysten af Vejro.

de store ubebyggede, sammenhængende landskaber af skovstrækninger, heder og overdrev med vældige, sidekær- og mosedrag, som dannede det gamle oldtidslandskab. Og hurtigt kom pløjjordens til at repræsentere det kristne samfunds hjemland, medens de vældige udyrkede arealer blev „heden jord“, hjem-

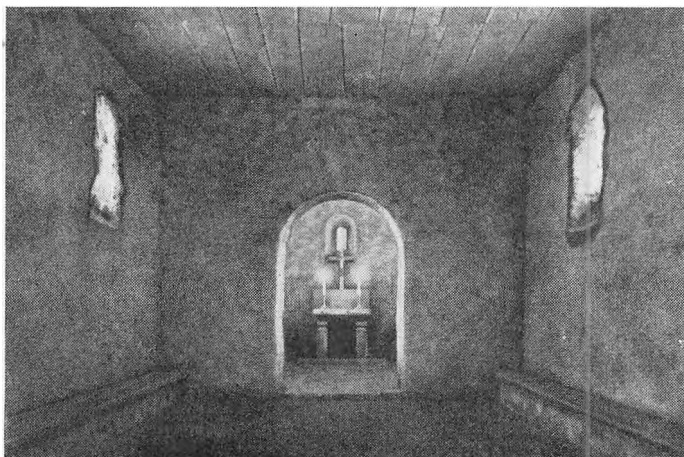
Gammel huskik. Tanghytten på Spirholmen.

stavn for det gamle lands magter og ånder.

Da vort folk tog imod kristendommen, havde det sin fornuftige grund i, at Harald Blåtand og hans tid, vikin-geslægterne og deres frænder, som var blevet tilbage i landet, kom til erkendelse af, at den hvide Krist var stærkere end de gamle guder; og

skulle der end gå et par århundreder under svære brydninger, trængte dog denne overbevisning igennem i folkesindet. Det var ikke *den eneste sande*, men *den nye og stærkere* gud, som efter moden overvejelse blev kåret. Derfor faldt asadyrkelsen og dens kultus i lundene næsten med eet slag, og der bygges kirker, pyntelige og uforgængelige, i sogn for sogn, som de står den dag i dag.

Og så tog man konsekvenserne klart og nøgternt. I *lovgivningen* blev Kristi nye lov uafkortet grundlaget. Hvad han misbilligede, blev dømt i loven; hvad han billigede og krævede, blev fremmet; og tidligt skar skellet så dybt ind i folkets inderste familieliv, at de af folket selv vedtagne love berøvede den udøbte arveretten endog efter hans egne forældre. De nye *økonomiske* byrder til kirke, biskop og præst tog man rigtignok meget uvilligt op; ti-ende og præstepen-ge og ofre kævlede man om i næsten 1000 år, medens man fandt det rimeligt, at der betaltes en passende pris for hver ydet tjeneste, en ordening, som kirken ubøje- ligt for- kastede. Men disse økonomiske tov-

Romansk kirke, ældste kirketype, rekonstruktion på Hjerl Hede.

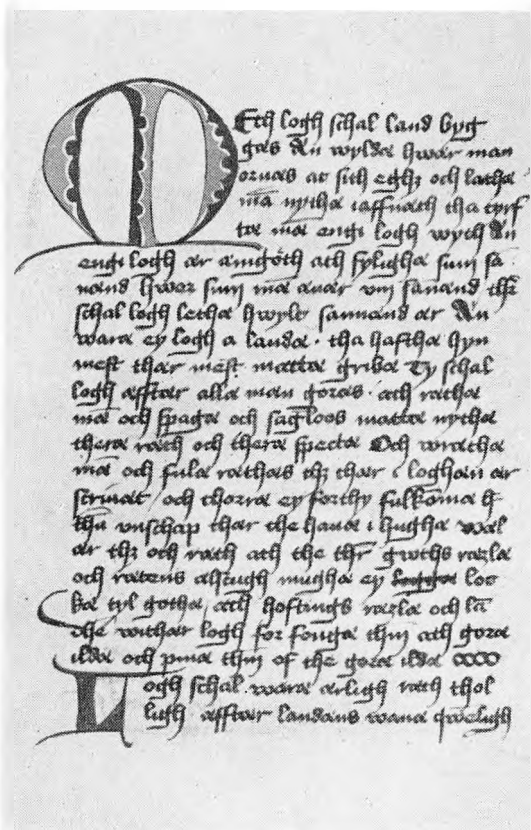
trækkerier og stridigheder var ikke udtryk for, at man ikke fuldt og helt anerkendte sit kristennavn. Det vædedes ind i rigets love og i landsbyernes vider og vedtægter, i de små købstadsamfunds lavsskråer og i det personlige livs pligter. Uimodsigeligt tilhørte man Kristus og ventede hans bistand.

Og på dette område åbnede der sig nye, hidtil ukendte *hjælpekilder*. Ikke blot Kristus selv, men også hans vidunderlige moder og en hel hærskare af strålende helgener trådte imøde. Hvor man før havde stået hjælpeløs imod storm og ildsvåde, imod sygdomme og brat død, imod æg og od, imod trolldom og forgørelser, imod pest og vanheld, der strømmede nu en flok af hjælpere frem. Og folket tog helgenskaren til sit hjerte, fordi det følte sit store behov for deres omsorg, der langt overgik de gamle amuletter og besværgelsernes kraft.

Men langt dybere rakte denne nye tros kraft. Alle de onde og farlige magter, som man mødte lige udenfor sin dør, højbo og helhest, åmænd og genfærd, var ligesom slået af marken under eet, for *deres fælles herre og mester*, Satan, var overvundet af Kristus og Sct. Michael; og var de end ikke aflivede, så var de dog nu splittede, førerløse og drevet tilbage til udmarker og ødeland. Og selve den gådefulde død havde tabt sin brod. Den fromme behøvede ikke at frygte i dødstimen, for da blev han modtaget af de hellige, ja af selve ærkeenglen Michael.

For alt dette var det kun rimeligt og ret, at der ydedes Gud tjeneste og ære.

Og de kristnes *åndelige idealer* begyndte at vinde fodfæste i bevidstheden. Gennem helgenlegendernes lysende klædebon anede man fine menneskeskikkelser, mærkeligt tidløse personligheder, båret af en ånd og et menneskeideal, som var ny og dragende; og ompundet som de var af undere, var det jo åbenbart, at de havde Guds velbehag. Og så begyndte man at lære, at den fattige

Indledningen til Jyske Lov.

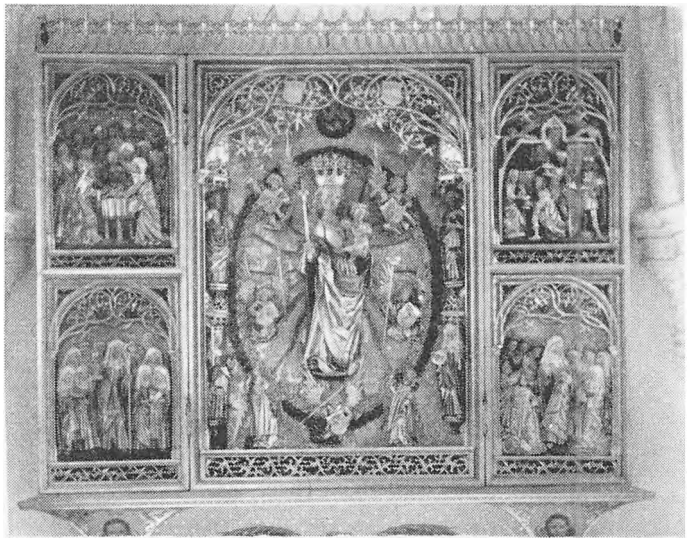
Sct. Michael vejer sjælen ved dommen.

og skrøbelige ikke er foragtelig, men under Guds beskyttelse, at vrede og vold er uden velsignelse, at lidelse bør påkalde bistand, og at en from gerning er større end den største helledåd. Og det blev tydeligt, at modgang og endog martyrdød var kosteligere end velstand og gode år.

Da er det ikke blot samfundet, som får pligter, kristne fromhedspligter, der påhviler det som et kristent folk, men den enkeltes liv bliver gennemvævet af *kristne krav*, landsbylavet, håndværkerlavet, familiens liv og den enkeltes liv. For ikke at tabe sin plads i frelsens institution, kirken, må hver enkelt passe skriftemål og nådemidler, må ydmyge og bøje sig og yde, hvad ret er. Og så må kirken tage ansvaret for fremtiden.

Men midt i denne langsomme omstilling af gamle folkeideal og personlige tankekredse hager *det gamle lands*

religiøse forestillinger sig stadig uafrystelig fast. Landets gamle vætter, mørkets væsener og uånder, der så langt fra at være „overnaturlige“ netop kun er altfor naturlige og nærværende, bliver ved med at færdes derude i skovene og på overdrevne og kommer på besøg fra højene og gravene; og de bønner og påkaldelser, hvormed den nye tro kan overvinde dem, bliver til magisk, kristeligt farvet manen og signen; i de ældgamle folkeviser og kæmpesagn bliver de gamle hedenske helte og guder iklædt kristelige navne og dragter, men er i bund og grund lige

Maria, den himmelske forbederske.

hedenske; og almuelivet beholder et drag af ældgammel hedensk sæd og tanke med en tynd kristelig fernis. Ja, mange århundreder efter, at kristendommen er blevet folkets religion, møder vi vidnesbyrd om, at mange holder hele den kristne lære for løgn og anser den for ligegyldig. En dyb, urokkelig almuetro, der med en mærkelig ro regner med, at hver mand har sin uafvendelige skæbne, og som ønsker at holde fred med de kræfter, man alligevel ikke kan magte, ja helst vil drage lidt nytte af dem, hvor man kan, ligger som en undergrund under den kristeligt kultiverede overflades muldlag.

I århundreder, hvor ingen kan læse, præges landsbyens overleveringer og levevis langt dybere af de gamle slægters tankeverden, af deres fortællinger og sangkredse end af leveregler og kirkeskikke formidlet ved præster, der næppe ejer andet skrift end gudstjenestens tekster, præster, som er rundet af samme rod som folket, og som aldrig nogensinde har set en bibel. Selv de rige adelige prælater havde næppe over 2 à 3 bøger, og et bibelhåndskrift var en uhyre sjældenhed og kostbarhed. Fra slægt til slægt holder det gamle oldtidslands landsbysamfund sine børns tanker og forestillinger fast med et uafrystet greb.

Den nye evangeliske tid.

Den danske reformationshistorie er i udpræget grad *købstædernes* historie. Der ser vi de åndelige brydninger, og der udløser det nye trossyn et religiøst liv. Men købstædernes befolkning var i de tider en forsvindende del af vort folk. Landsbyen var ikke blot det rene, ublandede danske folkeelement; men i tal var den købstaden så afgørende overmægtig. Det er i landsbyens liv, vi må søge folkesjælen.

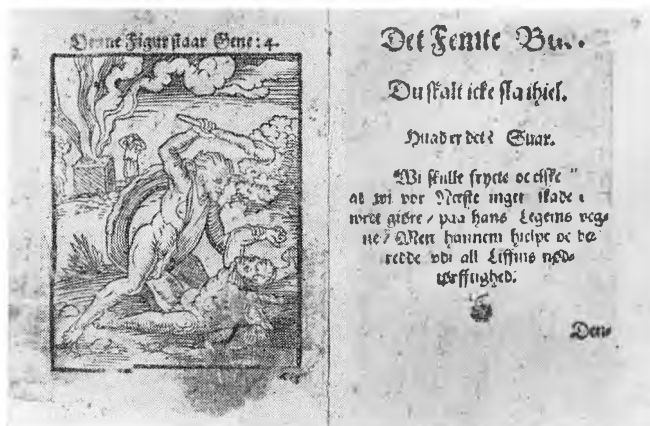
Og nu stod den kirke, der gennem sine egne ledere havde reformeret sin gudstjeneste og sit trossyn, så det førtes tilbage til de bibelske skrifers vidnesbyrd, og skulle bringe dette budskab til den danske landsby, til de snævre bondesamfund, hvor ældgammel tankegang sejt holdt sig fast under hverdagens livskår, som var uforanderlige gennem århundreder, og hvor gennem et halvt årtusinde et kristeligt islæt var sammensmeltet med urgamle trosforestillinger, som grundede sig på naturmagternes uomtvistelige virken og hedenske tanker og forklaringsforsøg.

I det daglige liv i landsbyen betød reformationen en meget ringe forandring. De allerfleste sognepræster blev uantastet siddende, og det var kun særlige områder som helgenpåkaldelse og gudstjenesteordningen, der egentlig rejste debat. Og dog var der kommet noget nyt. Nu skulle man til at læse noget. Nu gentog præsten søndag for søndag efter prædikenen de ti budord og trosbekendelsen og anden børnelærdom om og om igen med de samme ord, så de virkelig blev hængende. Og Diakonen, eller Degnen som man kaldte ham, begyndte med større eller mindre iver at gå på omgang i sognets landsbyer og samle børnene og ungdommen i gårde, hvor der var plads til at huse dem. Nu indøvedes den unge slægt i kristendom, og de vågne blandt de ældre blev

levende optaget af det nye, medens de gamle stred imod og mødte det med uvilje. Men den nye tid trængte uimodståeligt frem gennem de følgende slægtled. Hvor der før kun havde været kendt få og fattige håndskrifter, rykkede nu det trykte ord frem, ikke blot bibelen og salmebogen, lænkede med solide jernkæder til alter og degnestol, men præst og degn fik bøger mellem hænder, og opvakte almuesmænd begyndte at længtes efter at kunne læse.

Støttet først og fremmest af præsterne begynder man rundt i mangfoldige sogne at ordne meget primitive *skoler* med tilfældige almuesfolk som lærere.

I 1619 kan et bylav f. eks. indrette sig med en læsekyndig smed, eller det var en Jacob skræder eller en krøbling eller en sypige, som man fik en ordening med. I yderligt primitive stuer, simple som menigmands boliger var over hele landet, prøvede man i vintermånederne at hjælpe de børn, der frivilligt ville komme, så de

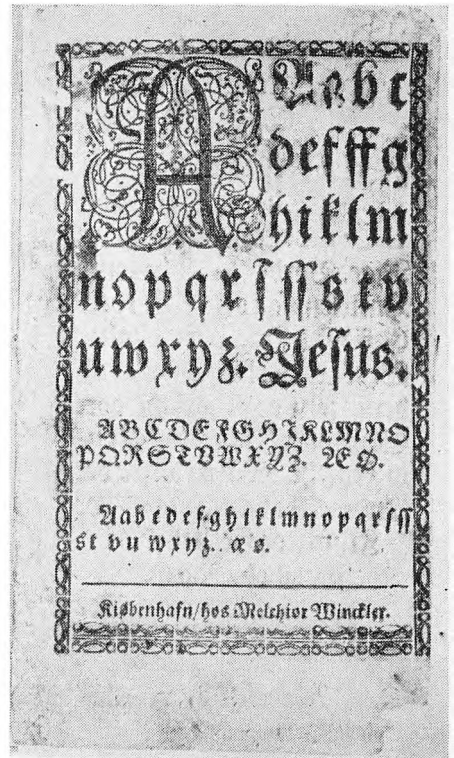

Blad af gammel „Lille Katekismus“.

foruden den udenadlærte børnelærdom, som de fik ved degnen, også formåede selv at stave sig gennem en andagtsbog eller en af de mange folkebøger, som i dette århundrede blev slidt op i hjemmene. Forældrene måtte så give et par skilling om ugen til lærerløn, men det kneb meget at skaffe dem. I det hele var de daglige levevilkår i almuen yderligt ringe; børnene toges i arbejde så tidligt, som kræfterne slog til, ja længe før, og en stor del af folket var faktisk betlere, der af præst og nogle sognemænd kunne få et tegn, der gav dem ret til at tigge indenfor sognets grænser. De omstrejfende betlere blev modtaget og sendt videre af byens dertil beskikkede mand, „Stodderkongen“, og især i Jylland steg deres tal i århundredernes løb i en sådan grad, at man regnede med, at der ved 1770 var ca. 60.000, hvad der betød op imod 10 ved hver dør hver dag. Selv mindreårige børn sendtes af sted med posen, når foråret kom, og ventedes ikke hjem igen i månedsviis. Under disse forhold blev det naturligvis småt med skolegang.

Men kirken drev på, og en række herremænd grundlagde bedre og efter forholdene ret vel udrustede skoler med faste bygninger og sikrede lærerlønninger. Lad være, at det i hele 1600-tallet kun blev til et halvt hundrede sådanne faste skoler, det var dog med til at lokke bylavene med og opmuntre præsterne i bestræbelserne for at virkeliggøre tanken i biskoppernes forslag

fra 1631, at Bønderne i de større landsbyer burde bygge et lidet skolehus og holde en skolemester; og inden 1600-tallet var til ende, var der i de fleste sogne landet over et slags skolevæsen, primitivt og frivilligt, men dog så virksomt, at man inden århundredets udgang finder ikke blot mange læsende, men også skrivende almuesfolk, også fra landet. I byerne havde man i menneske-

Blade af ABC udgivet 1649.

aldre haft danske skoler, dog uden skoletvang. Et kig over til Skåne, som var dansk land indtil 1660, viser, at der i 1687, da ikke blot sprog, kultur og lovgivning, men også de fleste præster, endnu var danske, var 870 børn i landsognene, som både kunne læse og skrive, lige ved 7000, som kunde læse, og over 18.000, som kunne deres katekismus udenad. Og selv om det er en overdrivelse, når en engelsk gesandt sidst i århundredet skriver, at menigmand almindeligt kan læse og skrive, så var der dog en meget stor vækst i oplæringen.

Fejlen var, at det dels var afhængigt af, om de forskellige byer havde vilje og midler til at holde skole (alt var jo udelukkende afhængigt af viljen hos de enkelte bylav), dels om man kunne skaffe læse- og helst også skrive- og regnekyndige godtfolk til lærere i en tid, hvor der jo ingen læreruddannelse

fandtes. Når nu ingen var pligtig til at søge skole, og tilmed som hidtil de bedst begavede gled ud og gik over til latinskolens videre uddannelse, så bestod disse gamle bondeskoler under stor løshed, så hele billedet fra by til by var yderst uensartet. Sogne med veloplært ungdom kunne ligge lige op ad sogne, hvor der „af 100 personer ikke er 16, der kender bogstaverne“. Gammel almuestædighed og uvilje mod, at børnene skulle have det anderledes, end deres forældre havde haft det, gjorde sig også gældende i mange bylav.

Men grunden var lagt, og de følgende store skoleforordninger skabte egentlig blot orden og bund i det, som menigmand, ledet af præsterne, havde taget op i hver sin lille verden. Nu lignedes i pietismens skolelove udgifterne på hartkornet i stedet for på de enkelte brugere, og lærerforholdene ordnedes fastere, selv om man endnu i midten af 1700-tallet ofte må nøjes med lærere, som ikke selv kan skrive og regne. Selv skoleanordningen fra 1814 er i virkeligheden kun en fastere økonomisk underbygning for skolen, delvis bekostet af kirkelige midler, men nu udvidet med undervisningspligt (ikke skolepligt).

Det betød, at en *ny verden*, der før var forbeholdt de lærde, dog begyndte at åbne sig for den brede befolkning i dens mange små isolerede celler i landsbyerne. Men endnu levede man åndeligt som legemligt i det gamle lands luft, i middelalderens landskab og landsbyfællesskab og den ældgamle tankegang. Her gik fremrykningen kun langsomt for sig.

Det gamle samfund.

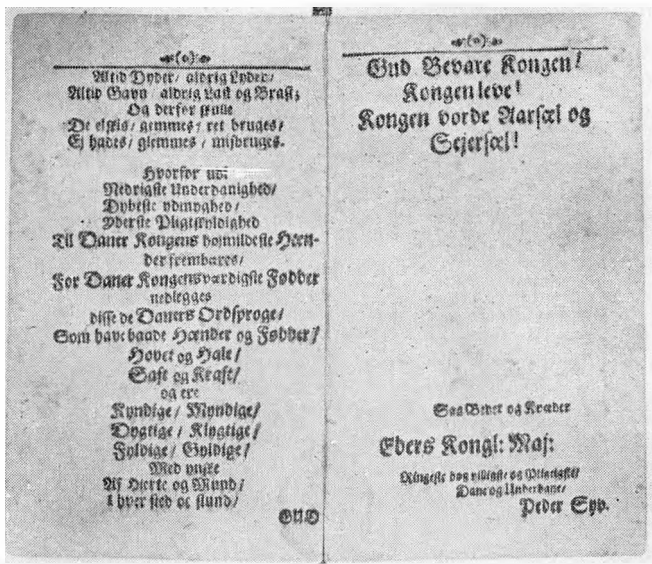
Vil vi i 16- og 1700-tallet gaa ud over vort land og møde folket, vil vi stå overfor et for vor slægt meget fremmed billede. Hvis vi vil tænke os at køre eller ride ud fra København eller en anden af tidens ubetydelige stæder, vil vi straks blive slået af landskabets storhed og vældige linjer. Store åbne skovstrækninger bredte sig, gennemsigtige i deres tynde bevoksninger, men uden faste skovbryn, og fritstående træer og skovstrimler var strøet endogså ud over landsbyernes agre til stort besvær for dyrkningen. Overdrevene favnede ofte over mellem een og to kvadratmil; mellem buske og lyng og millioner af istidens kampesten, der lå spredt i den tynde plantevækst, græssede hjerde af magre køer og får med bjælder om halsen, strejfende om efter føde, men græs var den mindste part af floraen. Medens Fyn og Sønderjylland i århundredernes løb havde fået has på de større overdrev, var ikke engang halvdelen af Sjællands jord under plov, og i Nørrejylland herskede lynghede og ødemark i sin vælde over en endnu større del af halvøens jord. Disse overdrev tillige med vidtstrakte kær- og sumpegne dannede den store ramme, i hvilken landsbyernes sammenklumpede gårde midt i de dyrkede agre dannede oaser; og op over de lave huse i de større byer hævede kirkebygningen sig som et vartegn synligt viden om. Ingen Bolig var at se udenfor landsbyens tætte hussamling, bortset fra her og der i dens nærhed en herregårds høje træer og større eller mindre bygninger. Agrene lå under plov, overdrevene „under fæfod“, og skovene ud-

huggedes samt hærgedes af oldensvinene og afgnavedes af kreaturerne, uden at nogen bekymrede sig for fornyelse. Og meget faa af almuen færdedes fra sogn til sogn ad de elendige, ofte livsfarlige vejspor; selv bysamfundene i samme sogn kendte såre lidt til hinanden.

Ubeskriveligt *ensomt* levede man livet i landsbyens snævre kreds. Ingen avis bragte nyt, ingen breve ankom, undtagen naar i ny og næ nabodeggen mødte med et biskoppeligt embedsbrev til præsten. Man fødtes og levede og døde i sin stavn, opfyldt af det lokale samfunds store og små oplevelser, og nyt spurgtes kun, når en stakkel (d. v. s. en „stavkarl“) på sin evige betlertur viste sig i byen, fortalte, bespistes og sendtes videre, eller en vise om et rædsomt og besynderligt varsel eller om underlige misfostre nåede til byen. Men man fortalte, hvad man havde hørt fædrene fortælle, og endnu var der mange, som kunne foredrage i gammel stil

de gamle kæmpeviser, både sømmelige og mindre sømmelige, og der hviskedes med gru om uforklarlige syner og hændelser.

Hele tankeverdenen prægedes på godt og ondt af disse kår. Gammel god sæd stod urokkeligt ved magt; og lige så urokkelig var gammel tro og slendrian. Her fødtes og levede og døde slægt efter slægt af vore kristne forfædre i tidsrum, som er langt, langt større end de få årtier, som vi synes, at vi har overblik over. I disse hjem, i disse samfund med de usigeligt snævre grænser levedes kristenlivet med kirken som midtpunkt. Det var ikke blot hustomten, som lå fast, så vi nu kan finde spor af hus efter hus, nybygget og ombygget oven på hinanden på den selvsamme plads gennem tusinde år helt op til jernalderens dage; men her vogtedes også ældgamle overleveringer fra helt op i hedenold, fastholdt af det middelalderlige fællesskab i dyrkningen af de store byvange, hvor hver gård havde strimmel ved strimmel på skift med granderne, men også lænkebundet så længe den gamle dyrkningsmåde bandt den enkelte. Og det gamle middelalderlige og oldtidsoverleverede landskab med bymarkerne omgivet af fælledeerne og husdyrenes frie, men magre kongerige, de væl-

Blade af Peder Syv's *Kæmpeviser*.

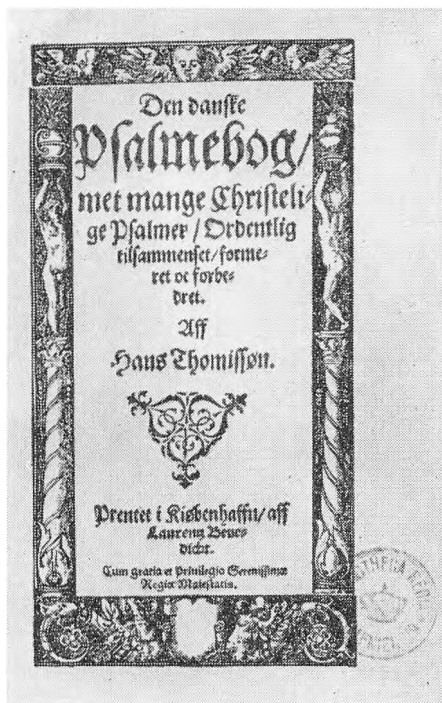
dige udyrkede fælles overdrev, hindrede spredningen af byens huse og gårde over landskabet. Man boede indknebet og ensomt, men følte det lunt og trygt. Og siden var bønderne de mest uvillige og bitre modstandere af udflytning på marken.

Her levede kristendom og uånd under tag sammen.

Det gamle samfunds tro.

Det, vi kalder *overtro*, er jo egentlig blot de gamles ubehjælpsomme forklaringer på ting, som de ikke har rigtig rede på. Kræfter, lyde, synsindtryk, oplevelser, som ikke nærmere kan undersøges, giver man naturligvis en tilfredsstillende forklaring på ved at forudsætte personlige eller upersonlige kræfters tilstedeværelse. Og når en senere slægt spotter de gamle slægters forklaringsforsøg og håner deres naivitet, falder skammen ikke på de gamle, der ikke havde til deres rådighed den viden, som slægt efter slægt siden har samlet. Det kan vel egentlig ikke undre, at menneskeheden siden sin barndom har måttet tro, at man f. eks. under tordenvejr stod overfor en vældig personligheds larmende virksomhed; og noget tilsvarende gælder på alle „overtroens“ øvrige overdrev.

Vanskeligheden ved at nå til en virkelig sand naturbetragtning forøgedes ved, at det gamle lands slægter var så knugede af *mørket*. De stod med de små fyrrepinde og spedelys hjælpeløse overfor den overmægtige nat; både de lange sorte vinterdøgn, hvor de to tredjedele af døgnets timer lå i buldrende mørke, og selv de lyse sommernætter i det koglende halvlys, hvor de udrænedede bymarkers og vidtstrakte sumpes tåger svøbte alt i et forvirrende skær, lå som en tyngde på sindet; for ingen kunne vide sig sikker for, hvad der foregik derude i det usete, eller tolke de lyde, som fik hjertet til at banke, og huden til at gyse. Da talte man sit livs mål efter, hvor mange vintre man havde gennemstridt, og våren hilstes med en jubel, der havde en helt anden virkelighedsbaggrund end moderne slægters forårsglæde. Og vil man vide, med hvilken alvor man gik nat-

Titelblad af den første officielt påbudte danske salmebog, 1569.

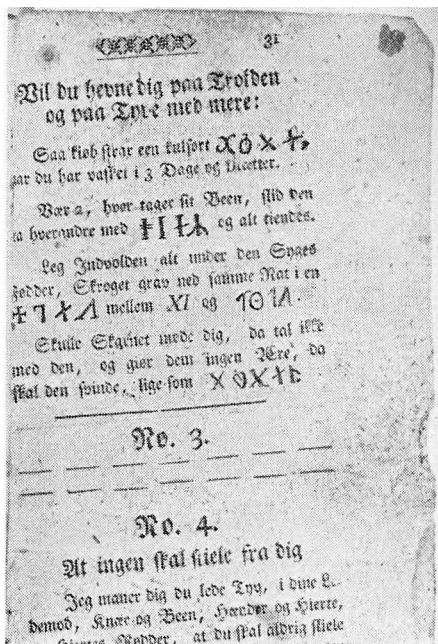
tens trusel i møde, og med hvilken befrielse man så solen drive mørket på flugt, så kan man læse Hans Christensen Sthens og Thomas Kingos morgen- og aftensalmer.

Nok var man kristne, og nok vidste man, at Kristus og hans kors og hans Fader-Vor havde magt over det onde, men man vidste altså også, at man altid måtte være på vagt imod det onde. *De underjordiske* regerede jo stadig derude i højene på heden jord og huserede i mørket — og tusinder var overbeviste om, at de havde set de smaa vanskabninger med de store hoveder; og de, som havde strejft om i skovenes og mosernes vildnis, vidste, at derude kunne de møde *ellefolket*, ja blive indfanget af dem, i hvert fald elleskudt; og mangen mand, som gik med forvildet forstand i byen, var mere end bevis nok for faren. Og i de farlige år og i det skummende hav boede jo *åmand* og *havfolk*; øjenvidner fra reformationstiden havde selv set en hel flok havfruer i Lillebælt ved Middelfart, og mangfoldige havde hørt deres fjerne, klangfulde sang ude fra søen; en sømunk drev i land i de samme årtier på Øresunds kyst, og endnu i 1723 indberetter Helsingørs borgmester til myndighederne om en havmand, der var set mellem Hven og Sjælland.

Hvem var alt det utøj? Jo, det var *smådjævla*. Da Gud udstødte de faldne engle af Himlen, faldt nogle på tagene og blev gårdboer eller nisser, nogle på højene og blev bjergfolk, nogle i vandene og blev havfolk og nogle i moserne og blev ellefolk. Det var nødvendigt at vogte sig. Ikke mindst måtte det udøbte barn vogtes, at det ikke skulde blive stjålet, så man i stedet fik en skifting. Lykkeligvis kunne stå i barnets vugge skærme det. Det gamle lands naturvæsener var blot blevet indordnet i den „kristelige“ ramme.

Så hørtes der og fortaltes der om *varsler*. Kometerne var Guds ris på himlen, der meldte om kommende ulykker; usædvanlige storme eller oversvømmelser eller blodtegn i regnen, som det Fyns biskop får indberetning om i 1630, er også foruroligende. Misfostre meldes der om her og der, og nu i Jylland og nu på Bornholm er der iagttaget mærkelige syn af kæmpende hære, eller det er et lam, der skrider hen over himlen, eller der ses kors på himlen midt på klaren dag.

Og i hjemmets kreds kender man det samme, de tyste varsler med tre stille

Blad af en Sibylle-bog.

slag på døren eller tuden af hunden eller underlige trin ude i mørket, vel-sagtens Helhesten, der er ude at varsle det næste lig; og i mørke aftener havde både den og den mødt ligtog og kendt mange i følget; og kommende ildsvåde var gang på gang varslet ved, at der uger i forvejen var set lysning, „forbrand“, over gården. Disse varsler, som stod i bevidsheden som en blanding af Guds åbenbaring og skæbnetilskikkelse og ukontrollerede kræfters værk, spillede en uhyre rolle; de berettedes med kildrende gru og dæmpet røst og dannede et lag i folkesindet, som tyst og dæmpet havde en umådelig magt over unge og gamle — og tildels har det endnu!

Så foldede man hænderne fastere og bad sit Fadervor. Og i nødsfald sendte man bud efter præst eller degn, som ifølge deres embede måtte kunne hidkalde himlens hjælp, og jo lærdere de var, og jo længere de havde studeret i den sorte skole, des bedre var deres bistand. Selvfølgelig var latin virke-kraftigt, men hebraisk endnu en grad frygteligere. Og selv lærte man de gamle signorermser fra middelalderen og gengav efter lyd de latinske, græske eller hebraiske ord i en babylonisk forvirring; de særligt kyndige blev råd-spurgt og brugt i tider, hvor der kun var een læge i hver af de tre danske hovedprovinser. Her i deres *manen og signen* var tilflugt for alt, for menneske-syge og kvægsyge, for gift og blod, som ikke vil standse, og plagsomme kål-orme, for ildebrand og rotter og mus og tyve og lynnedslag og ringorm og biernes træk og elskov og løbske heste o. s. v., o. s. v. — Men hvordan skulle disse signaler dog kunne hjælpe? Jo, man betragtede ud fra Jobs bog al nød og plage som noget, der var virket af Djævelen. Man var for sine synders skyld, med Guds tilladelse, givet i Djævelens hænder til tugtelse. Derfor måtte han uddrives ved Guds magt, og mange anså signekællingers værk for hel- ligt værk.

Men disse skærmydsler med de onde af lavere rang kunne bringe mennesket i alvorlige forlegenheder og ofte friste kunstens udøvere til at møde dem på deres eget felt med besværgelser og tilkaldelse af endnu stærkere onde kræf- ter; og derved førtes mange ind på den meget farlige vej at bede Djævelen selv om assistance. Dette er *sort magi*, den egentlige *trolldom*. Alverden vidste, hvordan man kunne mane Djævelen frem. Det simpleste var at gå avet, d. v. s. imod solen, om kirken og hver gang blæse gennem nøglehullet, helst ved midnatstid. Men den almindelige pris, som den onde forlangte for sin bistand, var sjælen i evighed. Vi har bevaret en sådan kontrakt, endda skrevet med mandens eget blod, udstedt i Odense i Christian IV's dage. Det berettes, at folkene i en jydsk landsby endnu 1722 bandt en kvinde, som de skyldte for trolldom, og brændte hende inde, hvad der siden kostede nogle af dem livet på retterstedet.

Det er imidlertid for naivt at tro, at de var rene uskyldigheder hver og en af dem, som mistænkte og måske dømtes for hekseri og trolldom, og at ingen prøvede på at få magt til at øve utilladelige kunster. Troen på, at det var muligt, hvilede som en mare på folk og var for nogle en fare for deres

sjæleliv. Også på dansk blev „Cyprianus“, Svartebogen, trykt og slidt op, mens der er bladet med rystende hænder og læst med gru og spænding. Der kan næppe tvivles om, at de drastiske domme i troldomssager hæmmede farlige eksperimenter. „Fly, I dødelige, om I er kloge, om I vil høre mig; snogen ligger skjult i græsset“, skrev professor Thomas Bartholin i 1600-tallet; og først i de kommende årtier vandtes, delvis, ørenlyd for den tanke, at formlerne ikke kunne skade en loppe eller en lus; men det hele var en skammelig gudsfornægtelse.

I landsbyens fællesliv blandes således den åbenlyse gudsfrygt, kirkeklokker-nes ringen og andagternes salmesang med disse dulgte drag af mørke slag-skygger fra farlige magter rundt omkring. Og dertil kommer den dybe *materialisme* og *skæbnetro*, som går i arv fra slægt til slægt, og som får mange til at lade hånt om alt, hvad der er helligt. Der var mange, der som en vis herremand „vil være rask kørende, sådan at jeg kan køre lige i helvede; jeg skal der jo alligevel“. Det var ikke blot i et sjællandsk sogn, at præsten med et suk måtte sige, at folk agter mere sanserne end fornuften, og at det er Satans tilskyndelser, som forfører folk, så de tror, at der er ingen Gud og ingen Djævel til. På Lolland hævdede en landsbysmed, at der er ingen Djævel, men menneskene er hinandens djævle, at når legemet dør, dør også sjælen, og han skulle ikke opstå, før hans hest også stod op; og det har han ikke været ene om at mene, men andre har gået mere stille med det. Det løfter lidt for det dække, der almindeligt skjuler, at mellem de afgjort kristne og de rene spottere har der altid ligget en stor og trægt bevægelig almuemasse, for hvem dagen og vejen overskyggede sjælelivet, og kun når de var i nød og frygt, viste de, at de kendte vejen til Gud. „Den 1. Augusti 1700,“ står der skrevet i en gammel kirkebog, „kom nogle svenske Skibe og lagde sig under Øen, og i den Maaned var alle meget gudfrygtige, som de var alle i Nød; men den 1. Septembris kom her Bud, at Freden var sluttet, og saa opholdt næsten al Guds frygt hos os.“ Der var atter og atter brug for en kristelig prædiken, der førte til bunds, bag om denne selvlavede åndelige sammenkogning af kristelige og hedenske elementer.

Kirkens liv i vort folk har altid været som i en *brydekamp*, men officielt har dens plads været grundmuret. Statens stilling var klar. De lokale samfunds var det ikke mindre. Selvom næppe nogen bonde har formuleret de smukke kristelige ord og bestemmelser i de tusinde vider og vedtægter i landsbyerne, men har fået dem skrevet af præsten eller degnen, så har han modtaget dem, og de er gentaget fra slægt til slægt, og skafferne ved gilderne har brugt dem uændret. Det har hvilet som en fælles klokke tone over hele livet, og både de troende og materialisterne har befundet sig vel derved. Dette har for menigmand betydet uendelig meget mere end de theologiske kampe i gejstlighed og i universitetsverdenen.

Kirkens stadigt rindende undervisning og tale har præget synet på *godt og ondt*, på ret og uret. Der har lydt et kald til at løfte sig ud over arbejde og

jordbundethed. Opbyggelsesbøgerne blev købt af bogførerne, som ved markederne mødte op og åbnede bod i våbenhuset ved kirken, men de suppleredes op med folkebøgenes beretninger om Karl Magnus og hans Kæmper og om Flores og Blantzeflor, og ikke mindre efterspurgt var fortællingen om Uglspil, som staten ikke kunne lide og ofte forbød, men som folk elskede. Og ved *aftensædet*, som i det mørke halvår samlede gårdens folk og deres grander om rok og karte og husflidsarbejde, levede folkesange og deres grander og

vekslede med hjemmegjort lyrik og ordsprog og gamle sandsager. Og ind imellem blev med bange røst fortalt om genfærd og varsler og sære, uforståelige tildragelser.

Sammen med andagtsbøgerne gled også de såkaldte *himmebreve* ind i bevidstheden. Beretninger om engleåbenbaring med hårde trusler mod ugudelighed og overdådighed i mad og klædedragt vandrede i afskrifter fra hus til hus; thi dels beskyttede et sådant himmel-

Himmelbrev.

brev imod torden og anden ulykke, og dels var der svære straffe i vente for dem, som undlod at afskrive det og sende det videre. Nogle himmebreve beskyttede mod stål og bly, og endnu i krigene i sidste århundrede synes en meget stor del, måske størsteparten, af vore soldater at have båret dem; ja, fra første verdenskrig haves en mægtig samling, båret af sønderjydske soldater.

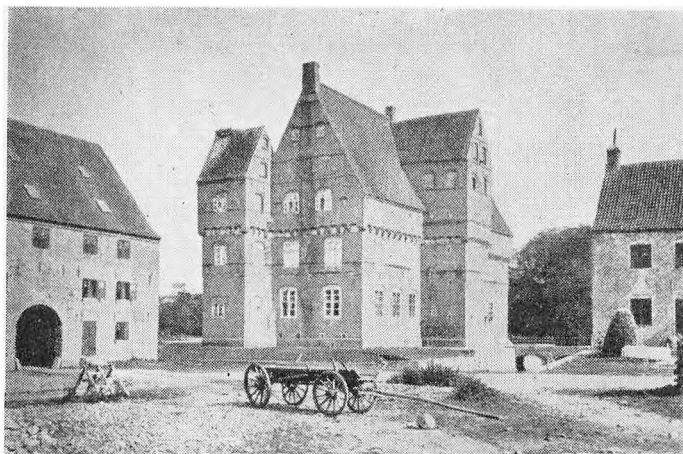
Men gennem *salmesangen* førtes renere kristelige toner også ind i hjemmene, og i virkeligheden synes salmerne at have været af større betydning for opbygningen af de kristelige tanker og forestillinger i folket end bibelen selv. De var jo tilgængelige også for de ikke læsekyndige. Salmerne om Guds forsyn, om døden og om det evige liv i himmerig var højest i gunst, og deres ordfald gled over i slutningen af en meget stor del af de ellers rent verdslige sange. Her spurgtes ikke efter om de var moderne; men her sang man til sin høje alderdom, hvad man havde hørt mor synge. Og uden at det følte, at det var stof af forskellig rod, levede småvers med påkaldelser af Jomfru

Maria videre fra mor til datter lige til vore dage.

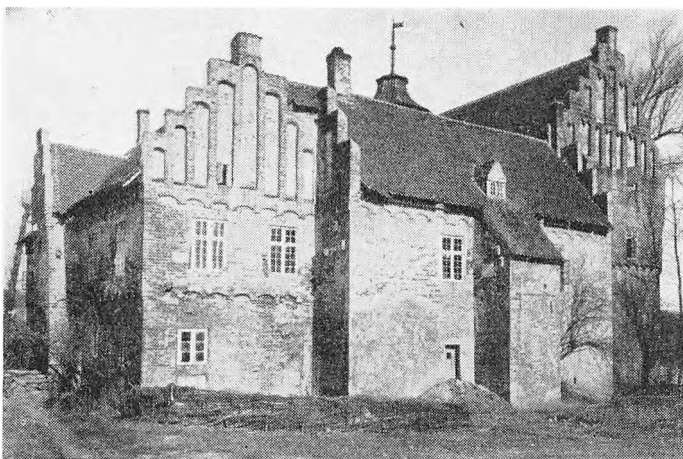
Den gamle landsby brydes.

Da herregårdene begyndte at vokse gennem mageskifter og nedlæggelse af hele landsbyer i 1600-tallet, medførte dette forøget hoveri for fæstebønderne. Især blev

øst for Storebælt gårdene store, og hoveriet byrdefuldt, idet der kun var $4\frac{1}{2}$ td. bondehartkorn til hver td. herregårdshartkorn. Vest for Storebælt var forholdet langt lettere, her stod de 7 mod 1. Ganske vist var det økonomisk set en lettelse for landsbyen, at der ikke skulle svares renter eller fæste i rede penge, og ganske vist var hovningsarbejdet, hvor ungdommen fra alle sognets byer mødtes og arbejdede på akkord for at bruge den indvundne tid til nogle timers dans, oftest fornøjeligt og ikke så træls for dem, som mødte „til hove“; men for gårdmanden var især øst for Storebælt byrden svær nok og betød et større folkehold og især et større hestehold, end der ellers var nødvendigt. Dog var Danmarks bønder godt nok hjemme på deres egen grund; de styrede og besluttede selvbevidste på deres egne bystævner, og vi har adskillige eks-

Borreby.

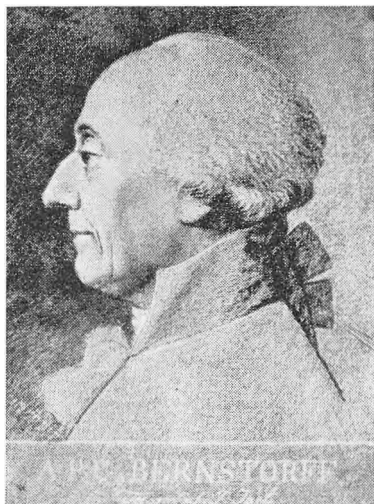

Rygaard.

empler på, at de frygtløst førte proces lige til højesteret imod deres godsejer, hvis de fandt sig trådt for nær.

Men den gamle landsbys tid var forbi. Det gamle fællesskab kunne ikke holdes ved magt, dertil var dets dyrkningsmåde alt for ringe, pløjningen var

overfladisk, jorden uren, og skellene med deres ukrudtsverden slugte alt for megen jord; gårdenes tilliggende måtte samles på nogle få eller helst på eet sted, og gårde brydes ned og flytted ud på jorderne; overdrevene måtte opdeles og lægges under plov, og afvandingen indvinde nyt pløjeland. Da landboreformerne begyndte i 1780'erne, var det det gamle land, som havde ligget næsten uændret siden middelalderens, ja oldtidens, dage, der blev dømt til udslettelse. Det havde overlevet sig selv. Men dermed døde den gamle landsbys liv, også dens åndsliv.

A. P. Bernstorff, en af lederne for de store landboreformer.

At denne enorme omlægning, som foregik i løbet af en menneskealder, og som skridt for skridt har ommodelleret hele det danske landskab, også måtte få stor indflydelse på åndslivet, er klart. Dertil kom, at reformerne levende understøttedes, og delvis fremkaldtes, af den praktiske, samfundsivrige *rationalisme*, som, med sine høje idealer om samfundsgavn og uforsonlige kamp mod overtro og tillid til oplysning, i sig selv var et levende brud med gammel tankegang og gammelt fromhedsliv. Udskiftningerne og udflytningerne arbejdede med på at opløse den gamle landsbys indelukkede hygge, men også dens indeavlede tankeverden og fantasiliv. Der gik som et fygende vejr hen over den danske almue i disse årtier, trods dens hårdnakkede protest imod alle disse uoverskuelige for-

andringer og især imod udflytningerne til ukultiverede og skarpe jorder uden for bymarken og oprykningen fra byens trygge fællesliv. Men den nye tid sejrede. Det nye land tog skikkelse. Og grunden blev lagt for en ny form for menighedernes liv i sogne, hvor de udflyttede gårde nu byggede bro fra by til by over gamle udmarker og overdrev.

Her blev krævet *selvstændighed* af den nye landbruger. Både i driften og i handelen havde han selv ansvaret; og mangen en selvejer har sukket efter, at prioriteters renter kunne ydes med arbejde, men det var prisen for frigørelsen. Og en tilsvarende selvstændighed i kristentro krævedes der af ham ved det gamle lavs undergang.

Dermed er der åbnet døre for, at kristenliv og vækkelsesliv ikke mere er knyttet til *stand* og *stavn*. Nu kan det bredes på tværs af lav og slægt. Og det vil vi da bemærke som et nyt moment i det nye århundredes åndelige liv. Opmærksomme iagttagere vil nu se, at det mindre er standsfællesskab eller lighed i levevilkår end lighed i sjæletype og livsindstilling, der binder sammen i det åndelige livs nye rammer. Ikke mindst anes slægtsarv og anlæg som den bestemmende linje gennem tiderne, den naturlige grundvold for det friere

religiøse livs grupperinger. Ikke socialt præget, ikke standsbundet, ikke egnsbestemt, men personlighedspræget og under personligt ansvar fortsættes det åndelige liv usvækket ind i nutiden.

De kirkelige traditioner har dannet et forskelligt billede i forskellige egne, snart med en overleveret, meget ringe kirkegang, snart med et forholdsvis stort kirkebesøg, snart med en traditionel altergang af næsten alle, een eller to gange om året, snart er næsten al sædvane tabt, fordi den gensidige påvirkning ikke længere gav en fælles skik dens stempel af anerkendelse. Selv i nabosogne, ja, endogså i samme pastorats to sogne, har billedet kunnet forme sig ganske forskelligt, og derfor har vækkelser og personlige gennembrud haft ganske forskellige kår i de forskellige kredse. Kirkelivet var ikke længere en bysag.

På tilsvarende måde føler statssamfundet ikke længere en pligt til at drage omsorg for folkets kollektive tilslutning til kristendommen og efterlevelse af dens moral og frelsestanker, men hver enkelt stilles frit i de store evigheds-spørgsmål.

Kirken i historiens lys.

Retter vi historiens søgelys imod den kristne menigheds tusindårige liv i vort folk, bliver billedet da som en flimrende verden af lys og skygge, af ondt og godt. Der har aldrig været en slægt, hvor ikke mange har været forfærdede over deres egen tid og har set med længsel tilbage på den foregående periode. Fra slægt til slægt har det lydt, som det endnu lyder, med sorg eller med skadefryd: „Hvor er kirkens liv og indflydelse gået tilbage“. Og på samme tid har andre vendt sig i kritik mod fortiden og prist nutiden og rakt sig imod fremtiden. I og for sig har man både sandt og overbevisende kunnet bygge begge syn på kendsgerninger — og dog få to resultater!

Igennem alle tiderne har der været levet et virkeligt trosliv.

I middelalderens dage, i reformationstidens rystelser, i den lærde tid, i pietisme og rationalisme og i forrige århundredes brydninger, til *alle* tider har der levet personligt kristne, hvis fromhedsliv var bibelsk og ægte. Vi hører om stort og selvforglemmende offersind og kristelig selvtugt lige fra middelalderens første tider. Og hvem føler ikke tilskyndelser ved at læse om Christian den Tredjes eller kansleren Niels Kaas' eller rigsråden Holger Rosenkrantz's personlige fromhed og daglige andagter? Og fru Birgitte Giø var jo ikke den eneste adelsdame, som daglig under måltidet lod forelæse kristelige bøger, og borg-

Holger Rosenkrantz den lærde.

mesteren i København, Mikkel Vibe, var ikke den eneste i borgerskabet, som holdt sin bedetime med alvor.

Vi læser i de gamle *vider og vedtægter* om bylav, som stadig opretholder den sædvane at holde daglig morgenbøn i kirken „med lyst og uden al ked-sommelighed“, idet man synger en salme, beder byens morgenbøn, læser et kapitel af bibelen og slutter med en kort salme. Man ønsker i reglen ikke at straffe de efterladne, men udtaler, at hvo det ej vil gøre, må Gud straffe. Og om helligdagenes gudstjeneste var det udtrykkelig fastslået, at den skal overværes af samtlige bymænd, deres hustruer, børn og tjenestefolk ingen undtagen, om de ikke er syge. Ja, der er gamle bylav, hvor beboerne samledes til bøn både morgen og aften; og i det lille, tæt sammenbyggede og isolerede landsbysamfund kunne det let konstateres, om nogen savnedes.

Vi føres i disse landsbylove langt tilbage i århundredernes sæd og skik. Endnu 200 år efter reformationen kan et sådant gildelav bære Vor Frues navn, og der tales om skråpræstens tjeneste som i de middelalderlige gilder. Når der blev „slået til lyd“ ved lavsgilder eller barselsgilder, bryllupper og begravelser, og skafferen tog ordet, var det med en fast vedtagen tale, som opfordrede ikke blot til at takke og ære Gud, men han kaldte til hjertets bod og bøn om, at Gud vil styre det sådan, at de nu således må holde drikkegilde her med hverandre i aften, at de må findes som gode og glade venner, og at de engang med andre Guds børn må få og nyde himmerig. Naturligvis forbød bylovene alt helligdagsarbejde, hvis ikke nøden eller nødvendig husgerning krævede det; og undertiden finder vi den gamle sædvane holdt ved magt, at når fredsklokken lyder morgen og aften, skal alle i hus og på mark standse arbejdet og med blottet hoved indfalde for Gud med hjertets bøn. Den, som skulle være så ugudelig, at han under prædiken søger krophus eller drikker sig halv eller hel drukken, skal bøde til byen, og den, som unyttig sværger og bander ved Kristi sår og vunder og andre unyttige eder, må bøde en tønne øl eller give 10 sk. til de fattige.

Der kan fremdrages adskillige sådanne vidnesbyrd om, at det var oprigtig alvor, når samfundet skulle være et kristent samfund, og folkelivet være et kristenliv. I 1629 befales det, at der skal holdes morgenbøn i *alle* hjem, og 1676 pålægges det godsejerne at påse, at morgen- og aftenandagt holdes i hver bondes gård. Vi har da også talløse beviser på, at der blev holdt andagter i hjemmene, at børnene opdroges i alvorlig kristentro, og efterhånden som læsedygtigheden steg, stiger også tallet på andagtsbøger i dødsboernes fortegnelser.

Der har da ofte dannet sig et billede af, at i modsætning til vore dage var fortiden præget af gudsfrygt og fromhed i hvermands hus og bo, og man så med længsel tilbage på de tabte skønne tider. Men er det end sikkert nok, at gennem alle tider har der været levet et virkeligt trosliv, så er det lige så sikkert, at

gennem alle tider har der været åndelig ligegyldighed og vantro.

Allerede i højmiddelalderen finder man anledning til at rose kong Knud VI,

fordi han ikke under messen efter adskillige andres sædvane gav sig hen til hvirken og fjas; og i Valdemar Atterdags tider klager paven over, at danskerne på helligdagene holder markeder og løber om på gader og stræder, bander og øver andre uhyrligheder og forhåner den guddommelige tjeneste. Lundekanniken Christiern Pedersen oprøres kort efter år 1500 over, at mange desværre i kirken råber, taler, snakker og sludrer, idet de skogrer, ligervis som de sad på gildesbæk, og somme ganger og spadserer ud og kommer igen for at lade sig skue.

Efter reformationen møder vi lignende *ringeagt* for kirkehus og gudstjeneste. Der berettes om bykirker, hvor fiskerne kører med heste og vogn ind for at oplagre sejl og årer i det ene sideskib, eller hvor købmændene lagrer tjære, fisk og andet ildelugtende i en tilmuret korsarm af kirken. Og selve den skønne Vestervig kirkes højkor var skilt fra skibet og brugtes til kornlade. I landsbykirker kunne herskabets øltønder eller præstens gåsebæk eller hø findes i våbenhuset, og den ene side af kirkerummet anvendes til oplagsplads for brædder til en påtænkt nybygning.

Det har naturligtvis også grund i faktiske tilstande, når Christian IV i sin Reces bestemmer, at præster, der er så drukne, at de ikke kan besørge deres tjeneste, skal afsættes, og at der, for at afhjælpe den skadelige søvn i kirkerne, skal ansættes een i hver kirke til at gå omkring under prædikenen med en lang stok og vække de sovende. Og i Ribe formanes kirkegængerne til at lade deres hunde blive hjemme for at hindre det hundebulder, som i kirken sker under gudstjenester og prædiken.

Disse grove tilstande holder sig gennem århundrederne. De samme *landsbylove*, som så smukt sætter Guds ære og ord på første plads, har mærkelige bestemmelser om, at den, som har noget at tale med degnen om, ikke må gøre det under prædikenen, og de, som sig uskikkelig forholder med stimen under prædiken og sang, så og når offergang sker på højtiderne, som hidindtil sket er, skal aldeles afholde sig fra råben, stimen, hårnappen, knugen og støden til og fra altergangen, ligesom de mulkteres, når de kaster op i kirken i drukken-skab, og man finder det sikrest og nødvendigt ved de samme gilder, der begyndes i Guds navn, at alle tilstedeværende må aflevere deres knive, inden de griber kruset. Fra vore bymenigheder hører vi fra samme tid, op i 1700-tallet, at det ikke blot er mellem grove hovbønder, at sligt sker. I den lange juletid med dens julestuer kunne kirkegængerne, der har holdt ud i julestuerne, lige til det ringede til kirke næste dag, møde berusede til gudstjenesten, de spadserede rundt under prædiken, smøgede tobak, ruskede hinanden i hårene og sloges; og ungdommen lavede spektakkel og slap hunde ind i kirken og pudsede dem på hinanden! Selv i Vor Frue kirke i København er tonen ikke finere, end at stiftsprovsten kan minde om, hvad kiv og klammer, hvad sladren og dasken, hvad spadseren og latter, der er passeret under gudstjenesten.

Gennem århundrederne er *kirkerne*, som næsten alle er kommet på private tiendejeres hænder, yderligt forfaldne, „ligere en hestestald end et gudshus“. ..Hældende tårne, åbne og halvt afblæste tage, afrevne hvælvinger eller lofter,

oprevne gulve, afdelinger mere lignende båse end kirkestole vidner om eders alt for skammelige gerrighed". I hele stifter blev mere end halvdelen af tiendejerne truet med sagsanlæg for forsømmelighed, og først den sidste menneskealder har helt rettet disse forhold op.

Og hvordan det var med den formentlige store kirkegang, ses bedst ud fra den kendsgerning, at når der længe holdt sig den skik, at der var een i kirke

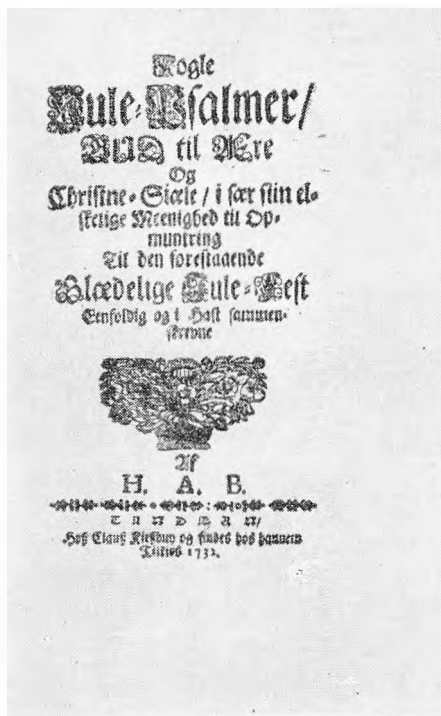
fra hvert hjem, var det, fordi man kun af lysningen til kirkestævne fik underretning om de udstedte forordninger. Derfor maatte een af sted; og „der skal jo nogen til det værste“, sagde drengen som bekendt, da han skulle i kirke. Endnu i midten af forrige århundrede kunne en ung kapellan lade biskop Martensen vide, at der var en række sogne, hvor der i 13 søndage i rad ikke var gudstjeneste, fordi ingen kom.

Således kan vidnesbyrdene også lyde og tegne et helt andet billede end erindringsens fromme minde. Begge billeder er fejlagtige, og begge billeder er sande. Blot må ingen af dem stå ene. Netop så blandet har det åndelige liv altid været i Danmarks kirke gennem de 1000 år.

Derfor har der gennem alle tider fundet *vækkelser* sted.

At et menneske er blevet vakt, har altid ifølge kirkelig sprogbrug betydet, at det fra at have haft en blot *viden* om kristendom og frelse bliver vækket som af sløvhedens søvn til at spørge, hvad han skal gøre for at blive frelst, og til

at erkende, at dette betyder noget *virkeligt* for ham selv og hans frelse. Det fører altså til et personligt forhold til evangeliet med alle dets personlige konsekvenser. Undertiden er denne opvågning til personlig tilegnelse kommet stille og gradvis, undertiden gennem stærke indre brydninger, undertiden ved ydre begivenheders magt eller andre menneskers mere eller mindre indtrængende ord eller eksempel. Gennem alle århundreder har kirken set sådanne opvækkelser, der har ført frem til en personlig venden-ryg fra et tidligere liv i vanemæssig åndelig ligeegyldighed til et nyt, personligt tilegnet kristenliv. Den dybere personlige forståelse af, hvor gennemgribende betydning det har, at kristendommens budskab om frelse er *sandt* og troværdigt, får det vakte sind til at føle sig på et *vendepunkt* i livet, en standsning og en vending mod et liv,

Titelblad til Brorsons julesalmer, skrevet som modvægt mod de verdslige julefornøjelser.

hvor de nye åndelige nådegaver bliver de altovervejende og herskende også i dagliglivet. Opvækkelsen har da ført til *omvendelse*. Den første herhjemme, om hvem vi har beretning om, at hans omvendelse foregik på et bestemt, kort begrænset tidspunkt og førte til en forandring af hele hans livssyn og livsførelse, var den senere biskop Jens Dinesen Jersin, der oplevede et afgørende åndeligt vendepunkt alene i Sorø kirke for godt 300 år siden. Senere kender vi lignende oplevelser fra mangfoldiges liv.

Men undertiden er disse vækkelser ved ivrig påvirkning fra andre vakte og ofte understøttet ved ydre forhold og tildragelser blevet virkelige folkebevægelser, der har nået vidt omkring. At korstogstanken i middelalderen rejste vækkelse også i vort land, må anses for sikkert; at reformationstidens evangelieforkyndelse og salmesang gik som en åndelig vækkelse over de fleste af Danmarks byer, er uimodsigeligt.

Oftede fik vækkelsen den karakter, at man vakte op til forståelse af, at er et menneske frelst ved Kristus og ønsker at være det, da må det også leve sit liv i Guds ånd, i næstekærlighed og forsagelse af det verdensliv, der sløver det åndelige liv. Siden reformationen havde det været en hovednerve i kirkens liv at spørge efter disse troens sande frugter; og alle de mange kirkelige forordninger om kirkedisciplin, som præger især 1600-tallet, har dette formål og understøttes af en dyb folkefølelse af, at dette er ægte kristenliv. I pietismen prøvede man at virkeliggøre disse idealer. Det måtte *kendes* i livet, om mennesket var Guds barn.

Men medens det i de gamle samfundsforhold, før landsbyernes spredning og fællesskabets ophør, var svært for den enkelte at bryde lavets skik og leve et sådant nyt kristenliv, når ikke *hele* lavet kunne følges, og der således kunne opstå den situation i et sogn, at den ene by kalder den anden for vantro, blev stillingen en anden, da fællesskabet ikke mere bandt så fast; derfor bliver 1800-tallet de store og frie vækkelsers tid, udgået fra den fynske vækkelse, hvis rødder gik tilbage til pietismen.

Medens det gamle præstelige *embedshverv* er ordets forkyndelse, sakramenternes forvaltning, ungdommens kristelige oplæring og forsorg for syge og fattige, møder vi her en udvidelse af den åndelige gerning gennem iver for at vække til personlig tilegnelse og afgjorthed; og denne vækkelse kan ske både gennem læge menighedsmedlemmer og gennem de præster, som har sind og hjerte derfor. Da finder vi mellem de vakte kredse folk, som ud fra *deres* erfaringer har dyb mistillid til gejstligheden som den, der hellere vil oprettholde den upersonlige sløve tilstand i vanekristendom, og andre, som gennem møde med ligesindede præster knytter sig fast til vækkelsen som kirkelig og forankret i embedets tjeneste.

De vækkelser, som i større og mindre bølger er gået hen over den danske kirke i de sidste 150 år, har i det store og hele fundet sit leje i kirkens ly. Det gælder både den grundtvigske bevægelse, især i dens fødsel og ungdomstid, da den var afgjort vækkende; og det gælder i udpræget grad „Kirkelig

Forening for indre Mission", der ved denne inderlige forbindelse med kirken blev det store bolværk imod gendøberbevægelserne, mormonerne og lignende vækkelsesrørelser i vort folk i de sidste 100 år.

Kirkens erfaring er, at vækkelser, pludselig fremtræden af tanker, der ryster almenheden ud af et stillestående åndsliv, kan opstå *til alle tider og i alle egne*, i primitive lukkede samfund og i forfinede kulturkredse. Fælles for dem vil

Askov.

altid være uro om spørgsmålet om den enkeltes personlige frelse. Men vækkelsernes udformning, deres liv og metoder, deres slagkraft og milieu vil være forskellige under de forskellige forhold. Men aldrig er det set, at *materielle* årsager har skabt det *åndelige* grundlag for selve vækkelsen, kun forskellig modtagelighed. De forskellige samfundsstrukturer har givet forskellige udformninger af vækkelseslivet, men baggrunden har altid været fælles: Advarsel imod den almindelige ukirkelighed og kristelige ligegyldighed.

Gennem alle tider har levet en række af bedende og læsende og troende, for hvem evangeliet var tilværelsens højeste og rigeste budskab.

Gennem alle tider har der levet døbte, men ligegyldige, hvis ledetanke var, at „det går nok“ — i hvert fald ikke nær så slemt, som præsten prædiker.

Og gennem alle tider har levet spottere, som mere eller mindre dulgt har hævdet den overbevisning, at kristendommen var idel tåbelighed.

Under de vilkår har kirkens liv været levet i vort folk i fortiden; det er vilkårene i nutiden, og de vil sikkert forme sig efter samme linjer ind i fremtiden.

Som bylavets snævre samfund sprængtes, og horisonten udvidedes til organisationer og samfundsdannelser, der sammenknyttede hele landet og folket, således åbnedes det kirkelige liv til langt videre horisonter; og meningsfæller har fundet hinanden i landssammenslutninger, som knytter vennebånd, der er stærkere end det gamle bylav. Og med den nye verdensomspændende kultur er det verdenshorisonter, der nu er rykket ind i de danske menigheders liv.

KIRKE OG STAT

Af undervisningsminister Dr. theol. *Flemming Hvidberg.*

Kirkens forhold til staten er i Danmark ordnet på en højst egenartet måde, hvortil intet tilsvarende findes i noget andet land. Tilsyneladende hersker der den videst mulige frihed i „den tålsomme folkekirke“. Man kunne fristes til at sige, at enhver kan sige og tro, hvad han vil. Men samtidig er folkekirken endnu i dag en statskirke, en af staten ved dens sædvanlige organer styret kirke, idet rigsdagen har den lovgivende myndighed i alle kirkelige anliggender, og kirkeministeriet den øverste administrative styrelse. Alle forsøg på i overensstemmelse med grundlovens løfteparagraf at give kirken en friere stilling ligeoverfor staten har hidtil været forgæves.

For at forstå dette ejendommelige forhold er det nødvendigt at kaste et blik tilbage på den historiske udvikling.

I martsdagene 1848 ændredes formen for Danmarks styre fra enevælde til konstitutionelt kongedømme, og 5. juni 1849 fik landet sin nye grundlov, hvis hovedforfatter var *biskop D. G. Monrad*, kultusministeriets første minister. Også for den kirkelige udvikling fik grundloven den største betydning. Tidligere skulle alle borgere (bortset fra reformerte og jøder) tilhøre statskirken, men nu, da den demokratiske frihed skulle gælde religiøst som politisk, blev der givet fuld religionsfrihed. Men da praktisk talt hele folket tilhørte landets officielle kirke, blev der givet denne en fortrinnsstilling, idet § 3 i grundloven fastslår, at „den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten“. Også bestemmelsen om, at kongen skal tilhøre denne kirke, peger i samme retning. Statskirke-

tanken var hermed afløst af betegnelsen „folkekirke“, der vil understrege frivilligheden i folkets tilslutning, samt overfor det kirkelige embede betone, at kirken er folkets

D. G. Monrad.

kirke. En ny kirkedannelse var der ikke tale om; den danske evangelisk-lutherske kirke var den siden reformationen bestående danske kirke, der nu i sin ydre skikkelse skulle organiseres efter de nye demokratiske principper. Alt dette er utvivlsomt udtryk for sund virkelighedssans; den danske kirke blev en folkets kirke, og kun et lille mindretal har siden ønsket at forlade den.

Men religionsfriheden skabte endnu et problem for ordningen af kirkens forhold. Medens statskirken før grundloven ligesom statens øvrige anliggender styredes af den enevældige konge, der ved kongeloven var forpligtet på den augsburgske bekendelse, tilfaldt kirkeledelsen nu den konstitutionelle konge, regering og rigsdag, og da rigsdagens medlemmer naturligvis som landets øvrige borgere nød trosfrihed, mistede kirken herved den sikkerhed, den hidtil havde haft. Staten var ikke længere en kristen stat, regering og rigsdag bekendelsesløse. Grundlovens § 80 bestemmer derfor, at „folkekirkens forhold ordnes ved lov“, hvorved der utvivlsomt tænkes på en kirkeforfatning med kirkeligt selvstyre, på samme måde som folket jo nu gennem rigsdagen fik andel i styrelsen af statens anliggender. Kort efter grundlovens vedtagelse begyndte arbejdet for gennemførelse af folkekirkens påtænkte nyordning, men trods flere forsøg lykkedes det ikke at nå til enighed i kirkeforfatningsspørgsmålet. Ministeriet oprettede derfor i 1883 et rådgivende kirkeligt råd, bestående af biskopperne, en teologisk og en juridisk professor, for hvilket spørgsmål af indre kirkelig art kunne forelægges.

Så længe grundlovens løfteparagraf om en forfatningslov ikke kunne virkeliggøres, måtte kirkens styrelse fortsat ligge i statens hånd, og den nødvendige lovgivning udøves af regering og rigsdag. En række vigtige love, fremkaldt af tidens frihedstrang og religiøse liberalisme, udstedtes i sidste halvdel af århundredet, bl. a. loven om sognebåndsløsningen (1855) og valgmenighedsloven (1868).

Når det ikke i Danmark som i andre lande lykkedes at skabe et kirkeligt selvstyre gennem et forfatningsmæssigt kirkeligt organ, der kunne give kirken „mund og mæle“, var årsagerne hertil flere. I behandlingen af kirkelige spørgsmål gik rigsdagen aldrig kirken for nær i indre livsvigtige anliggender; man måtte da få det indtryk, at kirken godt kunne leve sit liv efter den hidtidige ordning. Også kirkens mænd stod gennemgående afvisende overfor den påtænkte kirkeforfatning. Den Mynster-Martensenske gruppe af gejstligheden frygtede, at lægfolket ved et sådant demokratisk kirkestyre ville få den afgørende indflydelse i kirken. Grundtvigianerne ønskede ikke åndelige spørgsmål afgjort ved demokratisk flertalsstyre; man krævede frihed for menighederne, hvilket formentlig bedst sikredes, når det nødvendige lovgivningsarbejde udførtes af den bekendelsesløse rigsdag i stedet for af en kirkerigsdag, der let ville komme til at virke i „hierarkisk“ retning. Indre Mission stillede sig ligeledes afvisende udfra den betragtning, at de troende altid ville blive et ubetydeligt mindretal i en sådan forsamling. Overhovedet må det siges, at der hverken indenfor gejstligheden eller kirkefolket fandtes tilstrækkelig interesse eller

forståelse for den betydning, som den nu indførte demokratiske frihed måtte få for ordningen af kirkens forhold.

Efter århundredskiftet blev problemet atter aktuelt. I 1901 trådte venstreministeriet til, og *I. C. Christensen*, der utvivlsomt ønskede kirken de bedst mulige kår, blev kultusminister. Det kirkelige råd ophævedes, og et omfattende lovkompleks, der dels fortsatte den kirkelige frihedslovgivning, dels foreslog oprettelse af menighedsråd, forelagdes. De demokratiske principper skulle nu gøres gældende indenfor kirkens styrelse. Forslaget om menighedsråd frem-

I. C. Christensen.

kaldte en heftig debat. Grundtvigianerne så heri begyndelsen til en kirkeforfatning. Indre Mission frygtede, at de vantros store flertal skulle få den afgørende indflydelse i rådene, hvorfor der måtte kræves visse kirkelige garantier ved valgene. I maj 1903 udstedtes de endelige love. Der oprettedes menighedsråd, hvis indflydelse dog begrænsedes; de skulle ikke beskæftige sig med præste- og bispevalg, men kun med kirkerens økonomi og, i samråd med præsten, med visse liturgiske spørgsmål. Også kravet om kirkelige garantier var imødekommet ved bestemmelsen om tilmeldingspligt til en særlig kirkelig valgliste (bortfaldet ved menighedsrådsvalgene i 1949), samt ved det løfte, der afkrævedes de valgte. De kir-

kelige frihedslove udvidedes, således at valg- og frimenighederne fik adgang til benyttelse af sognekirkerne. Menighedsrådene var valgt for 6 år, men genindførtes ved loven af 10. Maj 1912 som faste institutioner og fik nu også indflydelse på præstevalget. Endelig udvidedes deres myndighedsområde betydeligt ved kirkelovene af 30. juni 1922, hvorved også bispevalget blev overdraget menighedsrådene. Ved menighedsrådslovene er en del af de anliggender, der tidligere behandledes af ministeriet, henlagt til menighedernes egen afgørelse: Vedligeholdelse af præstegårdene og kirkerne, for så vidt disse er blevet selvejende, samt ret til at udskrive skat på menighedens medlemmer etc. Hertil kommer menighedsrådets indflydelse på sager af indre kirkelig art. Vigtigst er indstillingsretten ved besættelse af ledige præsteembeder. Menighedsrådet udvælger tre af ansøgerne, og loven bestemmer, at den som nr. 1 indstillede skal udnævnes, såfremt indstillingen er enstemmig, og selvom dette ikke er tilfældet, er det dog sædvane, at pågældende alligevel udnævnes, med mindre ganske særlige forhold gør sig gældende. Menighedsrådene har endvidere ret til sammen med præsten at træffe beslutning om indførelse af nye ritualbøger, salmebøger etc., ligesom de har ret til at udtale sig om alle sager af betydning for pastoratet.

Medens der gennem menighedsrådsinstitutionen er givet menighederne en meget væsentlig indflydelse på det lokale kirkestyre, og der hermed utvivlsomt i de enkelte sogne er skabt øget interesse for kirken og det kirkelige liv, er der ikke hidtil sket nogen principiel ændring i folkekirkens overordnede ledelse. Menighedsrådene har, som ovenfor nævnt, ret til sammen med præsterne at gøre indstilling ved besættelsen af stiftets bispeembede, ligesom de vælger medlemmer til provstiudvalgene, men bortset herfra strækker deres kompetence sig ikke udover det lokale styre. De sammenslutninger af menighedsråd, der er dannet landet over, er af frivillig karakter og har ingen lovfæstet myndighed. Det er dog også i dette århundrede flere gange forsøgt at udbygge det kirkelige selvstyre, der lokalt er begyndt med menighedsrådene, og afslutte det med en „kirkerigsdag“ med egen forfatning. I 1904 nedsattes et kirkeligt udvalg, der med biskop Skat Rørdam som formand fungerede til 1907. En række vigtige problemer blev gennemdrøftet; der var flertal for et kirkeforfatningsforslag, men det blev ikke vedtaget af rigsdagen.

En sag, der i høj grad bidrog til at gøre hele Spørgsmålet om den rette opfattelse af folkekirken aktuel — er folkekirken blot en „borgerlig indretning“, en „tålsom folkekirke“ eller en virkelig bekendelseskirke? — var Arboe Rasmussen-sagen. Den teologisk liberale sognepræst Arboe Rasmussen blev først kendt af en større offentlighed, da han i 1909 udsendte et lille skrift: Dogmekirken — og vejen frem. Det følte af mange som et angreb på den danske kirke og dens lære og en fornægtelse af troen på Kristus som Guds søn. Fra kirkeligt-konservativt hold tog man voldsomt til orde. 1911 oprettedes med provst (senere stiftsprovst) Ussing som formand „Kirkeligt Landsforbund“, der fik stor tilslutning landet over. Formålet var bevarelsen af folkekirkens konfessionelle præg med bibelen og bekendelsesskrifterne som norm. 1913 søgte Arboe Rasmussen Vaalse sognekald på Falster. Da det radikale ministerium ønskede ham udnævnt, skønt biskoppen nægtede at give kollats, anlagde biskopperne for klarheds skyld sag imod ham for embedsfortabelse. Højesterets dom i 1916 frifandt Arboe Rasmussen, da han måtte formodes at have været i god tro, eftersom hans overordnede i så mange år ikke havde skredet ind imod ham, men indeholdt intet om, hvorvidt hans lære var i overensstemmelse med folkekirkens. Da ministeren, der fandt, at dommen støttede „den tålsomme folkekirke“, udnævnte Arboe Rasmussen, og biskoppen fortsat nægtede at give kollats, måtte rigsdagen vedtage en undtagelseslov, der stillede Vaalse sogn og dets præst direkte under ministeriets tilsyn.

Det vigtigste ved hele sagen var, at spørgsmålet om forholdet mellem stat og kirke nu blev levende i vide kredse. Grundtvigianernes radikale fløj krævede præstefrihed, medens de moderate tog afstand fra opfattelsen af folkekirken som en blot borgerlig indretning. Også andre spørgsmål voldte uro i disse år, bl. a. delingen af kultusministeriet 1916 i et kirke- og et undervisningsministerium, hvilket syntes at forberede skolens adskillelse fra kirken, samt udnævnelsen af et par yngre politisk og kirkepolitisk radikale præster til

biskopper. Overhovedet var det radikale ministeriums kirkepolitik upopulær i vide kredse. Kirkeligt Landsforbund og dermed store dele af det kirkeligt-konservative kirkefolk fandt, at kirken nu bestandig ville være udsat for overgreb fra statens side, og optog et arbejde for kirkens frigørelse fra statsmagten. „En fri folkekirke“ blev målet; man ønskede vel helst forbindelsen med staten opretholdt, men dog under den forudsætning, at kirken fik selvstyre i indre anliggender, bispevalg under medvirken af menighedsrådene, samt at skolens kristelige grundkarakter bevaredes. I 1918 stiftede stiftsprovst H. Hoffmeyer „Udvalget til Folkekirkens Bevarelse“, der ville „kæmpe mod udslettelsen af folkekirkens karakter som kristen kirke“, men samtidig gøre front mod Kirkeligt Landsforbund, „da dets opfattelse fører i frikirkelig retning“. Kirkepolitiske spørgsmål spillede en betydelig rolle i den almindelige politiske debat i disse år; 1918 indgik partierne en meget omtalt kirkepolitisk „borgfred“, der dog ikke fik lang varighed.

I slutningen af 1920'erne toges spørgsmålet om forholdet mellem stat og kirke atter op til overvejelse. Støttet af Socialdemokratiet, i hvis oprindelige program adskillelse mellem stat og kirke var et hovedpunkt, og Det konservative Folkeparti, der altid har været talsmand for sikring af kirkens frihed og selvstændighed gennem en kirkelig repræsentation med egen forfatning, nedsatte rigsdagen i 1928 et kirkeligt udvalg, der fortsatte sine drøftelser lige til 1940. Udvalgets arbejde med kirkeforfatningsspørgsmålet hæmmedes ved, at kirkeministeren henviste alle opdukkende kirkelige spørgsmål til behandling i udvalget. Det lykkedes ikke at nå til enighed om et forfatningsforslag; efterhånden tabte Socialdemokratiet også interessen, andre spørgsmål trængte sig på i den politiske debat, og partiet synes nu ikke længere at nære noget ønske om at adskille kirken fra staten.

De mislykkede forsøg på at skabe en kirkerepræsentation har øget rigsdagens og regeringens magt over kirken, men samtidig givet biskopperne en stærkere stilling. Ifølge bispevalgloven, der indgik i det ovenfor omtalte lovkompleks fra 1922, vælges biskoppen af stiftets menighedsrådsmedlemmer og præster. Den af de opstillede kandidater, der opnår $\frac{2}{3}$ af samtlige stemmer, skal vælges. Hvis ingen opnår dette i virkeligheden ret høje stemmetal, kan ministeren vælge frit, men hidtil er flertalskandidaten altid blevet udnævnt. Der er herved skabt en praksis, som det nu vil være vanskelig at bryde, men som ikke er ubetinget heldig. Når biskoppen vælges ved simpelt flertalsvalg, ligger afgørelsen hos de jævne menighedsrådsmedlemmer, der for størstedelens vedkommende ikke kender de opstillede kandidater og ikke i samme grad som præsterne kan have en begrundet mening om, hvilke egenskaber der er af størst betydning for stiftets biskop. Denne praksis betyder tillige, at særprægede kirkelige personligheder nu sjældent opnår kirkens højeste embeder, thi da det for at få en kandidat valgt gælder om at skaffe ham et knebent stemmeflertal, opstilles som regel kun to, højst tre kandidater, som udvælges med væsentlig hensyntagen til deres formentlige muligheder for at samle

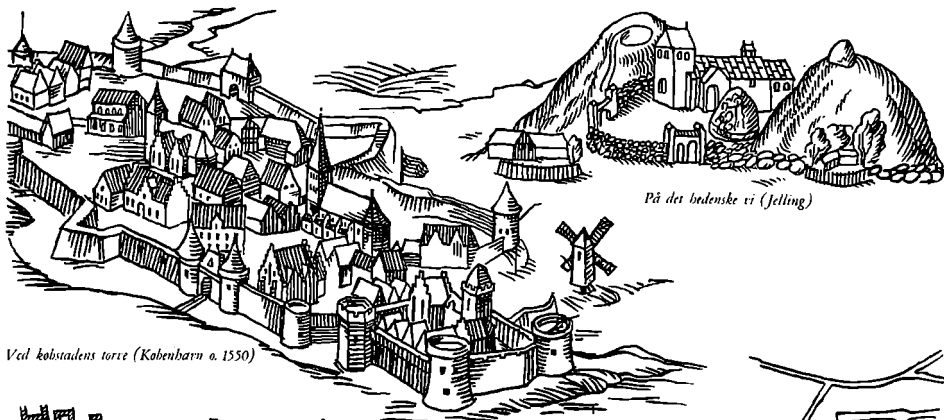
stemmer, hvilket ikke med nødvendighed falder sammen med de bedste kvalifikationer til at bestride et bispeembede. I det store og hele har bispevalgloven dog utvivlsomt virket tilfredsstillende, og den har i hvert fald styrket bispestillingen. Som folkevalgte har biskopperne nu en stærkere stilling både indenfor kirken og overfor ministeriet, end da de valgtes af den politiske minister. Også det ikke vedtagne grundlovsudkast fra 1939 vidner om bispemagtens forøgelse.

Spørgsmålet om en kirkeforfatning i overensstemmelse med grundlovens løfteparagraf er altså endnu uløst. Den nylig vedtagne lov om kvinders adgang til præsteembede i folkekirken gjorde atter sagen aktuel, idet folketinget her, mod biskoppernes og menighedsrådenes store flertal, gennemførte en lov, der angik kirkens indre forhold, i hvert fald efter manges opfattelse. Det konservative Folkeparti foreslog da påny, at der skulle nedsættes et hurtigt arbejdende udvalg, som skulle fremsætte forslag om et forfatningsmæssigt organ for kirken, der kunne være rådgivende for rigsdagen i kirkelige spørgsmål, men forslaget fandt ikke tilstrækkelig støtte i tinget.

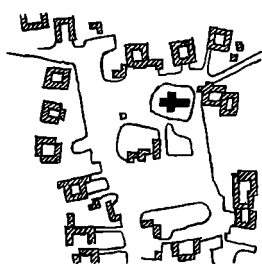
Carl Hermansen.

Modstanderne af kirkens friere stilling i forhold til staten — på rigsdagen især det radikale Venstre, paradoksalt nok det parti, der ellers altid står som åndsfrihedens vogter! — er af den opfattelse, at rigsdagen bedre end en kirkelig repræsentation kan fremme frihed og fremskridt på det kirkelige livs område. Man henviser endvidere til, at kirken under den nuværende ordning har haft fuld frihed, og at selvom rigsdagen er bekendelsesløs og også har medlemmer, der ikke tilhører folkekirken, kan den dog ikke formodes at være kirken mindre gunstig stemt end folkets store flertal, der har valgt den. Også mange præster er modstandere af en kirkeforfatning. Overhovedet findes der ikke blandt kirkefolket tilstrækkelig interesse for spørgsmålet om, hvad kirken er, dens væsen og organisation. Det må vel også siges, at den nuværende ordning, selv om den principielt er utilfredsstillende og i en akut situation kan blive farlig for kirken, dog i det store og hele fungerer tåleligt i praksis. Den giver udtryk for noget, som er typisk dansk: På det jævne, på det jævne!

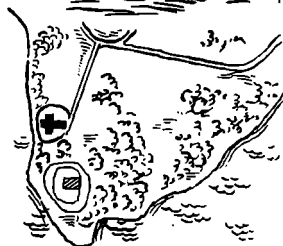

På det bedenske vi (Jelling)

Ved købstadens torse (København o. 1550)

Midt i landbyen

Ved herregårdens voldsted

På bakken over byen

KIRKEN, DEN ER ET GAMMELT HUS . . .

DE DANSKE KIRKEBYGNINGER UDENPÅ OG INDENI

Af R. Broby-Johansen.

Vi ser først kirken på afstand, placeret i forhold til landskab og bebyggelse.

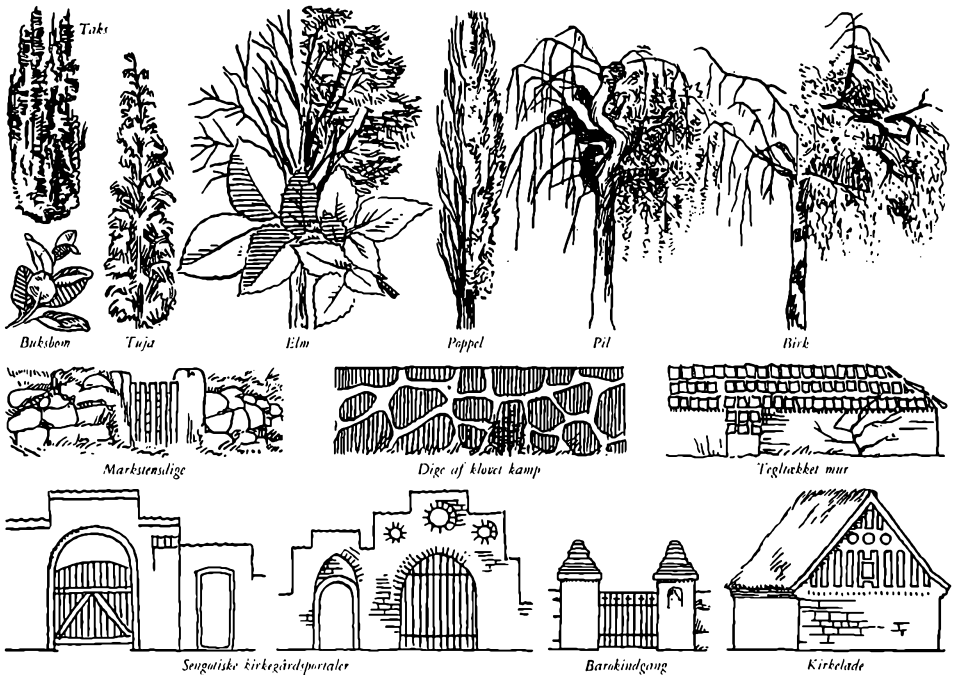
Vort ord *kirke* stammer fra det græske *kyriakon*, som betyder: *det, der hører Herren til*. Det er her taget i betydning af det danske gudshus og dets inventar.

Eksemplet, vi betragter, er netop den kirke, læseren tænker på: hans sognekirke, hans barndomskirke eller den, han kommer forbi på sin næste udflugt.

Ikke sådan, at netop *den* kirkes ydre og indre beskrives eller afbildes. Læseren skal have lov at bruge sine egne øjne og sit eget hoved. Men der fortælles om tilsvarende ting andre steder fra, så læseren kan finde ud af, hvad der er alment eller særegent i det enkelte tilfælde. Vi *besøger* kirken sammen, og *jeg* svarer på spørgsmål om, hvordan det er andre steder, *De* på spørgsmål om, hvordan det er hos *Dem*.

Hvordan med beliggenheden? Kirkerne er vigtige øjemærker i det danske landskab. Placeringen er aldrig tilfældig. Hvor navnet ikke røber det — som ved Vi-borg og Odense — Odins-vi —, kan man ikke vide, om pladsen engang har været et hedensk *hov*; *helligkilden*, som engang var valfartssted, er vel forlængst groet til, og *herregårdens voldsted* blevet pløjemark? Men sin plads i landskabet har da kirken endnu, ikkesandt? Og i sognet vel?

Sogn betyder alle, der *søger* samme kirke.

Og nærmer os den for at betragte dens omgivelser: Kirkegårdens haveanlæg.

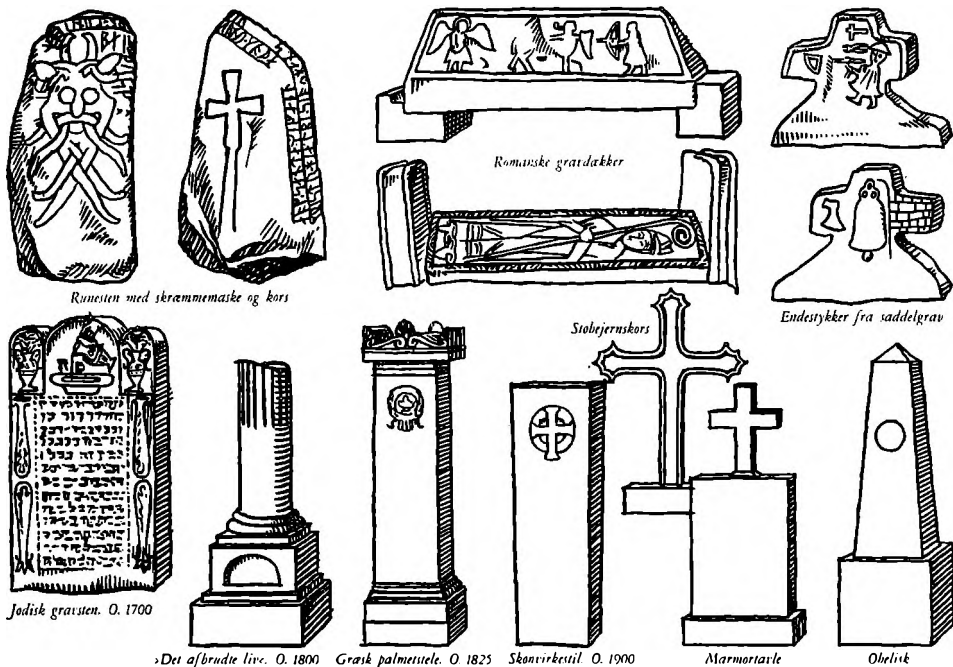
Kirkegården er, som navnet siger, kirkens hegnede jord; *gård* betyder det, som er *indgærdet*. På den viiede grund herskede kirkens fred, også for fredløse. Gårdens formål var ikke at være begravelsesplads, men den blev brugt til det som gulvet inde i kirken.

I Jylland og på Fyen omgives den af *kampstendiger*, hvis inderside kan være næsten jorddækket; kirkegårdsjord vokser. Digerne har tydelig hjemlig rod, sten fra ryddet vildmark, begroet med mos, græs og vilde urter. På Sjælland er hegnet op til metertykke *mure*: italienske havehegn.

Kirkegårdens silhuet beherskes af elm, lind og røn, af hængebirk, sørgeask og tårepil, knejsende popler foroven og krybende vedbend forneden, men dens skarpe, huggende linjer tegnes af emigranter fra Syden: *taks* og *tuja*. Deres tunge, krydrede duft er det sidste minde om, at kirkens forkyndelse engang har henvendt sig ikke blot til hørelse og syn, men også til lugtesansen. Selve anlægget med klippede *buksebombække* langs *lige* gange og omkring gravbedenes *firkanter* er de middelalderlige klosterhavers. Stedsegrønheden tolkedes i gamle dage som evighedssymbol. Alligevel har den *nordiske* gran først i nutiden fået adgang — som afklippede grene til at dække gravenes *sydlandske* blomster mod frosten.

Nye grave smykkes med hastigt visnende *kranse*. Kranzen var Antikens sejrsmærke, *krans* og *krone* er samme ord på Latin. Jesu tornekrans en karrikatur på sejrskronen. I samme mening bekransedes martyrerne.

Sjældent står endnu ved kirkegården en gammel *kirkelade*, hvor tiendekornet afleveredes; mange steder nyopførte *ligkapeller* i maskingotik.

Runesten med skræmmemaske og kors

Romanske gravdækker

Endestykker fra saddegrav

Jodisk gravsten. O. 1700

Det afbrudte liv. O. 1800

Græsk palmette. O. 1825

Skanværkstil. O. 1900

Marmortavle

Obelisk

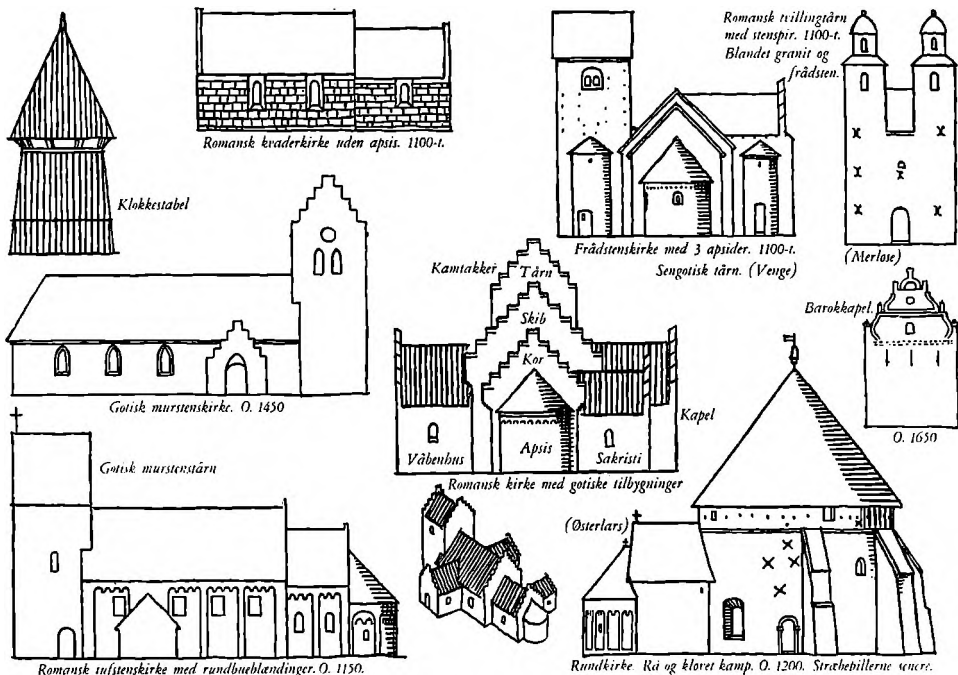
Det store monument er omgivet af mange små, som også har deres kunsthistorie.

Vikingetidens runesten var udprægede *mindesmærker*, som skulle holde mindet om den afdøde vedlige; også på dem, der forsynes med korstegn, synes navnet på den døde at være det vigtigste. De bevarede gravsten fra romansk tid er derimod *gravmæler*, som blot skal mæle om, at de dækker en grav. Det er *flade sten*, eller de har *kiste-* eller *busform*, er *korsmærkede* eller med *relieffer*, *skriftløse* eller med kort *sentens* i *majuskler*, store bogstaver (af latinsk *major*, større), men *uden navn* og *årstal*. Alle af granit.

Mellem 1300 og 1700 er så at sige ingen kirkegårdsgravmæler bevaret, fordi fornemme folk begravedes inde i kirkerne, og fattigfolks var af forgængelige materialer. Bøndernes liggende, halvrunde *gravtræer* og *smedejernskors* har sikkert meget gamle aner, men da de velstående begravelser flyttedes ud på kirkegården, hentedes deres forbilleder ikke fra den hjemlige underklasses, men fra græsk, romersk og ægyptisk Antik, blev *steler*, *søjler*, *obelisker*.

Også dekorationen fik klassisk karakter: *askeurnen*; *faklen*, som må vende nedad for at brænde stærkt; *sommerfuglen*, der udvikler sig af den døde puppe; *sejrspalmer*; *håndtrykket*. *Gravstensduen* er ikke et billede på helligånden, men et fredstegn; i Roms katakomber er duen brugt i samme mening som de romanske gravstens: *Hvil i fred!* Derimod er den femtakke *stjerne* ved indskriftens fødselsdato *Bethlehemsstjernen*, korset med dødsdatoen *Golgatakorset*. På nutidens gravsten er *navnet* igen blevet dominerende som i førkristen tid.

De forskellige stensorter i rig variation af slebne, glatte og rått tilhuggede materialevirkninger.

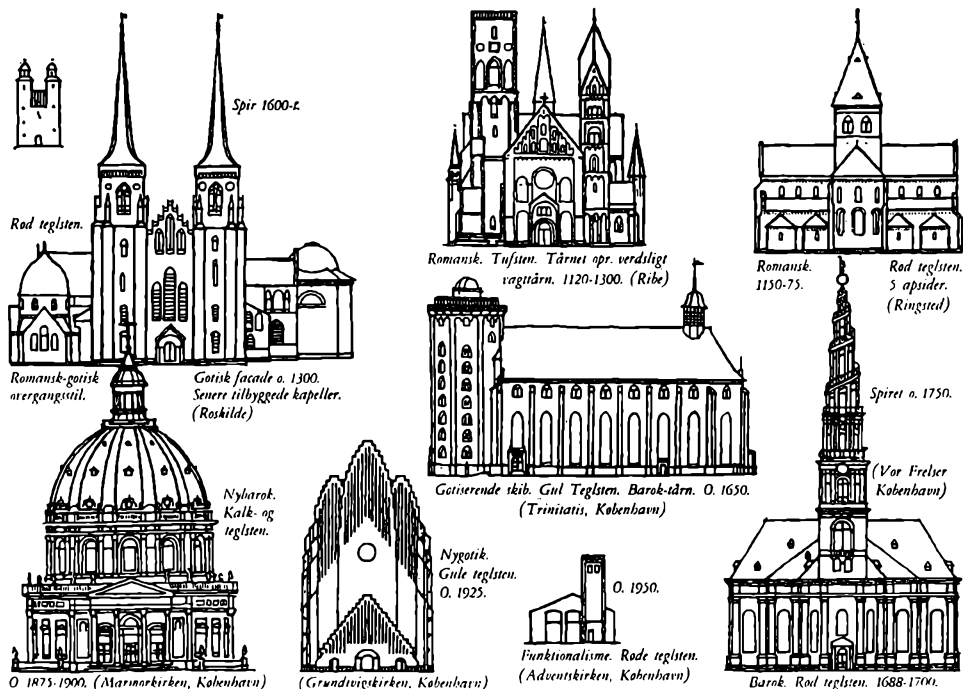

Vi går rundt om kirkehuset og betragter bygningens opstalt fra alle sider.

Kærnen i alle vore kirker er *kor* og *skib*. Da den gamle gudstjeneste for en stor del bestod i *sang*, kom gejstlighedens, *sangernes* plads til at hedde *koret*. Det lagdes mod *øst*, mod solopgangen. Betegnelsen *skib* stammer fra en sammenblanding af græsk *naos*, tempel, med det latinske *navis*, som betyder *skib*, og menighedens afdeling af kirken forklarede i overensstemmelse dermed som et skib på verdens oprørte hav.

Skib og kor er gerne aflangt *firkantede*, det romanske kor *lavere* og *kortere* end skibet, og de er lagt i forlængelse af hinanden. Udprægede *fæstningskirker* har cirkelrundt skib, er *rundkirker*. Til koret knyttedes ofte en først halvrund, senere manglekantet *apsis* (af græsk *apto*, tilknytte). Over 1600 af vort lands 2000 kirker har kor og skib fra 1100—1250, *Valdemarstiden*.

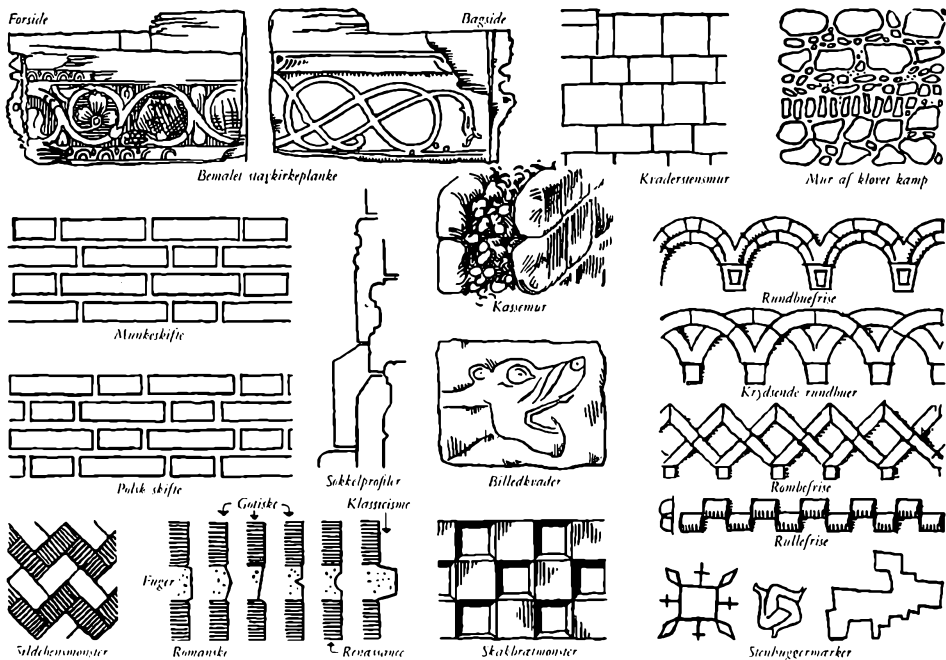
Få har oprindeligt tårn, men i landets næste velstandsperiode, *Unionstiden*, 1400-tallet, tilbyggedes de fleste i vestenden et kvadratisk *klokketårn*, som med sine tre stokværk blev dobbelt så højt som skibet. De fleste steder efterhånden også andre tilbygninger: udfør mændenes indgang på skibets sydside: våbenhus til at henstille håndvåben i under gudstjenesten; ved korets nordside *sakristi* (af latinsk *sacrum*, hellig genstand) til opbevaring af messeskrud og alterkar; hvor der var plads, *kapeller*. *Capella*, som på Latin betyder *kort kappe*, blev oprindeligt brugt som betegnelse for rummet i det franske kongeslot, hvor St. Martins kappe (som han havde delt med tiggeren) opbevarede. Siden overførtes navnet til enhver kirketilbygning med helgenalter, rejst af en velhaver og anvendt til hans familiegravelse. Enkelte *klokkestabler* erindrer om, at vore tidligste kirkehuse i 900- og 1000-tallet har været *stolpe-* og *stavkirker*.

Soklen, muren, taget, tårnet og spiret danner tilsammen en farverig silhuet.

Der stilledes særlige krav til de store kirker, først og fremmest domkirkerne (af latinsk *domus*, hus, underforstået herrens). Krav både med hensyn til imponerende ydre, hvorfor de gerne fik to tårne, med hensyn til plads inde i dem, hvorfor de forsynedes med tværskib mellem skib og kor, og navnlig med hensyn til anvendelighed ved de store kirkelige processionser, hvorfor de udover de sædvanlige indgange forsynedes med en særlig monumental vestindgang.

Hovedkirkerne blev forbilleder ved opførelsen af omegnens mindre; deres bygmestre indførte her til landet den romanske stil omkring 1100. Som navnet angiver, bygger den på arven fra det gamle Rom og svarer i bygningskunsten til Latinen i sproget. Bygningerne kendetegnes af massive opstalter med små rundbuede åbninger i de tykke mure. Omkring 1250 afløstes stilen af den gotiske, som beherskede alt, verdsligt som gejstligt, byggeri til efter Reformationen, til o. 1550. Gotiken udformedes først i Nordfrankrig, og navnet er et skældsord, først brugt af en forarget italiensk eftertid i samme betydning som vor barbarisk. Den gotiske stil fremtræder i bygningernes ydre i opstaltens slanke rejsning og murfladernes gennembrydning af mange, store, navnlig høje, spidsbuede vinduer. Hvis man kan sige, at det er tyngden og stoffet, som fængsler en ved de romanske bygninger, er det strukturen og spændingen, som begejstrer ved de gotiske. Efter Reformationen følger kirkebyggeriet stort set ikke mere med i bygningskunstens udvikling. Middelalderens byggeskik betragtes som særlig kirkelig, selv om der opføres enkelte kirker — og navnlig kapeller — i de til enhver tid i det verdslige byggeri rådende stilarter.

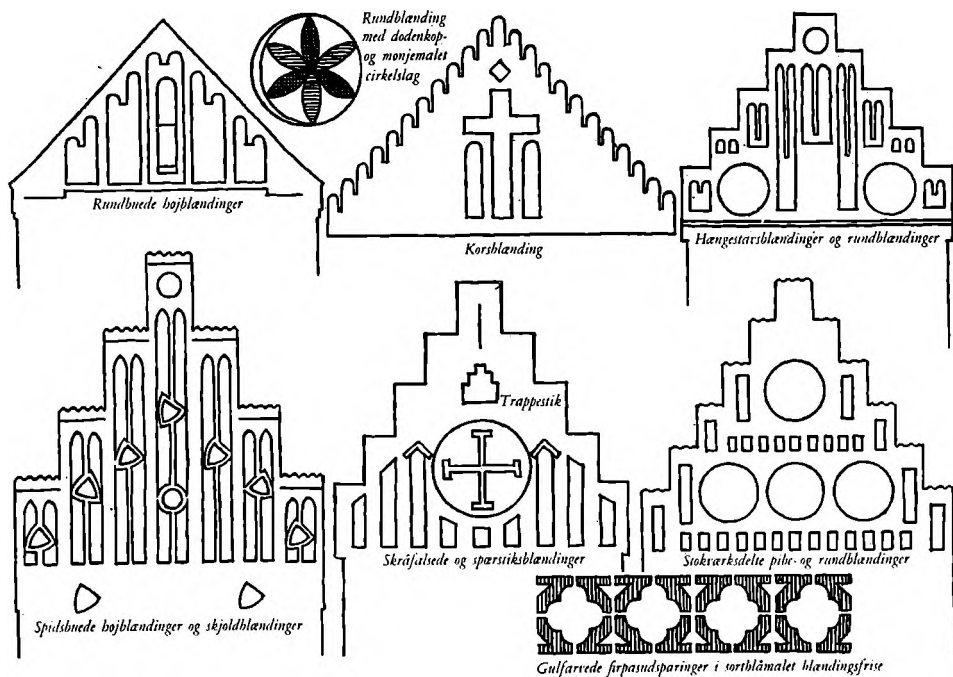
Murværket, de enkelte sten og deres sammenføjning fra sokkel til gesims.

De ældste kirker var af træ; kun brudstykker er bevaret. De første stenkirker, o. 1075, har været af grågul, letbearbejdelig frådsten, kildekalk, udskilt af vandet ved de store kilders udløb. Også kridtsten, og i Ribeevnen indført vulkansk tuf (pimpsten). Det almindeligste byggemateriale blev granit, på Sjælland rå og kløvet, i Jylland i form af tilhuggede kvadre. Muren bygget som ydre og indre skal om en mørtelstøbt kerne, kassemur.

Kvaderstenskirkerne har sokkel med skrå afskåret overkant eller med svungne profiler, ofte dobbeltsokkel. I en og anden kvader symbolske relief-figurer eller geometriske stenbuggermærker. Markstenenes uendeligt varierede grå-grøn-gul-røde nuancer gør selve murfladerne til mosaik.

Omkring 1150 kom tegl. Munkestenene var betydelig større end vore mursten. Mens vi lader skifter af sten lagt på tværs, bindere, veksle med skifter på langs, løbere, murede man til 1550 med løbere og bindere i samme skifte: to løbere og een binder, munkeskifte og — efter 1400 — vekslende løber og binder, polsk skifte. Fugerne var i romansk tid glatte, i gotisk skrå eller rillede.

Frådstens-, kridt- eller tufstensmuren har foroven rundbuefliser og fladerne underenden opdelt af svagt fremspringende murpiller, lisener, på kor og apsis forbundet ved bueslag. Teglstenskirkerne har kun hjørnelisener, til gengæld ofte stræbepiller, for at hvælvningernes tryk ikke skal vælte murene. Og murstensfriser: dobbelte rundbuer, rombe- eller savtakfriser af mursten med fremspringende hjørner. Også mænstermuring i sildebensmønstre. I modsætning til brudstensmurene pudsedes teglstensmurene ikke; de håndstrøgne stens varme lød gløder af liv. Ikke to sten er ens.

Blændingernes system af forsænkede felter i murfladen gør den levende.

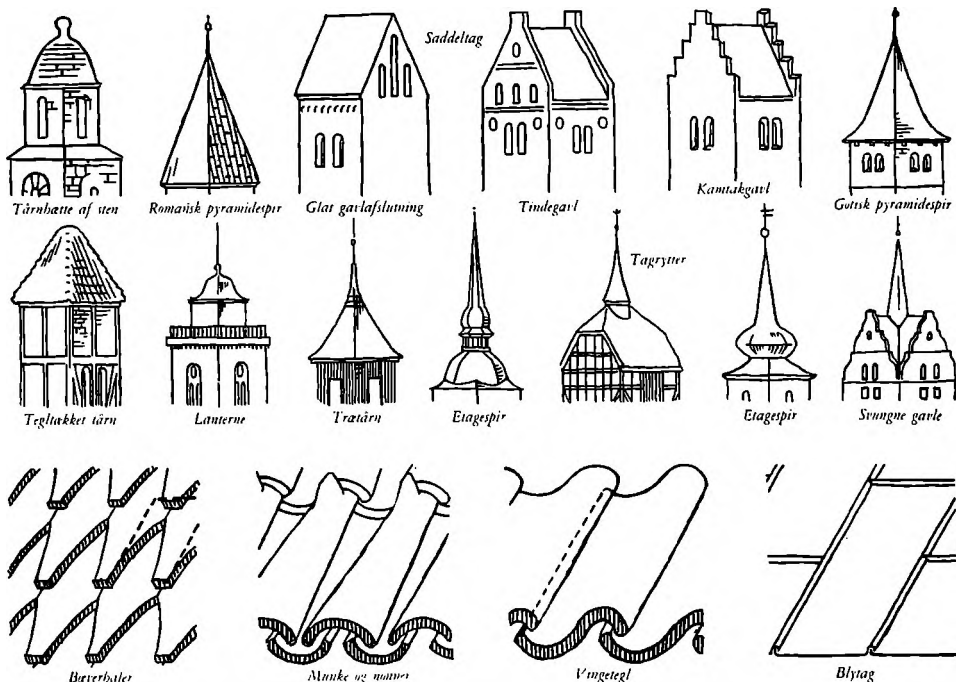
Oppe i højden på gavlafslutningerne over våbenhus og sakristi og på tårngavlene bliver teglstensmuren til et dekorativt relief med forsænkede murflader: *blændinger* (af „blinding“, tilmuret vindu) i varierende former sammenstillet til symmetriske, abstrakte kompositioner.

De romanske gavle har *stigende rundbuer*. På senromanske kan hele gavlfeltet være muret i *zikkakmønster* og blændingerne have *mønstermuret* bund.

I 1400-tallet bliver blændingerne tættere og smallere, får *spidsbuet afslutning*, *vandret fals*, *trappestik* eller *spærstik* foroven. Blændingerne todeles tit af en hængende *midtstav*.

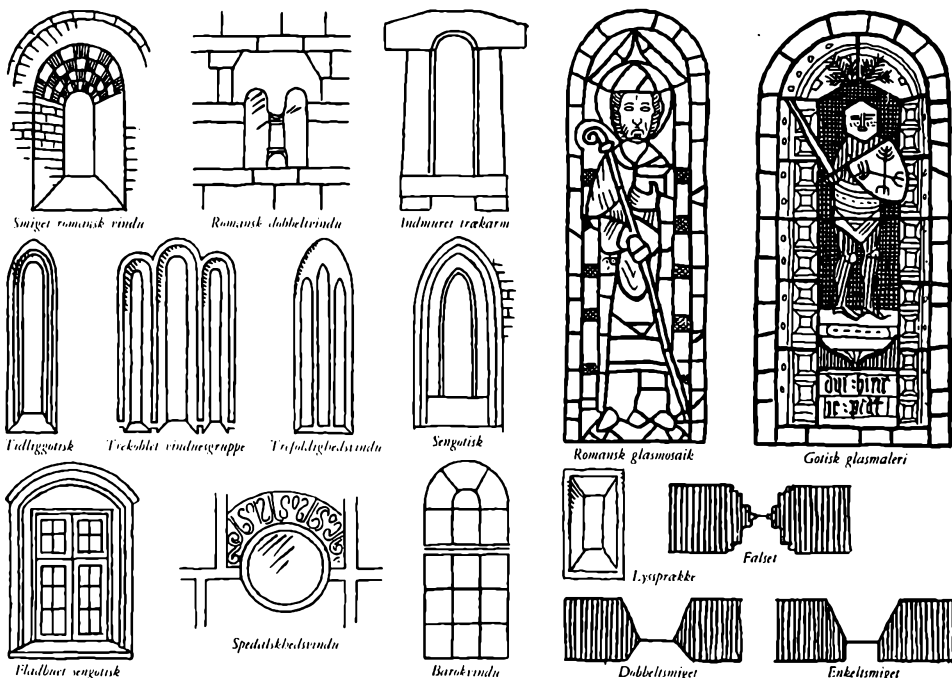
Omkring 1500 brydes den lodrette opdeling med *rundblændinger* og gavlfladen deles i vandrette *etager* af *blændingsbånd*.

Mange steder står blændingerne med hvidpudset bund i den udækkede, røde murflade. De er gamle *billedfelter*. Der har været malet et krucifiks i korsblændingen og været billeder af Maria og Johannes i nicherne ved siden af den; der har stået en apostelrække over våbenhusets indgangsdør og strålet farverige våbenmærker i skjoldblændingerne. Der er fundet farverester og adskillige steder indkradsede konturer. Blændingsorglernes indramning blev i gotisk tid *kamtakkernes* trappestiger, som så bogstaveligt udtrykker Gotikens higen i højden. På Oldtidens mesopotamiske relieffer forekommer sådanne trappegavle i mængde — og siden som tæppemønster. Tårnet som bygningsform stammer fra Mesopotamien. Korsfarene, der bragte Europa så meget fra den nære Orient, kan også have kompletteret tårnet — som vi ad andre veje også har derfra — med de takkede gavle.

Tagdækning og tårnhætter er lige så udtryksfuldt tidsprægede som murfladerne.

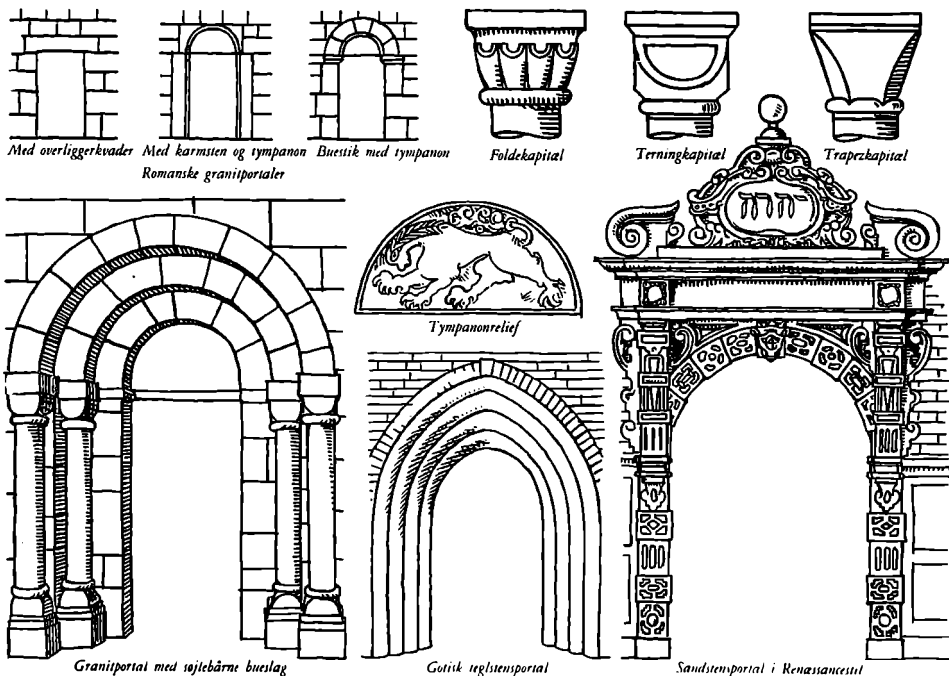
Stavkirkerne har haft *spåntage*, grå som tømmerkirkens vægge. På de tidligste stenkirker har tagdækningsmaterialet ellers ofte været *strå*, *rør*, *lyng*. Kun een kirke i Danmark er endnu stråtækt. Og de bornholmske rundkirker har *spåntage*. Middelalderens ældste tagsten af tegl, *bæverbalerne* er murrøde, men har samme facon som egespånene, er flade plader, tilspidsede eller afrundede nedefter, lagt i rækker over hinanden, så den overliggende række dækker den underliggendes sammenstød. Senere i Middelalderen kom *munke* og *nonner* med halvcirkelformet tværsnit. De brede nonner lagdes med den hule side opad, de smallere munke med hulsiden ned ovenpå, hver munk over to nonner. Munke-nonnetegl er ofte bevaret på apsis, hvor kirken ellers er nytækket med de s-formede *vingetegl*, som kom i brug efter 1550, efterhånden blev tyndere i godset og svagere svungne. Af en helt anden farve og stofvirkning end teglenes riflede rødbrune er de spejlglatte, lysende blågrå *blyplader*, som har været anvendt fra 1100-tallet og endnu dækker mange jyske kirker. I 1600-tallet kom det spanskgrønt irrende *kobber* til på købstadskirker og navnlig brugt til spirtækning. *Tårnene*, som løftede deres glamhuller op i højden, for at *kirkeklokkerne* kunne høres vidt omkring, og som har haft praktisk betydning som *sømærker* og ligefrem er blevet brugt til *fyrtårne*, blev kirkernes signatur med tagfladens farvefane rejst i landskabet. I Jylland fik de gerne *pyramide- eller saddeltag med lige gavle* vendende *syd-nord*, på Sjælland mest *øst-vestvendte kamgavle*. De spidse gotiske spir, som oprindeligt har været *spåntækte*, er nu tækket med *skifer*. Efter 1600 tagrytter og spir i Barok med kraftigt svungne omrids helt til *løgkuppelfacon* og på storkirkerne med stokværksinddeling, *etagespir*.

Vinduerne er fornyede, men vinduesindfatningerne har også historie at fortælle.

I den romanske kirke var vinduerne få og små. Bredden i glaslysningen var fra en halv til en kvart meter, højden omkring een. Lysmængden blev alligevel ikke ganske ringe, fordi vinduesindfatningerne var *smigede*, åbnede sig tragtformet udad og indad og var anbragt *højt*. I landsbykirkerne var vinduesantallet almindeligvis: et, ofte cirkelrunt, i koret, så morgensolen kunne fylde kirken, et og et på hver side i koret, to og to i skibet. Undertiden ingen på nordsiden. Nogle kirker har et lavtsiddende vindu — cirkelrunt eller bare en kun indvendig smiget lysprække — vestligt i koret, beregnet på de spedalske, som ikke måtte betræde kirkerummet, men gennem dette *spedalskbedsvindu* kunne følge gudstjenesten. *Vindueskarmene* var af træ i naturstenskirkerne, i murstensbygningerne af sten. Til støtte for rudeglassets *blyindfatning* var tværs over anbragt jernstænger, *vindjern*. Glasset var kulørt, samlet til en billedmosaik og med indbrændt bemaling. Selv om kun enkelte *glasmalerier* er bevaret, har kirkerummets belysning sikkert almindeligvis overalt været bestemt af deres glitrende og glødende farvespil.

De romanske vinduer afløstes i gotisk tid af større lysåbninger, til at begynde med endnu smalle, men mange gange *højere* end brede, ofte stadig rundbuede foroven eller svagt tilspidsede. De samledes, navnlig i apsis, til grupper på to eller tre, som efterhånden voksede sammen til et enkelt stort spidsbuet med muret *stauværk*. Mange steder er korvinduerne senere tilmuret; da man fik altertavle, præsenterede den sig dårligt i modlys. Vinduesåbningerne blev efterhånden rektantet *falsede*, så det ikke var nødvendigt at tilhugge eller forme deres mursten. Efter 1450 suppleres de spidsbuede vinduer af *fladbuede* og afløses i Barokkens og Klassicismens kirker af *store, rundbuede* eller *firkantede*.

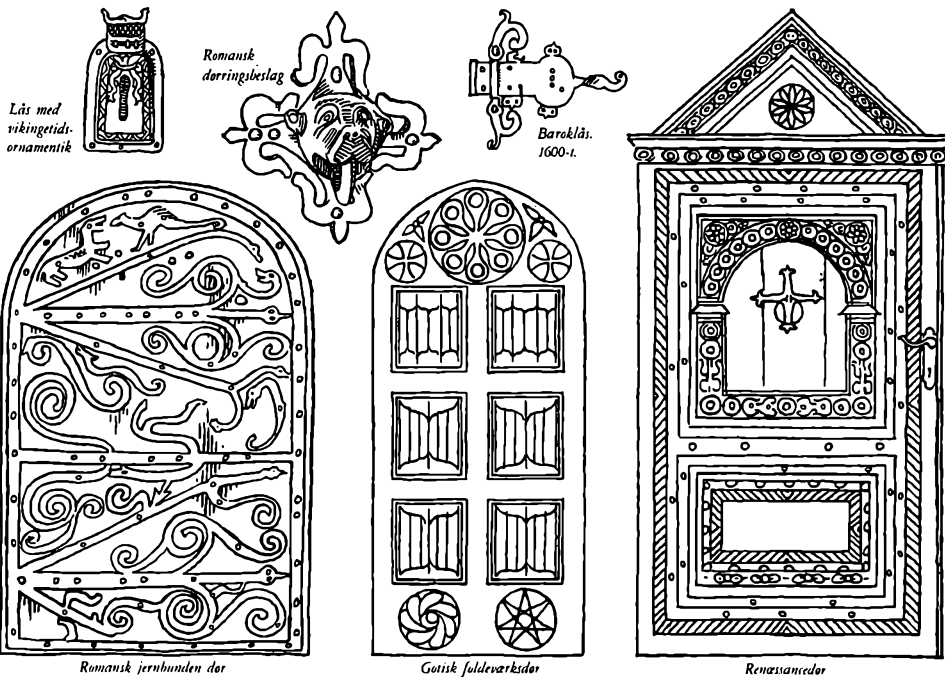
Portalen åbner sig ornamentalt udsmykket og prydet som en æresport.

På landsbykirkernes skib var oprindelig en indgang i sydsiden for mænd og en i nordsiden for kvinder. Syd betragtedes som det gode verdenshjørne, hvorfra kristendommen var kommet, alt ondt kom fra nord — og fra kvinders stammomder, Eva. Norddøren er de fleste steder tidligt blevet tilmuret; i vort blæsende klima var to indgange overfor hinanden ikke praktiske. På korets sydvæg var der undertiden en præstedør. Og de store kirker havde processionsindgang på vestfacaden.

Kirketærsklen er skellet mellem den syndige verden og nådens bolig. Døren har symbolsk betydning. Kristus siger: *Jeg er døren; hvo som går ind gennem mig, han skal frelses.* Derfor samler de romanske kirkers udsmykning sig om portalerne, først og fremmest om sydportalen. De er ofte rundbuede, med halvrund dæksten, tympanon (et græsk ord, der egentlig betyder tromme) med reliefbillede: Samson og løven, løven alene, Mikael og dragen, korset med eller uden frelseren, selve den tronende Kristus, majestas (latinsk: majestæt). Reliefferne har været bemalet i kraftige farver.

De større stenportaler har bueslag, båret af søjler. Søjlehovederne, kapitælerne (af latinsk capitellum, lille hoved) er firkantede terningkapitæler, trapezkapitæler, som forlænges ned mod søjlen og har affalsede kanter, foldekaptæler med kræmmerhusagtige folder eller enkle bladkapitæler.

Murstensportalerne er falsede og kan i falsene have trekvartsøjler af formsten, der fortsættes som rundstave op om rund- eller spidsbuen over døren. Renaissance- og Barok får rigt ornamenterede sandstensportaler.

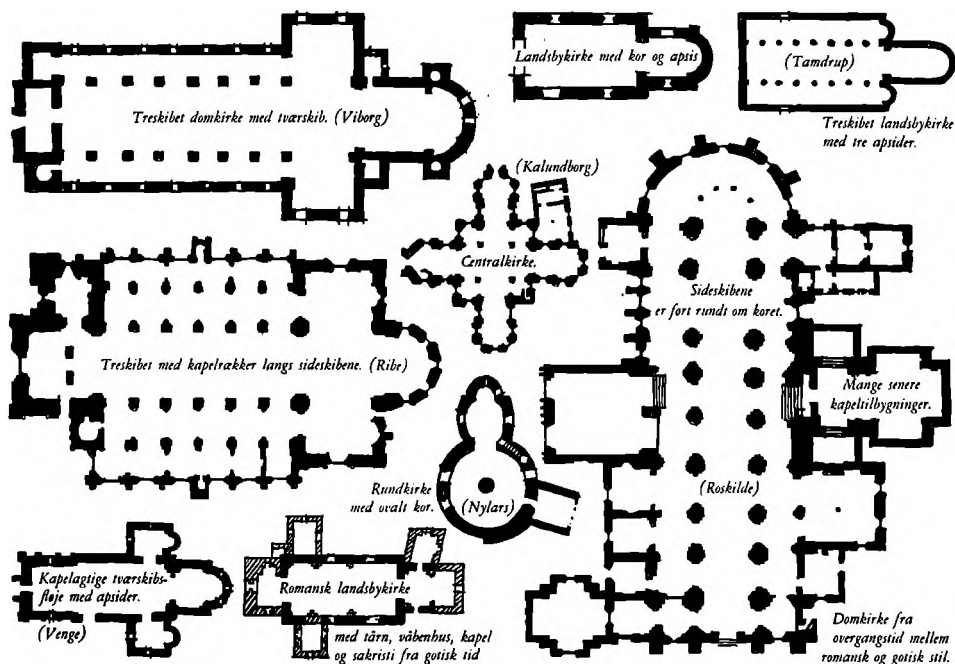
Vi går ind gennem plankedøren, som tit har gammelt låsetøj og jernbeslag.

Kirkehusets krop er *sten*, dets tagkappe *tegl*, *bly*, *kobber*, øjnene er vindues-*glas*. I munden har det *træ* og *jern*.

På oldnordisk betyder „smed“: håndværker, kunstner. Jern- og træsmeden — tit samme mand, som har tegnet grundplanen, støbt klokken og hugget stenfigurerne — har fuldendt sit byggeri med at sætte en dørfløj i portalen som et stort herligt ornament i de to materialer, der hører sammen som dag og nat: *træ* og *jern*.

Kirkedøren skulle holde stand mod alle mørkets magter, så den tømredes af tykke lodrette egeplanker med revler på bagsiden. Forsiden blev *jernbundet*, langs kanten og på tværs nagledes svære brede *båndjern*, og slyng og figurer brede sig over hele fladen, et stormønstreret mandfolkebroderi fuldt af tøjlet kraft, formet med endnu synlige hammerslag. I sengotisk tid må de romanske slyng, dyr og mennesker i stor forenklet stil vige for fornemmere og mere udspekuleret *gren- og bladværk*, eller hele døren bliver en *indskrifttavle* med vældige, spidsfindige smedejernsminuskler. Samtidig kommer *fyldingsdøre*, hvor jernbeslagene er svundet ind til hængsler og låsetøj. Et og andet gammelt håndtag, i romansk tid udformet som et *løvehoved* med ring i gabet, også gamle låse — en sjælden gang helt fra trækirkens tid — flyttes over på nye dørfløje. De lodrette planker stives i stedet for med jernbeslag af med en træramme og tværlister. Og fyldingsfirkanterne imellem rammerne fyldes med udskåret *stavværk* eller *foldeværk* med knækkede folder som i pergament.

Renæssancens fyldinger får *rundbuer* og *listeværk*, som efterligner den antikke arkitekturs former. Barokken *bugter* fyldingsprofilerne, Klassicismen gør dem helt *glatte*.

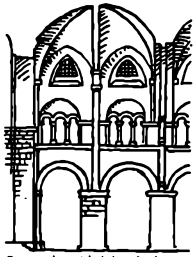

Inde i kirken giver grundplanen forklaringen på busets udvendige façon.

Grundplanerne er af to principielt forskellige typer: *centralanlæg* eller *langkirker*.

De få bevarede centralkirkers skib er *rundt*, *kvadratisk* eller *mangekantet*. Centralformen kan være helt gennemført med lige lange korsarme til de fire verdenshjørner eller kun delvis med tilbygget kor og apsis i øst. Cirkelrund *apsis* forekommer også. Langkirkerne aftegner i planen kirkens deling mellem gejstligheden og menigheden, tydeligst stadig at se i landsbykirkerne, hvor skib og kor er adskilt af den tværgående *triumfvæg*, med navn efter den triumferende Kristusfigur på korset, som var anbragt i triumfvæggens åbning, *triumfbuen*. Skibet er aflangt firkantet, gerne mere end dobbelt så langt som bredt. Koret er nogenlunde kvadratisk, på de romanske kirker altid smallere og også som regel lavere end skibet. Med gulvet i et lidt højere plan. I de store kirker går skib og kor nu i eet — efter korskrankens fjernelse — og *gotiske* småkirker har heller ikke triumfvæg. Kor og skib får i Gotiken ikke blot *samme bredde*, men også *samme højde*. Og apsis enten udelades eller bliver flerkantet. På storkirkerne indskydes mellem skib og kor et *tværskib*, hvorved hele kirkens grundplan får form som et latinsk kors med korsarme mod syd og nord. Og af hensyn til processionerne rundt i kirken føres sideskibene undertiden rundt om koret.

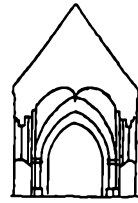
De største kirker er flerskibede, har *basilikaform*. Basilika betyder på græsk *kongelig*, underforstået *hal*. Rummet er ved søjlerækker opdelt i et bredere *midtskib* og smallere *sideskibe*. Midtskibets overbygning rager op over sideskibenes tag og har vinduer i højturen, så kirken får mildt ovenlys.

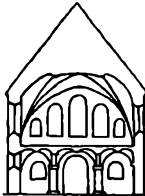
Romanske midtskibarkader i domkirke. I andet stokværk triforier, trillingbuer. Hvalv og basilikavinduer gotiske. (Ribe)

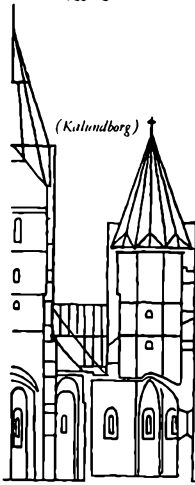
Romansk landsbykirke med indbygget gotisk hvalv i koret

Gotiske hvalv og vinduer

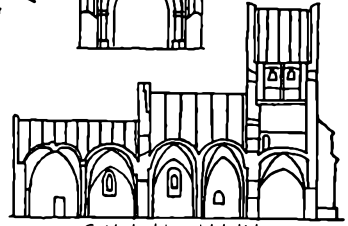

Romansk kirke i 3 stokværk

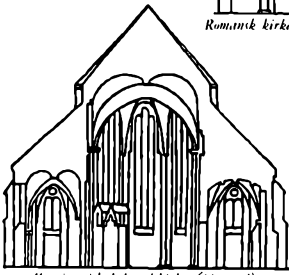

(Kulundborg)

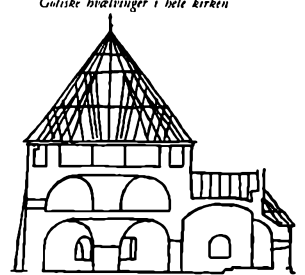
Midtårn og det ene sideårn af centralkirke.

Gotiske hvalvinger i hele kirken

Kor i gotisk købstadkirke. (Næstved)

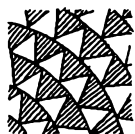

Rundkirke med 3 stokværk. (Nylars)

Hverken kirkens ydre eller indre forstås rigtigt, før man kender begge.

Kirkerummet er altid *højloftet*, oprindeligt af hensyn til en gunstig akustik for den *sungne* gudstjeneste. Det romanske rum med de tykke mure og små åbninger er af en storladet virkning også i de små kirker, i centralanlæggene roligt *midtpunktsamlende*, i langkirkerne majestætisk *førende frem mod alteret*, udtryk for tidlig Middelalters tunge, men ingenlunde trykkede religiøsitet. Det gotiske rum virker lettere med sine udprægede *højdevirkninger* og højtidsstemte spændinger. Rummets bevægelsesretning er ikke enfoldigt op mod altret, men krydset af en allestedsnærværende, u håndgribelig *løftelse*.

Rummets højde er i mindre kirker i virkeligheden *mindsket* af de gotiske hvalvinger, som ligefrem er anbragt indeni den romanske bygning, selv om taget samtidig har fået stejlere rejsning. Hertil kommer, at gulvet i århundredernes løb ofte er hævet betydeligt som følge af begravelserne under det. I protestantisk tid har skibets stolestader yderligere taget noget af højden. I efterreformatorisk tid er skabt enkelte kirkerum med udpræget *salsvirkning*, forsamlingsstue til at sidde og høre på prædiken i. Også indvendig i kirken samler den arkitektoniske udsmykning sig om åbningerne. Korbuen har ofte fremspringende *kragsten*, hvorpå selve buen hviler. Vinduesnicherne er romansk *smigede* eller gotisk *falsede*. Døråbningerne rund-, spids- eller fladbuede. I flerskibede kirker er der dekorativt udformede *søjler*, stenstolper eller murede fir- eller flerkantede *piller*, hvorpå de *rund-* eller *spidsbuede arkader* (af latinsk *arcus*, bu) hviler. Der forekommer kirker med to etager og *tårnene* er altid *stokværksdelt*. Deres underrum er gerne tilsluttet skibet og adgangen til de øvre stokværk ad en udvendig *vindeltrappe* i et særligt trappehus, som har afløst en oprindeligt *fritrappe* af træ udenpå tårnet.

Mosaik af sort- og hvidglaserede tegl. 1100-t.

Romansk reliefmønstret flise med glasur

Ungotisk Figur og randmønstret i hvid tegning

Ungotisk reliefflise

Sengotiske unglaserede flise

Flise med indridset døbeltsløj under glasur. O. 1575

Kongelig gravslækte. Stukken bronzeplade. O. 1325

Adelig gravsten med reliefmønstre. O. 1350

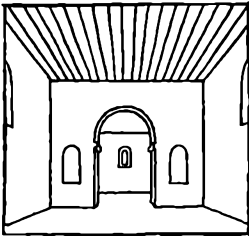
Børgertlig gravsten i relief fra o. 1575

Gulvet, vi træder på, er et slidt, men mønstret eller billedvævet stentæppe.

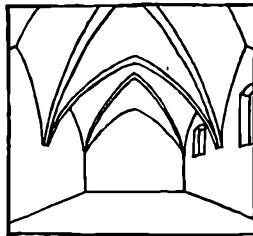
Gulvet i de ældste kirker var fed mørtel, frådstensfliser eller stampet ler. Fra tidligt 1100-tal er bevaret *mosaikgulv* af små sort- og hvidglaserede tegl lagt i geometriske *skaktav*- og *rosetmønstre*.

I 1200-tallet kommer først aflange, senere kvadratiske *brændtlersfliser* med ophøjet relief: *dyrefigurer*, *palmetter*, *rankeslyng*, *fletværk*, heraldiske *liljer*, som har dækket gulvet som et blomstertæppe. I 13—1400-tallet erstattes relief-erne af flade *indridsninger*, *begittede*, d. v. s. fyldt med hvid indbrændt masse mod mørk bund.

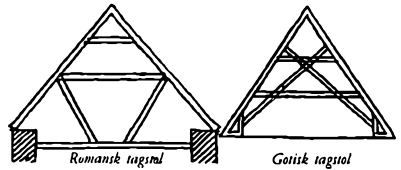
Oprindeligt var der ikke andre *begravelser* inde i kirken end altrets *helgen-grav*. I 1200-tallet fandt enkelte høje gejstlige og kirkevelgørere, *stiftere* (som havde *stiftet* andre f. eks.) deres hvilested indenfor murene. Og efter 1300 bliver begravelser inde i kirken almindelige. Gulvet kommer efterhånden til at bestå af gravdækker af *træ*, *metal* og *sten*. De ældste gravsten har *trapez-facon* som låget på den murede kiste under dem. Materialet er *granit* med flad *indridset* tegning. De fleste er *navnløse*, men *korsbrydede* og ofte med latinsk *sentens* i romanske majuskler. Efter 1300 vokser formatet, de bliver *rektangulære*, af *sand-* eller *kalksten*, med *skjold* og *bomærke*, med *køn*, *navn*, *stilling*, *dødsår* på Latin med gotiske minuskler, små bogstaver (af latinsk *minor*, mindre). Den fordybede tegning og indskriften fyldt med *beg* for at syne mod den lyse stenflade. Den afdøde står i fuld figur under *bueslag* omgivet af *randindskrift* i *fladrelief*, som efterhånden også bemægtiger sig *figurfremstillingen*. I hjørnerne *evangelisttegnene*. Efter 1500 *dansk tekst*, efter 1550 med *antikvabogstaver* (af Antik: de gammelromerske) og figuren i *kraftigt* ophøjet relief. Efter 1700 sjældent portrætter på ligsten.

Romansk kirke med triumfvæg med sidealterne

Overhvæltet gotisk kirkerum

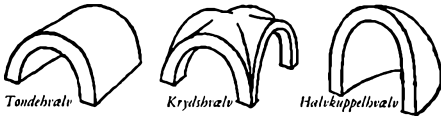

Romansk tagstol

Gotisk tagstol

Tømmertræl på tagbjælker

Tøndehvælv

Krydshvælv

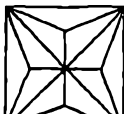
Halvkuppelhvælv

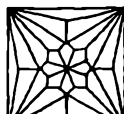
Lypotter

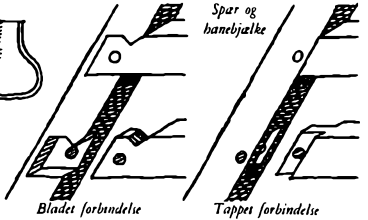
Kuppel

Uttelelt hvælv

Sjerehvælv

Bladet forbindelse

Tappet forbindelse

Ribbeprofiler

Ribbekonoller

Over os har vi romansk bræddeloft eller gotiske murede hvælvinger.

Loftets ældste form er den åbne tagstol. De fleste romanske kirker har haft loft af bjælker, hvis underside var beklædt med brædder, både over skib og kor. Kun apsis havde lille halvkuppelrunding af så meget des stærkere virkning. De romanske domkirker havde bjælkeloft over midtskibet og hvælv over sideskibene.

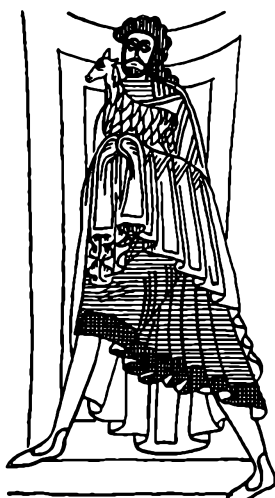
Ældst er det halvcylindriske tøndehvælv. To korte tøndehvælv føjet sammen i kors bliver til krydshvælv, som er lavt og fordeler trykket ligeligt på hele længden af murene, det hviler på. På de ældre støder de fire hvælvingskapper sammen i sømme, *grater*; på de yngre mødes de i fremspringende *ribber*, som kun er dekorative, uden betydning for konstruktionen.

I de spidsbuede gotiske hvælv er det tværtimod ribberne, der bærer. Ribberne er normalt halvstensbrede, de tidliggotiske opbygget af profilerede *formsten*, de sengotiske *firkantede*. Mellem dem er de halvstenstykker, puklede *hvælvingskapper* udspændt, hvilende på en *skjoldbue* ind mod muren eller på en *gjordbue* tværs over rummet. De nederste ender af de sammenstødende ribber, *gjord- og skjoldbuer* omfattende *hvælvingslommen*, med hul til vandafløb — hviler ofte på *halvsøjler* på *konsoller*, udformet som masker af onde magter, der sønderknuste må bære helligdommen.

I hvælv — og vægge — er undertiden indmuret *lydpotter* for at forstærke deres resonans. Er hvælvingerne oprindelige, står væggene på loftet over dem *rå*, er de slået senere, er væggen *pudset* og ofte med aldrig overkalkede *kalkmalerier*. Det gamle *tagværk* var *eg*, det senere er *fyrretræ*. Den romanske tagstol hviler på *loftsbjælkerne*, den gotiske står på *murene* og bæres af *spærerne* støttet af *krydsbjælker* og forbundne med *hanebjælker* som de romanske.

Rytterkampfrise. 1200-1250 (Ål)

Korbuefigur. 1100-1125 (Ørreslev)

Majestas. 1150-1175 (Saby)

Korbuefigur. 1175-1200 (Jørnlund)

I apsis og på triumfbuen er her og der farvemættede romanske malerier.

De romanske er — som alle vore kalkmalerier — malet *al secco* (italiensk: på tør bund) med farve blandet op i kalkvand, de romanske ofte direkte på den glittede kalkpuds. Forgylde glories, kroner etc. er på mange af dem *plastisk* formet i stuk, d. v. s. fed mørtel.

Billederne er *skitseret* med brændt lysokker, den rødbrune skitsekontur siden overmalet hvid eller sort. Fladerne er *helt* udfyldt med unancerede *lokalfarver* — en grøn kappe ensgrøn over det hele. Baggrundens kalk ses intetsteds. Fremstillingen er *flad*, bevægelser sker sidelæns i billedplanet. Figurerne er *geometrisk stiliserede* og udtrykker sig ved repræsentativt stereotype stillinger og gestus. Højtidsfuld alvor, værdighed og inderlighed udtrykt i farvernes glød og pragt, linjeceremoniellets rolige harmoni, opbygningens ukomplicerede, solide balance.

Kun de romanske kalkmalerier har *ultramarin baggrundsfarve* af *lapis lazuli*, hvis dunkle lyskraft står uskadt. Jordfarverne er bleget, men forblevet hvad de var: *ler!* Lys- og mørkokker har også i brændt form beholdt brændingens lyse og mørke murstenslød. Det spanskgrønne — irret kobber — har også tålt tiden. Men andre farver har ændret karakter, er *dekomponeret* som møjnen — blyliten — der igen er blevet *gråt bly* og zinnoberen — svovlvægsølv — som er forvandlet til *brand-* eller *grøngult svovl*. Og det sorte, kønrøgssoden, har fået *rosa* skær.

De ublandede farver er udsprunget af enkle sinds trang til at iklæde sandheden dejligheds pure klædebon: *vårfarver*. Forvitringen har forlenet dem med en rigdom af kostbare *høstnuancer*. Ildfarvernes herlighed skimtes bag syv århundreders slør, og det dybe blå er blevet uendeligt.

Hvælvingskappe med kongebillede. O. 1300. (Ringsted)

Behndelsengel på hvælv.

Hvælvingskappe med Mikael sjaelevejer.

Dansefrise på væg. O. 1350. (Ørlev)

Og på hvælvingerne og skibets mure elegante højgotiske kalkmalerier.

De romanske kalkmalerier var tilbedelseshilleder, koncentreret om koret. I kirker med apsis sad i denne Kristus i *mandorla* (italiensk: mandel), oval glorie, som himmelkejser på en *trone* eller på *regnbuen* med venstre hånd på livets bog og højre hævet til velsignelse, omgivet af *evangelistsymbolerne*. På korbuens underflade i Jylland Kain og Abel, på Sjælland medailloner med dyder, eller også stående helgener. I korbuens top *agnus dei* (guds lam) eller Kristus. Af og til bibelbilleder på korets, sjældent på skibets vægge, *friser* med geometrisk stiliseret *kronfrise* foroven, *lavfrise* forneden. Derunder malede *draperier*; vidnesbyrd om at kalkmalerierne har afløst ophængte *billedtæpper*.

De gotiske kalkmalerier rykker i mere spredt slagorden frem i skibet og på de nyindbyggede hvælve og lærer menigheden bibelhistorie. De står på den hvide kalkgrund, lapis lazulien er borte, og der er kommet en ny rustfarve, jernilten *dodenkop*, til, hvor den ligger i tykt lag næsten *violet*, hvor den er tynd lyst *rødbrun*.

Den romanske geometri er afløst af elegant svungne former, den storladne højtidelighed af sart følsomhed. Verdensdommeren bløder fra naglegabene, Sankt Mikael vejer sjælene på skålevægt, og Maria dækker syndernes mangfoldighed med sin hermelinskåbe, livshjulet ruller og fører os op og ned, løvinden ånder liv i sine døde unger, pelikanen plukker sit blodige bryst for at made sine, ridderen beder hjort og hind, og dansen går på borgevold. Det er forfintet *stormandskunst*, udgået fra herregårdene, forbillederne er *franske miniatyrer*, rytmen *folkevisernes*. *Indramningen* er sart stiliserede stængler og blade, som forsigtigt holder sig langs ribberne, i kappefligene og kun i hvælvingsissen vokser ud til til en heraldisk *roset*.

Den fattige fremme bøn. Mønstremaler. O. 1477-1500

Hvalvingmalerier

Æsøfabeln om rævi og storke gilde. Istjordsmaleren. O. 1450

Maria i sølgtiel. O. 1500

Vægmaleri

St. Mikael vejer sjæle. Morten-maler. O. 1425

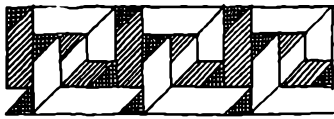
Hvalvingmalerier

Grotiske. O. 1520

De sengotiske kalkmalerier er dekorative og har også en masse at fortælle.

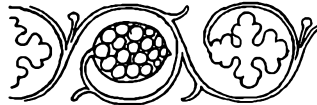
De sengotiske kalkmalerier er folkekunst i egentligste forstand, malet af håndværkere for bønder. Dodenkop er blevet hovedfarve. Malerne er ikke æsteter, der har pillet med detaljerne, men mange af dem har haft eminent dekorativt talent. Det har været dem magtpåliggende at få noget sagt. Det myldrer med vækster, dyr og mennesker på billederne. Ikke en bar plet! Og få det sagt eftertrykkeligt og dramatisk. Billeder til at pege på og grine af, til at forarges, bedrøves og forbauses over; de tindrer af oplagt fortælleglæde, humor og had, medfølelse, afsky, begejstring. Det er tegneserier i et djærvere sprog, end vi er vant til. Tidens „illustrerede blade“, træsnittene har været tydelig inspiration for adskillige af dem. De skal læses, studeres som de frimodige filmatiseringer af det glade budskab, de er. Det er da værd at vide, hvad slags økse Adam havde, hvordan faconen var på gryden, Josef kogte barselgrød i, hvilken slags *pult* Maria sad og læste ved, og hvordan bebudelsesenglen så ud i tøjet. For skriftkyndige står på deres skriftbånd, hvad de har at melde. Man må få en eller anden tiggermunk til at oversætte deres skomagerlatin. Selv kan man naturligvis nok se sig til meningen med den blødende og mishandlede Kristus, som omsider er kommet ovenpå og nu selv sidder til doms med *fordømmelsens sværd* ud af munden til venstre og *fredens lilje* til højre. Heller ikke til at misforstå, hvad de grimme djævle har for med dem på den forkerte side. Men *belgenhistoriernes* dybsindigheder må man have forklaret: Hvordan *St. Jørgen* fik has på dragen, *Morten* delte sin kappe med tiggeren, *Kristoffer* bar Jesusbarnet, som havde taget hele jordkloden med i hånden på turen, *Lars* blev svedet på risten, *Rasmus* fik tarmene viklet ud af livet, og hvordan de skar tungen ud på hellig *Kirsten*, de Satans bødler.

Romansk mæanderbort

Palmet

Slyngranke

Heraldisk lilje

Stavværksmønstre

Fiskeblære

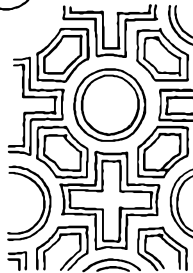
Trepas

Firpas

Voluter, i midten hvirvelsæt

Kassetteværk

Maureske

Bruskværk

Barokakanthus

Rocaille

Hjul-k

Græk

Latinsk

Hage-k

Patriark-k

Kors-k

Anker-k

Jesusmonogrammer

Korsformer

Antvorsk

Andersk

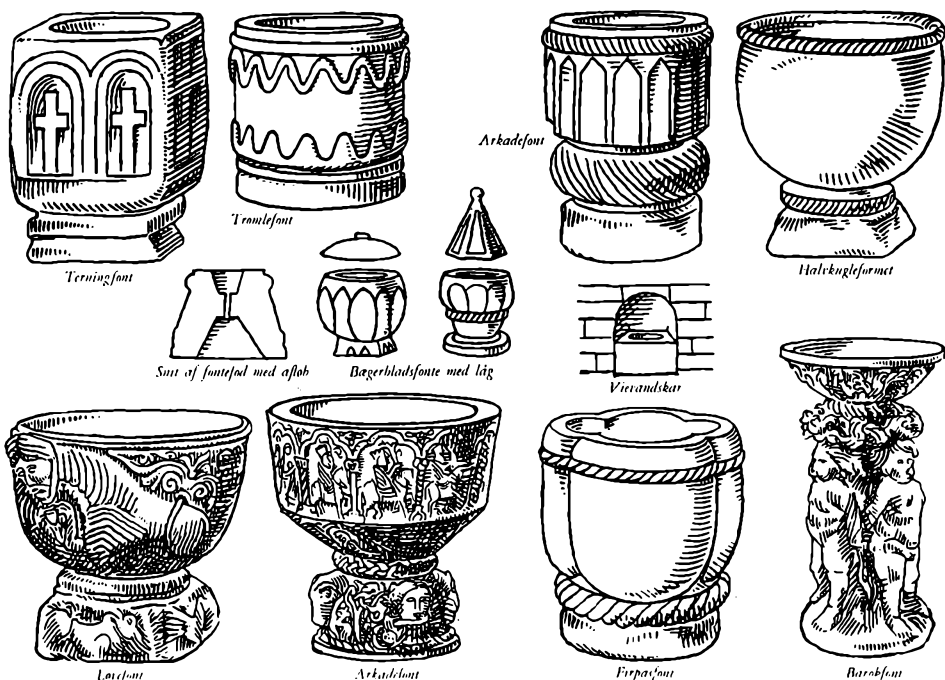
Hammerk

Georgsk

På billeder og kirkeinventar er årtusinders ornamentik rigt repræsenteret.

Kirkeornamentiken har ikke før vor tid skullet være i en særlig kirkelig stil. De romanske mæanderborter (efter den lilleasiatiske flod med det stærkt bugtede løb), palmetterne (som kan minde om palmetræssilhuetter) og den heraldiske lilje stammer som rundbuen fra hedensk Antik. Det gælder også slyngranken, selv om den udformet som vinstok bragtes i overensstemmelse med Jesusordet: *Jeg er det sande vintræ*. Af rent verdslig oprindelse er også Gotikens spidsbuer og passerkonstruerede stavværksmønstre, Renæssancens kassetter, voluter og mauresker (af Maurer, Araber), Baroktidens fligede akantusblade og bruskværk, Rokokoens usymmetriske muslingeornamenter, rocailterne.

De kristelige symboler stammer fra Oldkirken, men fremstilles i de skiftende tiders stil. Først og fremmest evangelisttegnene: englen for Mathæus, fordi hans evangelium begynder med en stamtavle, englen var oprindeligt et menneske; løven for Markus, fordi han skriver: *Jesus var blandt dyrene*; øksen for Lukas, eftersom evangeliet begynder med en scene fra templet, hvor der ofredes okser; ørnen for Johannes, fordi hans evangelium begynder med ørneflugt. Den hellige Ånd betegnedes ved en due. Faderen ved en fra skyen udstrakt hånd. Og efter 1500 ved et øje omgivet af en trekant, hvorfra udgår stråler til alle sider. Kristus selv symboliseredes ved et korsbærende lam, gudslammet, også ofte ved bogstaver. X og P føjedes sammen til kristusmonogrammet, idet græsk X svarer til vort K, P til vort R. Jesusmonogrammet er IHS, af græsk IHESOS. Gamle indskrifter bruger C i stedet for S. Hjul Kors anbragtes de steder på væggen, hvor bispnen ved indvielsen havde stænket med den hellige olie.

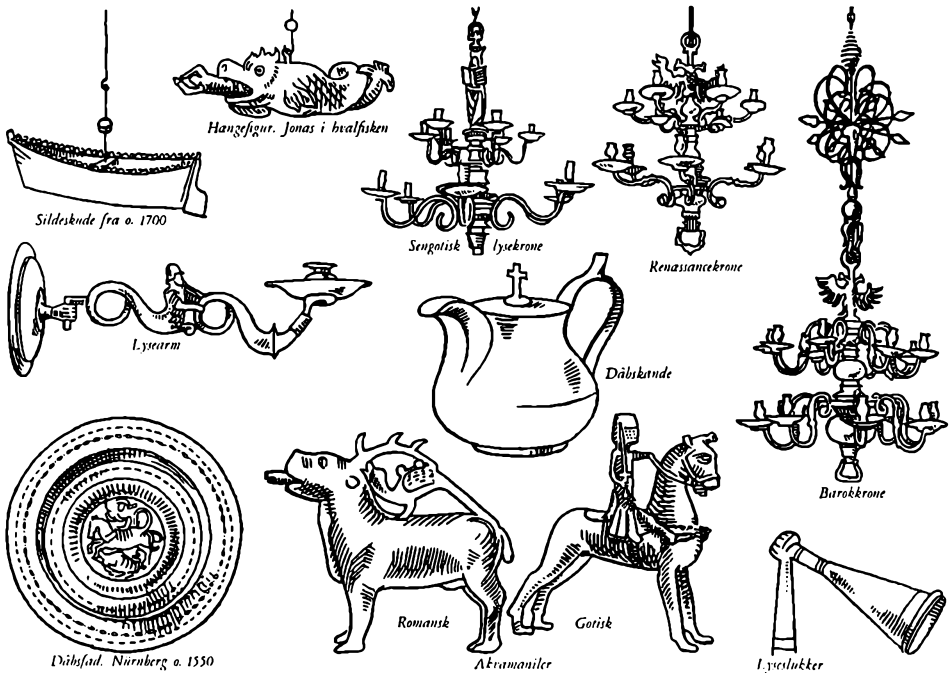

Døbefonten er for det meste kirkens ældste og ypperste billedhuggerarbejde.

Mens *vievandskarrene* af sten, som har siddet indenfor enhver kirkedør, næsten alle steder er borte, er *fontene* bare flyttet. Navnet hentyder til urkristendommens dåb, som foregik i fri natur, på Latin betyder *fons*, kilde. De stod i den gamle kirke også nede ved indgangen; dåben selv var *indgangen* i menigheden, stænkningen med *vievand* dens *fornyelse*.

Hovedparten af landets fonte er fra den romanske tid. De er af *granit*. Døbefonte skulle være af *sten* som klippen, Moses slog vand af. Ikke desmindre har deres forgængere i trækirkerne åbenbart været af træ; bag de *tromleformedes* smalle, spidse arkader anes *tøndestaverne* endnu og det solide *tovslyng* på mange af dem har til at begynde med sikret et bødkerkar. De skulle indvendig være rummelige nok, til at barnet kunne neddykkes helt i dem. Djærvt stenhuggerarbejde i en enkelt stenblok eller med kumme og fod hugget hver for sig. Ofte med *indvendigt afløb*, for at vandet kunne blive i indviet jord. Hovedtypen er *bægerformet*, varieret til *klokke-* eller *halvkugleform*. Alle fontene har været *bemalet*: der er endnu svage farverester på mange af dem. De sjællandske har *glatte sideflader*, de fyenske og vestjyske stiliseret *bladranke*, omkring 200 østjyske: *løver* i højt relief, kraftige dyr, som går godt i spænd med det barske materiale. Næppe fire løver, to og to med fælles hoved, men en nord- og en sydvendt, hvis to flanker ses på begge sider kummen, som de bærer. Foden terningformet eller med svajet profil.

Enkelte romanske fonte har *billedfremstilling* i relief. Hist og her *gotiske* af gullandsk *kalksten* eller *malmstøbte*. Fra Renæssance og Barok også en sjælden gang en font af *træ*. Men Renæssancetiden udstyrede de gamle fonte med *fontehatte* eller *-himle* af træ.

Metalarbejdet repræsenteres af akvamaniler, dåbskander og -fade, lysekroner.

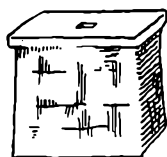
Til de ældste metalarbejder i kirkerne hører de broncestøbte *akvamaniler* (af latinsk *aqua*, vand og *manus*, hånd) til præsternes håndvask under altertjenesten. De udformedes i 11—1200-tallet som *løver* — et herligt sidestykke til granitløverne — og i gotisk tid som strunke *riddere* i rustning til hest.

Derimod findes kun *dåbskander* fra tiden efter Reformationen, simpelthen fordi de først kom i brug, da man ophørte at neddykke børnene helt i vandet og kunne klare sig med vand i et *fad*.

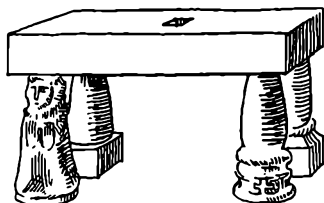
De ældste *dåbsfade* er ikke desmindre middelalderlige, men har været brugt til verdsligt formål århundreder før de havnede i kirken. Det er *messingvaskefade* brugt på herregårdene under måltiderne, hvor man spiste med fingrene. Først efter 1800 er der fremstillet særlige dåbsfade. Vaskefadene kan nok have et bibelsk billede, som andet verdsligt husgeråd ofte havde det; derimod er de altid *uden* kirkelige symboler, oftest med *jagtscener*. *Nürnbergfadene* har tit relief med *Marias bebudelse* eller Habsburgernes våben, den flakte *dobbeltørn*, ofte omgivet af bogstaver, der ikke danner læselige ord, men er anvendt rent dekorativt. Omkring 1650 *nederlandske* eller *danske* fade; de er *tyndere* i godset og mange af dem helt dækket af ornamentik.

Det fint forarbejdede, blankpudsede metal ligger godt på den grove granit.

Af spejlende messing er også *lysekronerne*, de ældste med stammen prydet med gotiske *profilringe*, efter 1600 med *kugle-* eller *balusterformede* led; alle med s-formede lysearme. I mange kirker hænger nydelige *skibsmodeller*, gerne tremastede sejlskibe, undertiden orlogsmænd, ofte navngivne; symboler for kirken, sejlene som et skib gennem verdens brænding med menigheden som besætning og præsten som rorsmand.

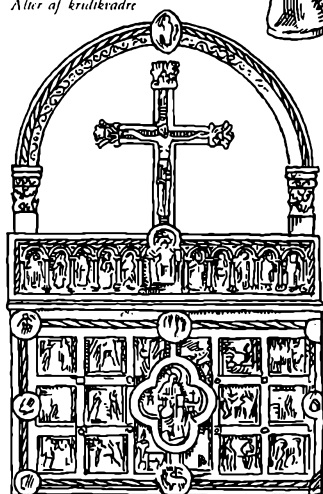
Alter af kvadrade

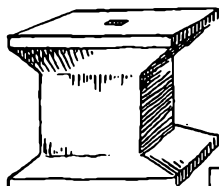
Granitalterbord

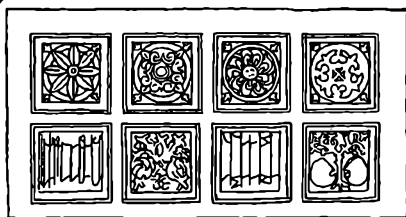
Sengotisk altertavle med udskåret midfelt og bemalede fløje

Romansk gyldent alter

Sandstensalter

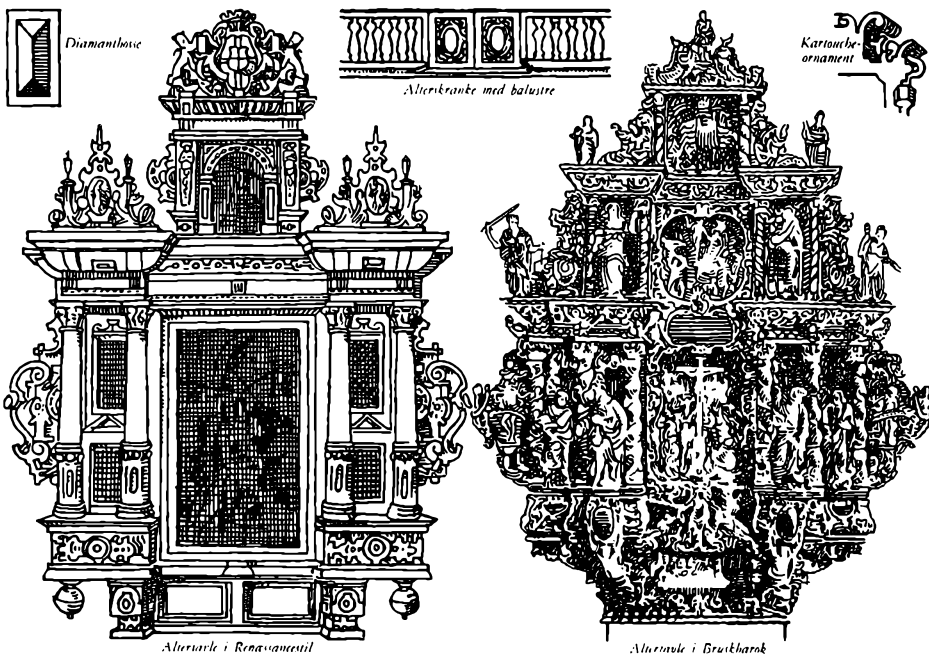

Sengotisk træskåret antemensale

De gamle alterborde er tildækket, romanske og gotiske alterprydelser ses endnu.

Altret, af latinsk *altus*, det høje, er fra gammel tid gudstjenestens centrum. I katolsk tid havde kirkerne flere, som nu er forsvundet med deres helgener, men *hovedaltret* stod som nu østligt i koret; hvor der var apsis, foran denne.

Alterbordet var af *sten*, og i pladen var der en lille firkantet fordybning, delt i to afsatser, en større foroven til et stenglåg, en mindre nederst. Det var *helgenraven*, hvori lå en blykapsel med *relikvi* (latinsk: levning). I Oldkirken afholdtes mindemåltider på martyrggravene. Over alterbordet har ofte været udsændt en *baldakin* båret af udskårne træstolper, som her og der findes brugt som stivere for de senere altertavler. Foran altret hang ofte et *antependium* (af latinsk *ante*, foran og *pendere*, hænge), et mønstervævet eller broderet klæde, som siden blev til vort røde alterfløjl, der nu dækker det oprindelige alter. Alterbordets forside kunne også være dækket af et *antemensale* (af latinsk *ante*, foran og *mensa*, bord) udskåret i træ, dækket af hamrede *kobberplader* eller *bemaler*. Ovenpå altret kunne nær dets bagkant være anbragt et lavt sætstykke, *retabel* (af latinsk *retro*, bagved og *tabula*, tavle) med *krucifiks* (af latinsk *crux*, kors og *fixus*, fæstet) og over det en bue — himmelbuen — i hele altrets bredde, alt udført i hamrede forgyldte kobberplader. Vor tid har benævnt hele anordningen *gyldent alter*. Egentlige *altertavler* kommer først i brug i *gotisk* tid, efter 1300. De tidligste er *skabe* med udskårne og bemalede figurer. På skabsdørene var *malerier*, som sås, når altertavlerne — i fastetiden — var *lukkede*. Da man anbragte figurer også på skabsfløjenes indersider, opstod fløjaltret. For at fløjene skulle kunne lukkes op og i, havde tavlen gerne fodstykke, *predella*, der på Latin betyder skammel eller trin.

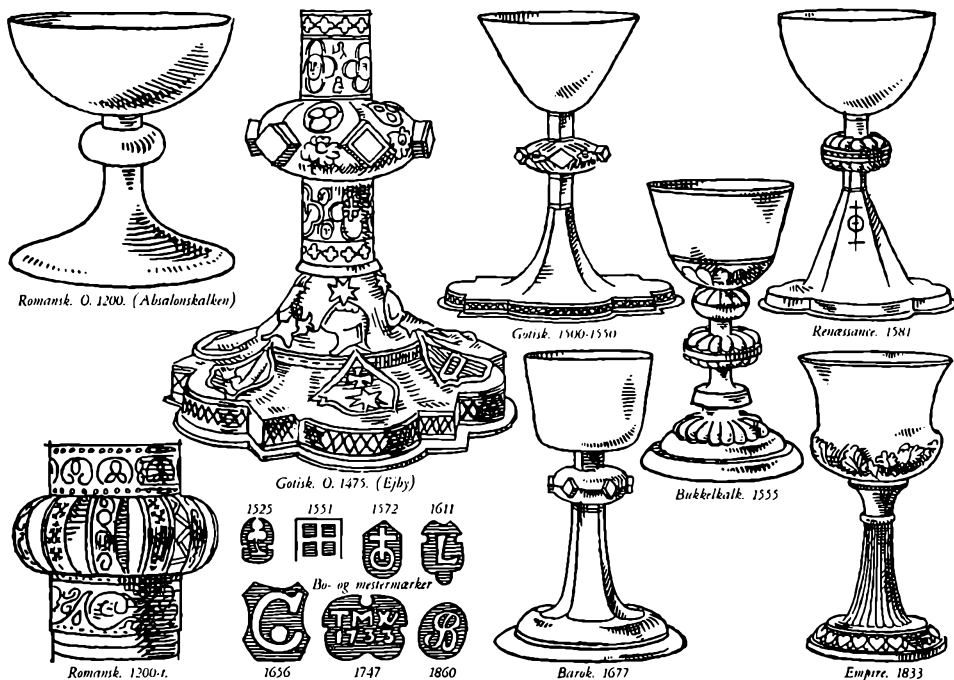

Hyppigst er altertavlen i nøgtern Renæssance- eller frodigt svulmende Barokstil.

De første protestantiske altertavler var kun forsynet med indskrifter, *katekismustavler* med *trosartiklerne* eller *budene*. Efter at den første billedsky periode var forbi, fik de påny *malerier* og snart også *skulptur*.

I perioden indtil 1630 er de i Renæssancens forstandsmæssigt afbalancerede stil, arkitektonisk opbyggede med *vandret* etageinddeling ved hjælp af profilerede gesimser og konsoller og *lodret* delt af to eller fire søjler med *prydhælter* og på høje fodstykker, *postamenter*. Foroven afsluttes tavlerne med *opsatser*, og på siderne er de forsynet med volutesvungne *sidevinger*. Træarkitekturen er prydet med *diamantbøsser*, d. v. s. pyramide- eller prismeformede fremspring, med *tandsnit*, firkantede klodser anbragt på række med små mellemrum, *kasettewærk* med fordybde, rudeformede eller runde felter og *kartoucher* med fligede oprullede rammer. Med bibeholdelse af den vandrette og lodrette opdeling i felter er der anderledes chokerende følelæsschwung over *Bruskbarokkens* løsslupne, overdådigt myldrende former med *snoede søjler*, *bruskværk*, som kan minde om øreflipper med bruskagtige knuder og kanter og med en vrimmel af *stærkt bevægede* figurer i dybt, *underskåret* relief med kraftige lys- og skyggeeffekter. *Enevoldsbarokken* — fra 1660 til 1750 — har igen mere stram arkitektonisk holdning lagt an på den koldt-imponerende virkning. Flot svulmende *tidsel-akanthusdekorationer* dominerer.

Middelalderens kulørte *staffering* holder sig på træværket længe efter, at farven på sten og mur har måttet give køb; underlagt med forgyldning eller forsølving får den metalagtig glans. Pladsen foran altret afgrænses af *alterskranke*, ofte med barokbalustre eller af smedejern fra samme tid og i samme „store“ form.

Alterkalkene er tit herlige guldsmedearbejder, spejlende skiftende tiders smag.

Bægeret til altervinen, *alterkalken* (af latinsk *calix*, bæger) skulle være af ædelmetal. Guldkalke har været almindelige i Middelalderen, men de blev efter Reformationen inddraget af kongen og omsmeltet. De fleste bevarede er af *forgylt kobber* eller *sølv*.

De *romanske* har fladtrykt, *rund* fod, der går over i et *cylindrisk* skaft med *rund* knap og *halvkuppelformet* kumme. Façonen er meget nær den samme som på en del af granitfontene og demonstrerer udført i de to materialer den romanske forms universalitet. I gejstlige grave nedlagdes undertiden miniaturekalker; kopier af det i Absalons grav fundne sølvbæger anvendes nu i mange kirker som særkalke.

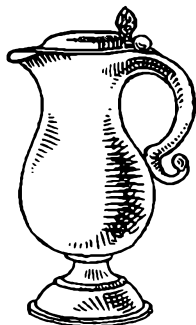
I *Gotiken* blev foden *sekskantet*, og dens seks flader fortsætter op ad skaftet, og knappen på det får *seks* rudeformede *fremspring*. Seksdelingen svarer til de 6 bogstaver i Jesu navn: IHESUS, og bibeholdes i Renæssance og Barok.

Renæssancen gør skaftet *pyramidalt* og indfører desuden en ny type, *bukkelkalken* af pokalagtig facon. *Barokkens* kalk får stilens svulmende former: foden bliver igen *rund*, *fodranden* får hvælvet profil, og bægerkummen får *stejle* sider. I 1700-tallet kommer *riller* på skaftet. Kalkenes fod og skaft har *støbte* eller ophøjede dekorationer *drevet* op fra metallens underside. Fladerne kan være *ciseleret* (af fransk *ciseau*, mejsel) i *fordybet* dekoration foretaget med hammer og punsel (mejsel), *graveret* med gravstik, eller have påloddet *filigran* (af latinsk *filum*, tråd, og *granum*, korn) af guld- eller sølvtråde og -kugler.

De fleste kalke har *bomærkestempler*, *by-* og *mestermærker*, *guldsmedeinitialer*, hvis form i det lille format spejler de skiftende tiders stil.

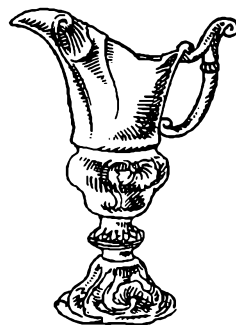
Cylinderkrum. O. 1675

Barok. O. 1650

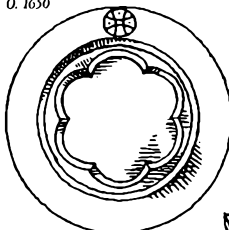
Barok. O. 1700

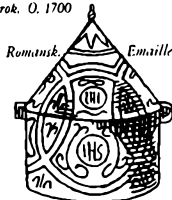
Rokok. 1700-1.

Götisk disk. O. 1475. (Ejby, hører sammen med kalken ovenfor)

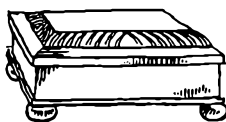
Götisk disk. O. 1525

Romantisk Emaill

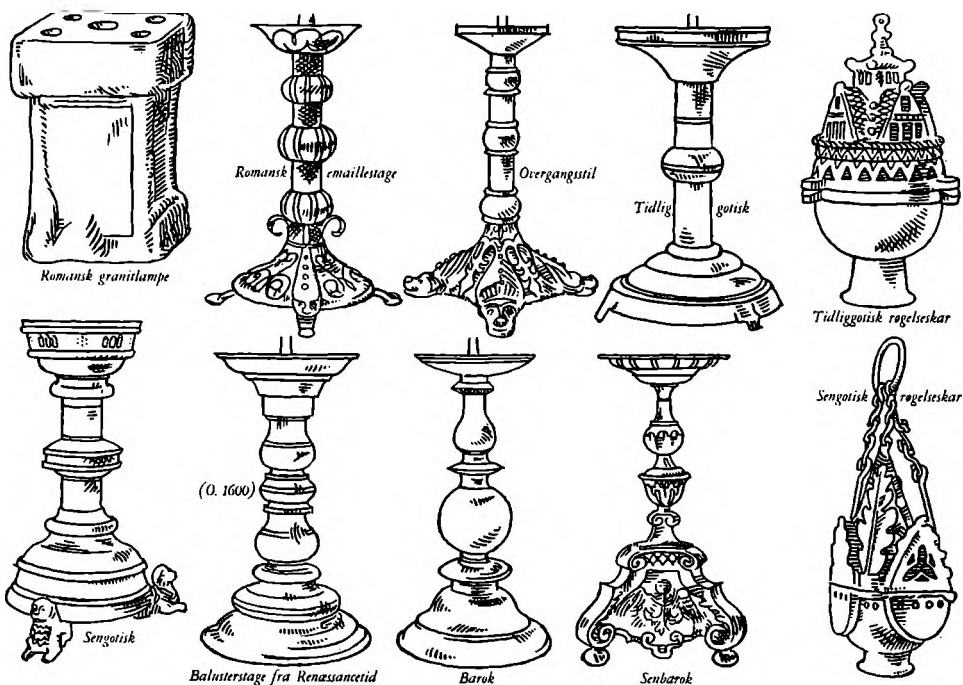
Barokke oblatisker

Diske og oblatisker er forfærdiget til kirkeligt brug, alterkanderne ikke.

Altret er *nadverbordet*, dækket med spise- og drikkeredskeer på hvid dug. Til kalken hørte *disk*, patene (af græsk patane, fad) til at lægge nadverbødet på. Den havde en sådan størrelse, at den, når den ikke var i brug, kunne anbringes som låg over kalken. I Middelaldersymboliken opfattedes kalken som *Kristi grav* og patenen som *stenen* over den.

I oldkirken havde menigheden selv bragt nadverbødet med for at frembære det til indvielse og forvandling, deraf navnet *oblat* (latin: frembåren). Efter at den katolske kirke havde udformet læren om nadveren som et *offer*, en gentagelse af Kristi offerdød, fik den indviede oblat navn af *hostie* (latin: slagtoffer), og hvad der ikke fortæredes under nadveren, opbevaredes i et *hostiegemme* på alteret eller i en *due*, ophængt over det, senere i Middelalderen *synligt* bag krystal eller glas i en metalbeholder *monstrans* (af latinsk monstrare, vise) anbragt i et særligt *sakramenthus* eller i altertavlens fodstykke. Den protestantiske kirke gik igen over til enkle *oblatisker*, som har deres plads på alterbordets nordende, *brødsiden*, som kalken på *kalksiden*, mod syd. Ved den katolske nadver får *menigheden* kun del i *nadverbødet*. Da ved den protestantiske gudstjeneste alle skulle drikke af kalken, fik man brug for et nyt alterkar, en *vinkande* til at efterfylde kalken med. Til behovet var dækket, skænkedes alterkander til kirkerne med giverens navn; statelige *tinkrus* og *sølvkander*, som de hørte til på de solide egeborde i borgerlige hjem, hvor de ofte havde gjort tjeneste, før de kom i kirkens. *Vandet*, som altersølvet blev vasket op i, skulle forblive i kirkens grund. Der var til dette formål i koret en *udtømmelseskål*, ofte i form af en niche i væggen med skålformet, vandsugende frådsten som bund.

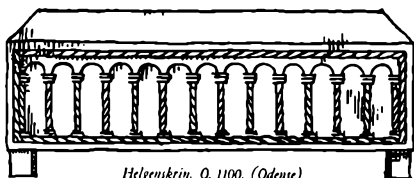
Skinnende gørtlerarbejde: lystager af messing, røgelseskar af kobber og bronze.

Lysymboliken var et vigtigt led i den gamle gudstjeneste. Jesus siger selv: *Jeg er verdens lys. Der stiftedes lys til altre og grave, langfredag slukkedes alle lys i kirken eet efter eet.*

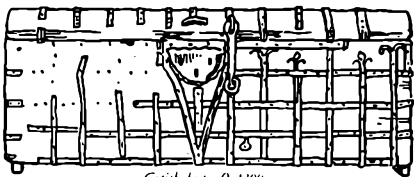
Det var voklys, der brugtes. Som Kristus fødtes af en jomfru, kommer vokset fra de jomfruelige bier.

Lystagernes materiale er næsten udelukkende den blankt-skinnende kobber-zinkblanding *messing*, de er *malmstøbte*. I nogle af vore domkirker står endnu store monumentalstager foran altret. De er *5-armede* til erindring om Kristi 5 vunder, eller *7-armede* som den gamle pagts, i Middelalderen fortolket som en henvisning til den helligånds syv gaver til dem, som skal virke i menigheden: evnen til at tro, overbevise, elske, styre, lære, helbrede og profetere. Mange steder har man i moderne tid placeret en *mindre* 5- eller 7-armet stage mellem de gamle store alterstager.

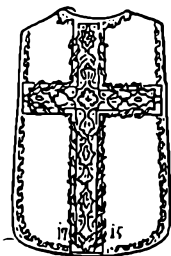
De *romanske* har *afrundede* profilringe på cylindrisk skaft; de *gotiske* har også rundt skaft, men ringen eller ringene får efterhånden *skarpere* profiler, *Renæssancens* og *Barokkens* stager har skaftet balusteragtigt *profileret* i hele sin længde, *Renæssancens* silhuet rolig og velafvejet, *Barokkens* opsvulmet-udflydende. De sene stager fra op mod 1700 er i reglen imponerende *store* og *tunge*. Mange har årstal — for overdragelsen til kirken. Som lysenes glans henvendte sig til *synet*, påvirkede røgelsen *lugtesansen*. Røgelsesskyerne var det synlige billede på de troendes bønner stigende mod himlen. Adskillige *røgelseskar*, som de hørte til ethvert alterudstyr, er bevaret. Runde skåle med låg, ofte formet som en *borg*, et glimt af det himmelske Jerusalem. Gennem huller i låget bølgede røgen ud, når karret blev svunget i sine *kæder*.

Helgenskrin. O. 1100. (Odense)

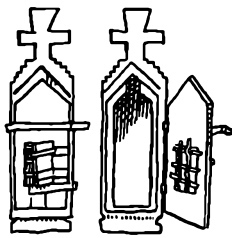
Gotisk kiste. O. 1300

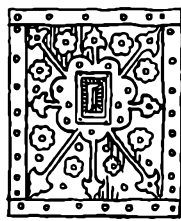
Messehagel med guldbroderi. 1715

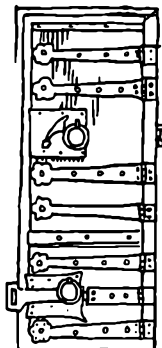
Messehagel med reliefbroderi. 1775

Gotisk vægskab i een blok

Beslag på sengotisk pengeblok

Gotisk vægskab

Sengotisk monstranshus i een blok

Pengeblok. 1600-1

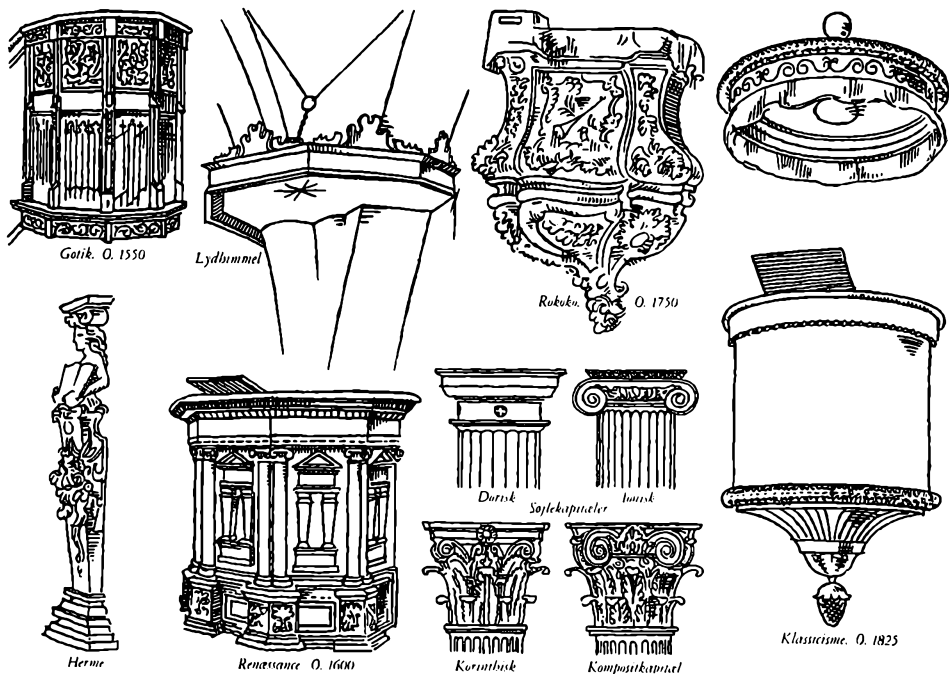
Gamle kister og skabe til opbevaring af alterkar og messeskrud, pengeblokke.

Altørsølvet opbevaredes i vægskabe, anbragt i murnicher eller i fritstående skabe, messeklæder og alterduge i kister. De ældre opbevaringsmøbler er nok så meget smede- som snedkerarbejde. De svære egeplanker er samlet i meget enkle tømmerforbindelser og jernbundne. Beslagene er djærvt smedejernsarbejde, som egetømret er solidt; undertiden klejnsmedekunst af rang.

Kisten hører som *helgenskrin* til kirkens oprindeligste inventar, den kan være smykket med arkader som senromerske sarkofager; men en endnu ældre kisteform repræsenteres af mange fattigblokke. Som navnet angiver, er de udhulet — som mange af skabene er det — i en enkelt blok, som bronzealderkisterne var *udhulede træstammer*.

Gotiske *skabsdøre*, *kistelåg* og *-forsider* kan være rigt udskårne med *karvesnit* med skrå kanter om fordybede kiler, pålimet *stavværksmønstre* i gennembrudt arbejde, forsynet med *foldeværk* og *bladranker*. Også enkelte *Renæssanceskabe* og *-kister* med *kasetteværk* eller *indlagt arbejde* har fundet vej til kirken.

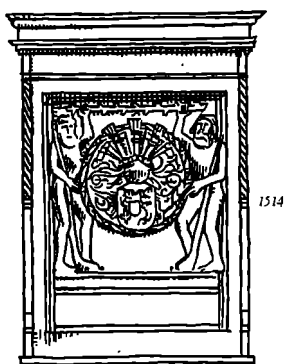
Som kirkeinventarets betegnelser går tilbage til romerske ord (også kiste er latin: *cista*), er *messedragten* romernes *dagligklædning* fra tiden for kristendommens anerkendelse. Den klokkeformede kappe, „regnslaget“, har fået delvis nordisk navn: *messehagel* (*hagel* betyder kappe på oldnordisk, *messe* er afledet af nadverhandlingens latinske slutord: *ite, missa est, gå bort!* (forsamlingen) er bortsendt). Indendørskitlen med de vide ærmer, *albaen* (alba betyder hvid) var vinterdage upraktisk hos os og blev taget udenpå pelsen som messeskjorte. Vor almindelige sorte *præstekjole* er Renæssancetidens *begravelsesdragt* suppleret med den spanske hofmodes *pibekrave*.

Prædikestolen med sin lydhimmel repræsenterer det fine snedkerhåndværk.

Op læsningen af epistler og evangelier fandt i katolsk tid sted fra korbuens *lektorium* (af latinsk *lector*, læser). Der er endnu kirker med prædikestol midt for korbuen. Og i Pietismens tid — 1700—1750 — blev den enkelte steder anbragt over altret.

Reformationstidens prædikestol stilledes i reglen i skibets *sydøstre hjørne*, højt „opbygget nær et vindu, til gavn for præsten, besynderlig når han ældes og hans øjne dummes“. Den har form som en mangekantet kasse, ofte med firkantet *udbygning* ved trappeopgangen og med *lydhimmel* over. Den gotiske type har betonet *lodret* inddeling og er *snitværksdekoreret*. Renæssancestolene er *vandret delt* i *gesims*, *storstykke* og *postament*. *Storstykket* er prydet med *arkader*, ofte med relieffer, mellem dem *hermer*, pilastre, der foroven har form som en menneskelig overkrop, eller med de fra Antikken overleverede *søjleformer* i Renæssanceudformning. *Lasurstaffering* og *forgylndning* er mange steder skjult under senere tiders ensfarvede overmaling. På Barokprædikestolene — 1650—1750 — har billedsnideriet taget magten fra arkitekturformerne med forvredne *bruskornamenter* eller senere svulmende, fligede og takkede *akanthusblade* om stormfuldt bevægede figurer og scener. Hermerne er blevet til *karyatider*, bærende helfigurer forestillende apostle, evangelister eller kardinaldyderne: *tro*, *håb*, *kærlighed*; hvor der er plads også de verdslige dyder: *klogskab*, *retfærdighed*, *mådehold* og *styrke*. Fønednen afsluttes prædikestolene af en omvendt baldakin. Rokokoens prædikestole i 1700-tallet får *svungne profiler* som tidens kommoder, og i Klassicismen o. 1800 bliver linjerne igen *rette* og udstyret spartansk indskrænket til symbolske *fredspalmer*, *lovtavler*, *hjerter*, *kors* og *ankre*.

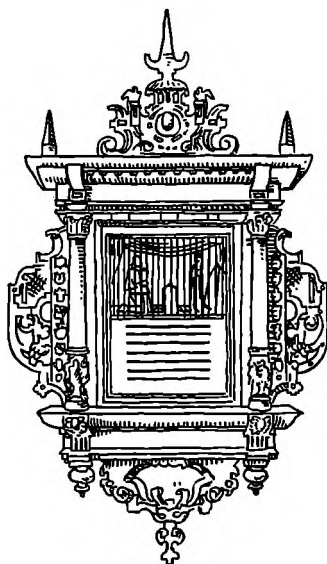

1314

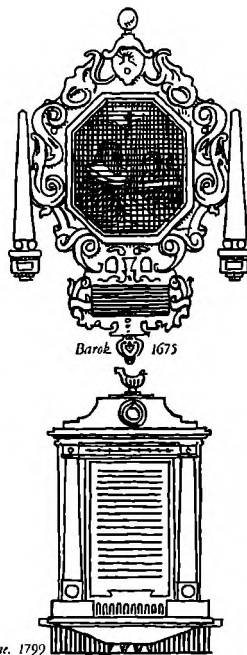
Gotisk

1533

Renaissance. 1600

Barok 1675

Klassicisme. 1799

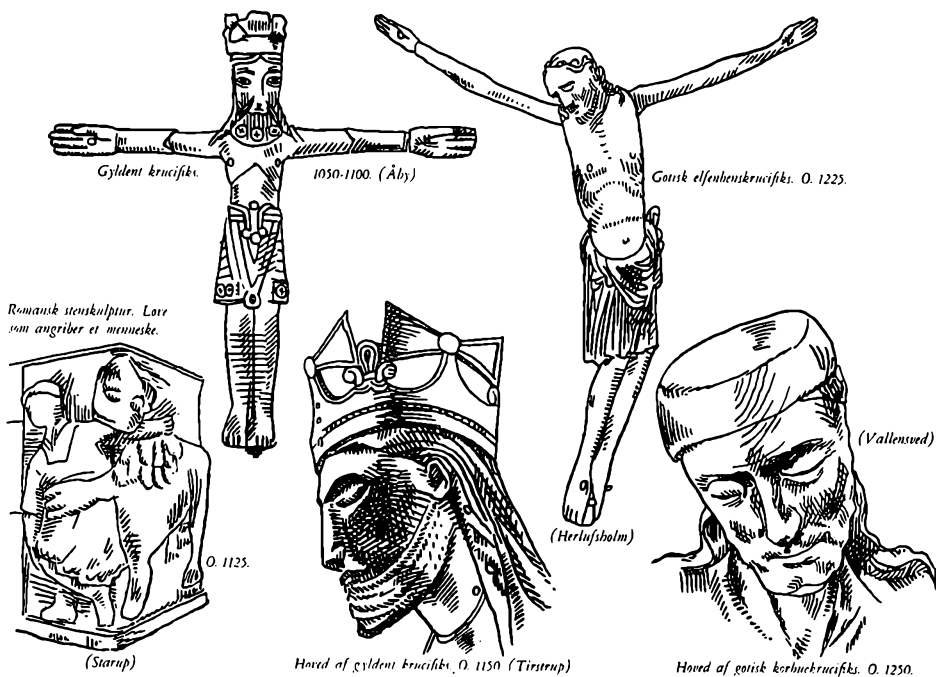
Mindetavler og epitafier har også ornamentalt snitværk, og portrætmalerier.

Som en slags erstatning for kalkmalerierne, der efterhånden blev overkalket, og for de ophævede sidealtre, kom efter Reformationen *epitafier* (græsk: *epitafion*, ved graven) til at pryde kirkevæggene.

Før 1550 er de få og små. Nogle af de ældste er cirkelrunde malede *mindetavler*, som tydelig nok erstatter rigtige *skjolde*. Ellers er det mindre efterligninger af *altertavlerne*, *portalindrømmede* og med sidefløje, *vinger*. Træsnideriet er rigt stafferet med *forgyldning* og *farve*. Det søjleflankererede *maleri* har endnu karakter som de gamle *stifterbilleder* i hjørnet af altertavlemalerierne, hvor den eller de afdøde knæler foran et eller andet *religiøst optrin*.

Efterhånden vokser epitafierne i størrelse. Pompøse adelsepitafier udhugges i marmor og brogede stenarter og kommer til at stå på gulvet. De afdøde i legemsstore knælende og oprejste statuer omgivet af basunblæsende engle og allegoriske kvindeskikkelser. Ofte er de anbragt i *sidekapeller*, hvor også kisterne er stillet op, enten skulpturelt udformede *sarkofager* (sarkofagos er egentlig navnet på en stenart, Grækerne brugte til ligkister, det betyder *kødfortærende*) eller *læderbetrukne* med ciselerede *messing-* og *kobberbeslag*, støbte *tinplader* eller forsøvede *indskriftsskjolde*. Også på de *borgerlige* epitafier træder det *religiøse* i baggrunden, og selve *portrætterne* bliver dominerende, et stateligt galleri af repræsentative 1600-tals familie billeder med store flokke af overlevende og afdøde børn.

Efter 1750 gik de store epitafier af mode. Klassicismen reducerede dem til *skrifttavler*, højst med en portrætmedaillon. Og de har fristet en hensygnende tilværelse til nutiden som *gravvers* og *sølvkranse* ophængt i kirkerne.

Billedhuggerkunst fra romansk og tidliggotisk tid er kun bevaret i kirker.

De romanske *stensulpturer* er hugget af stenmestrene, som tildannede kvaderkirkernes bygningssten. Mejslen er ført med overlegen dygtighed. Roligt, klart, fyndigt står deres dybe reliefskrift hugget for årtusinder. Ud-hugningerne må ses som grundlag for *bemaling*, der nu alle steder er borte, men som man må forsøge at forestille sig for at forstå deres djærve sprog. Også *højrelieffernes* næsten *frihuggede* figurer går i eet med blokken, fastholder karakteren af *klumpen*: bag denne Danmarks ældste billedhuggerkunst ligger oplevelsen af de afrundede kampestensblokke, Istidsgletscherne har dækket hele det danske land med. Skulpturen fra tidligste tid, før 1250, repræsenteres foruden af graniten i de danske kirker af de *gyldne altre* og *crucifikser*, forgyldte, drevne kobberplader, nittet på egetræ, *blanke* i højden og *brunemailede* i bunden. Kristus *hænger* ikke på korset, men *står* foran det, en vikingehøvding, *uden* nagler gennem hænder og fødder, triumferende i enfoldig vælde. Et gennemgående træk for al romansk billedkunst er, at dens figurer er *typer* uden privatpersonlige træk, at den giver udtryk for almene ideer.

I *Gotiken*, efter 1250 bliver materialerne finere og smidigere: elfenben, kalksten, marmor og hyppigst — bemalet — træ. Skikkelserne er ikke bundne urokkeligt af *klumpens lodrette* tyngde og *vandrette* udstrækning. Der kommer fine, følte *kurver* ind i holdning og dragtfolder. Den korsfæstede er blevet en kraftløs lidende, som hælder sit hovede i døden og krummer kroppen i kval. *Begge* fødder er brutalt naglet til korset med *een* og samme nagle. (De senromanske fik nok nagler i fødderne, men altid een i hver fod.) Den romanske kunsts barbariske glæde over gylden pragt og brutal kraft er afløst af *aristokratisk elegance*, sans for kvalitet, forfinet *følsomhed*.

Detail fra sengotisk altertavle (Af Claus Berg i Odense)

Barokfigur (Af Allet Schrøder i Vejle)

Man støder også i mange kirker på fremragende sengotiske og senere skulptur.

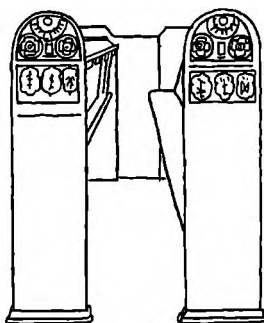
I Sengotiken — 1450—1550 — spalter den gamle håndværkskunst sig i kunst og håndværk. Kunstnerne får navn, og de navnløse betragtes ikke som kunstnere, men som håndværkere. Der er ikke nogen modsætning mellem kunstnerne og håndværkerne i den henseende, at de ikke begge følger tidens skiftende smag, men der er stor forskel i den måde, de gør det på.

Kunstnerne, der er uddannet i udlandet og ved akademierne, har en overlegen international teknik, løser de stillede opgaver *artistisk* og *flot*, ofte beundringsværdigt og imponerende. Håndværkerne er tynget af den lokale tradition, *klodsede* og *ubehjælpssomme*, *oversamvittighedsfulde*, rørende i deres enfold, charmerende i deres kejtethed, fulde af dyb *alvor* og oprindelig *friskhed*.

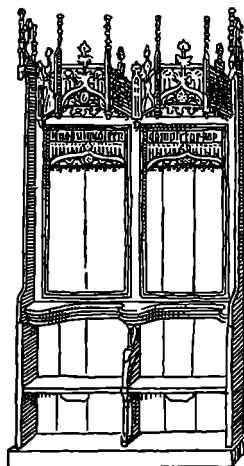
De nye stilidealer vokser ikke ud af religionens krav, men føres med brask og bram indenfor kirkemurene i de stores gravmæler og tages tøvende op af håndværkerne. Deres dybest set *materialistiske* væsen fremgår af den besynderlige dobbelttendens, udviklingen har. På den ene side vokser kravet om større håndgribelig naturtroskab. *Pas på, mere livagtigt kan det overhovedet ikke gøres!* Og på den anden side udryddes den livgivende farve — figurernes lød blegner til marmorhvidt, indtørres til umalet træ. *Tag ikke fejl, det er ikke liv det her, men kunst!* Renæssancens *selvfølelse* (1550—1630), Barokkens *bravour* (1630—1750), Rokokoens *ynde* (1740—75), Klassicismens *soberhed* (1775—1850), stilefterligningens *imitation* (1850—1920), Funktionalismens *illusionsløshed* har her og der bemægtiget sig en hel kirke eller et og andet stykke inventar. Kun sjældent har de store navne virket i kirken. Til gengæld har anonyme af og til fyldt de nye former med gammel sjæl.

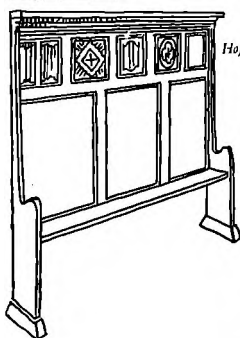
Pugnestol. Ungrenæssance

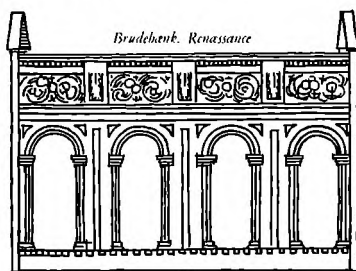
Stolestader med bomærker

Gotisk korsstol

Højrygget bæk. 1550-75

Brudebæk. Renaissance

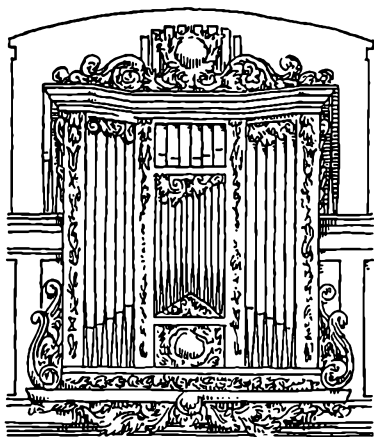
Stadegavl i
bruskbarok

Geistlighedens kannikestole, præste- og degnestole; menighedens stolestader.

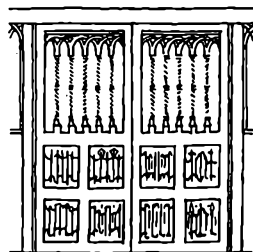
Middelalderkirken havde som middelalderhjemmet få møbler. Som stuerne nøjedes kirkerne med vægfaste bænke.

I domkirkerne, hvor munkene skulle synge døgnet rundt, var der *korstole*. Under de opklappelige sæder er der en lille klods, *misericordia* (latin: barmhjertighed), som *kannikerne* (afledet af latinsk *canon*, regel, „de, som lever efter reglerne“) kunne støtte sig til, når de skulle stå op. *Baldakinerne* over dem, de blankslidte *armlæn* og *gavlene* er prydede med udskårne *gotiske* arkitekturformer og bibelske fremstillinger.

I landsbykirkerne står her og der *præste-* og *degnestole* med *gotisk* dekoration. Menighedens faste *stolestader*, som nu dækker gulvet i alle vore kirker — *kvindernes*, undertiden med smallere sæder, *i nord*, *mændenes* i *sydsiden* — er *efterreformatoriske*. De er udtryk for den ny kollektive gudstjeneste, der samlede menigheden på helligdagene. Den katolske kirke havde alle døgnetimer kaldt på *den enkelte*. Guds bolig skulle virke ren, høj, stor, ud over alle menneskelige mål, genlyde af hans pris gennem evighedernes evighed, ingenlunde fremtræde som en foredragssal. Ikke desmindre taler bænkene netop i deres nøgterne brugsform i fattigt materiale så tydeligt om reformationsgenerationernes kæmpende åndsliv, at også de bliver en værdifuld brik i kirkehusets mosaik. Og fra dem opsteg menighedens salmesang. Renæssancestolene har døre udskåret med *pilastre* og *blændarkader* og *trekantgavle*, Baroktidens *bruskværk* og *englehoveder*. Velhavende medlemmer af menigheden havde bestemte pladser og slægtsvåben, bomærke eller navn på stolen. Særligt dekorerede *brudebænke*. Alt broget *stafferet*; i 17—1800-tallet overmalet ensfarvet gråt.

Barokorgel. Prydpiber af træ

Gotisk korskranke

Renaissancekorskranke

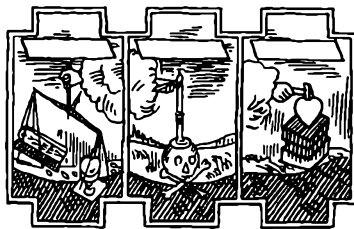

O. 1800

Salmenummertavle i Klassicisme

Renaissancepulpitur

Pulpitfyldinger med pietistisk maleri. O. 1725

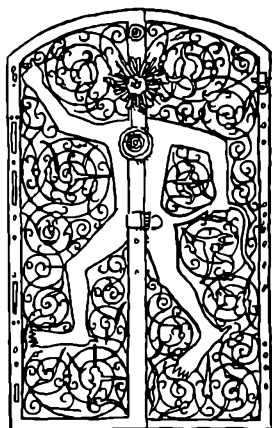
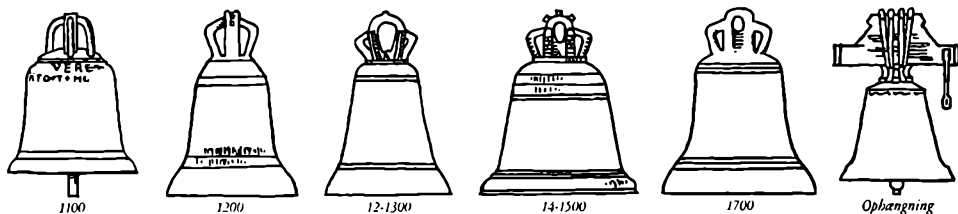
Korskranken, orglet, pulpituret og dets malerier, salmenummertavlerne.

Ordet *orgel* er dannet af græsk *organon*, organ. Instrumentet nedstammer fra en kombination af *panfløjten* med de ulige lange rør — *orgelpiberne* — og svarende til orglets *bælge*, *sækkepipen*, der efter kalkmalerierne at dømme har været et udbredt musikinstrument hos os i Middelalderen.

Orgelfacaderne hører til Baroks og Rokocos mest storartede frembringelser. Orglet har fået sit ydre præg i den tid, hvor hovedparten af musikken, der spilles på det, blev til.

I enkelte kirker anbragtes prædikestolen over alteret med orgelpiberne som baggrund. Almindeligvis blev orglets plads i skibets vestende på et pulpitur. *Pulpituret* (af latinsk *pulpitum*, pult) var oprindelig det *galleri*, som i Middelalderen adskilte kor og skib, gennem hvis tremmeværksbalustrer, *trælværket* (af latinsk *trichilia*, løvværk) hostien uddeltes til lægfolk, og fra hvis *lektorium* evangeliet oplæstes. Oven over det var *triumfkrucifikset* — også kaldet lægmandskrucifikset — anbragt på en tværbjælke, ofte flankeret af en Maria-på nord- og en Johannesfigur på sydsiden.

I 16—1700-tallet overførtes navnet fra den de fleste steder afskaffede *korskranke* til *gallerier* med eller uden orgel i *vestenden* og ellers langs *nord-siden*, opført dels for at øge antallet af tilhørerpladser — de unge karle fik plads på galleriet — dels indrettet som lukkede *loger*, hvor herskabet bag glasruder og gardiner uforstyrret kunne hygge sig ved trækulsbækner i den uopvarmede kirke. Pulpitureernes forside var opdelt af *arkader* eller *fyldinger* med malede apostel- eller profetfigurer og i 1700-tallets første halvdel med pietistiske *symboler* som det brændende hjerte, der vejer mere end lovens tavler, og Herrens hammer, der knuser det hårdeste hjerte.

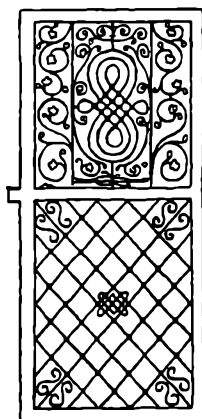

Renæssance

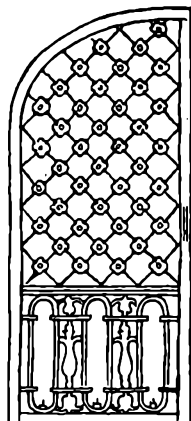

Klokkestøberen bringer St. Peter sin klokke
Tegning indridet i støbeformen.

Gæstebæder af smedejern

Barok

Rokoko

Kirkernes ældste metalarbejde: klokkerne, og deres yngste: smedejernsgitrene.

Mens korskrankernes *trælværk* — en fornem rumvirkning, denne gennem-sigtige mur — i de fleste kirker er borte, har mange kapeller luftige jernmure, *smedejernsgitre*; de sengotiske af *firkantede* jernstænger og med stavværksmindelser i mønstret, Renæssancens *mauresker* og Barokkens blomsterranker af *rundjern*.

Et andet metalarbejde, som findes i hver eneste kirke, er *klokken*. Navnet er et lydord, som efterligner dens klang. Vore kirkeklokker er støbt af en kobber- og tinlegering. De ældste — fra 1100-tallet — er *bikubeformede*; fra 1200 bliver de *slankere* og fra 1400 *bredere og lavere*. De kan have figurer med ophøjede linjer (indridsede i støbeformen) og afstøbninger af pilgrimstegn med helgenbilleder; i reglen har de *indskrift* — også med runer, i gotisk tid med minuskler — støbear, en religiøs sentens på latin, plattysk eller dansk, også ofte klokkestøberens navn og mærke, nu og da bare meningsløse prydbogstaver.

Klokkerne var kirkens stemme, som i Middelalderen tonede ud gennem tårnets glanhuller til alle verdenshjørner flere gange daglig — bare i dimmelugen før påske lød de dæmpet, klemtet med *dimmel*, træknebel. De havde hver sin *stemme* — store klokker har dybere tone — og hver sit *navn*, blev indviet ved en slags *dåb* og betragtedes som de *levende* væsner, de er. Som der står på den største danske Middelalderklokke (fra 1511, i Roskilde): *Jeg priser den sande gud og kalder folket, jeg samler præstesketet, jeg klager over de døde, jeg dyrker helgenerne, jeg pryder festdagene. Min røst er en skræk for alle onde ånder.*

VANDFULD OG SKOVBORG HERREDERS PROVSTI

*Vandfuld og Skodborg herreders provsti omfatter følgende
pastorater:*

Bøvling-Flynder. Af sognepræst <i>P. Sevelsted</i>	259
Dybe-Ramme. Af sognepræst <i>Tb. Olesen</i>	267
Fjaltring-Trans. Af sognepræst <i>H. Lindgren Rasmussen</i>	273
Gudum-Fabjerg. Af provst <i>H. Olsen</i>	280
Harboøre-(Thyborøn)-Engbjerg. Af fhv. sognepræst <i>J. Chr. Berthelsen</i>	285
Hygum-Houe. Af sognepræst <i>Jobs. Bitsch</i>	294
Lemvig-Nørlem. Af sognepræst <i>Anker Vestergaard</i>	301
Lomborg-Rom. Af sognepræst <i>K. R. Seerup</i>	309
Møborg-Nees. Af sognepræst <i>J. C. Christiansen</i>	315
Nørre Nissum. Af sognepræst <i>Ove Nielsen</i>	321
Resen-Humlum. Af førstelærer <i>Viggo Jensen</i>	325
Tørring-Heldum. Af sognepræst <i>P. Roesgård</i>	332
Vandborg-Ferring. Af sognepræst <i>Henning P. Bjerg</i>	339
Veno. Af sognepræst <i>Gordon Pauli Andersen</i>	345

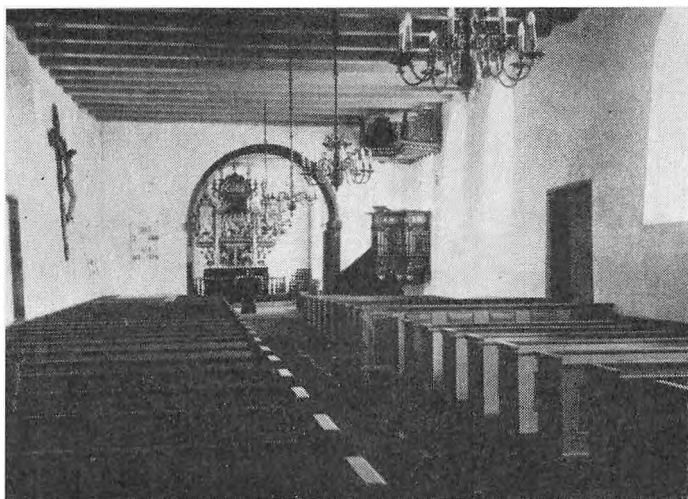
Bøvling kirke.

FOT. DAHL, HOLSTEBRO

BØVLING-FLYNDER

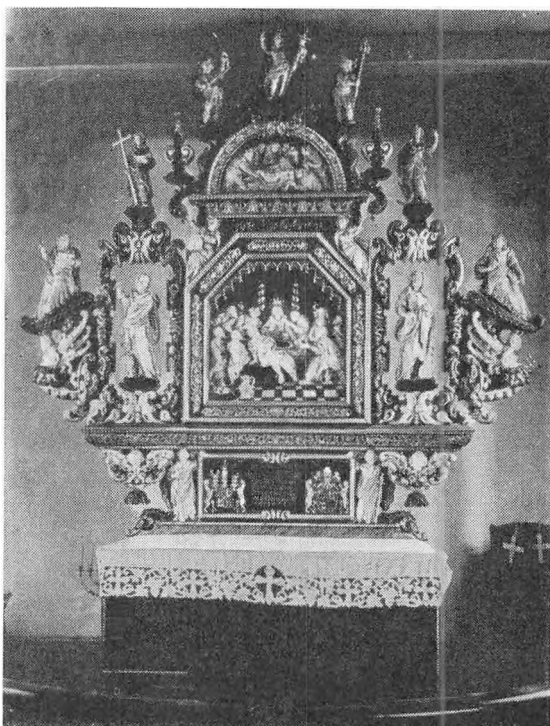
Om det flade, skovløse vestjydske landskab er smukt, kan vel diskuteres; men kommer man fra stationsbyen Bækmarksbro, i Flynder sogn, ad amtsvejen til Bøvling, vil man foran sig se en svag hævnning i terrænet, af beboerne kaldet „Bjerget“. Her har Bøvling sogns hovedby pyntelig grupperet sig med alt, hvad der hører til en rigtig by. Følger man nu amtsvejen tværs igennem byen, ligger pludselig på den anden side bakken det smukkeste landskab foran en, tilvenstre blinker Nissum fjord, afgrænset fra Vesterhavet ved Bøvling klits lange sandtange, men lige for breder det frodige landskab sig ud med store, smukke gårde spredt med passende mellemrum, og midt i det hele hæver Bøvling kirkes kraftige tårn med løgspiret sig mod himlen. Helt ude i horisonten knejser Bovbjerg fyr.

Bøvling kirke er nok et besøg værd. Det er en ret anselig bygning, og den regnes for en af de smukkeste vestjydske landsbykirker. Kirken var oprindeligt en „gårdkirke“ til hovedgården „Bøvling“ (nu Rysensteen). Det forklarer kirkens noget uheldige beliggenhed i den nordvestlige del af sognet tæt ved sognegrænsen. Bygherren ville have kirken i passende nærhed af gården og lagde også vægt på, at den blev bygget på hans egen jord, så han kunne få

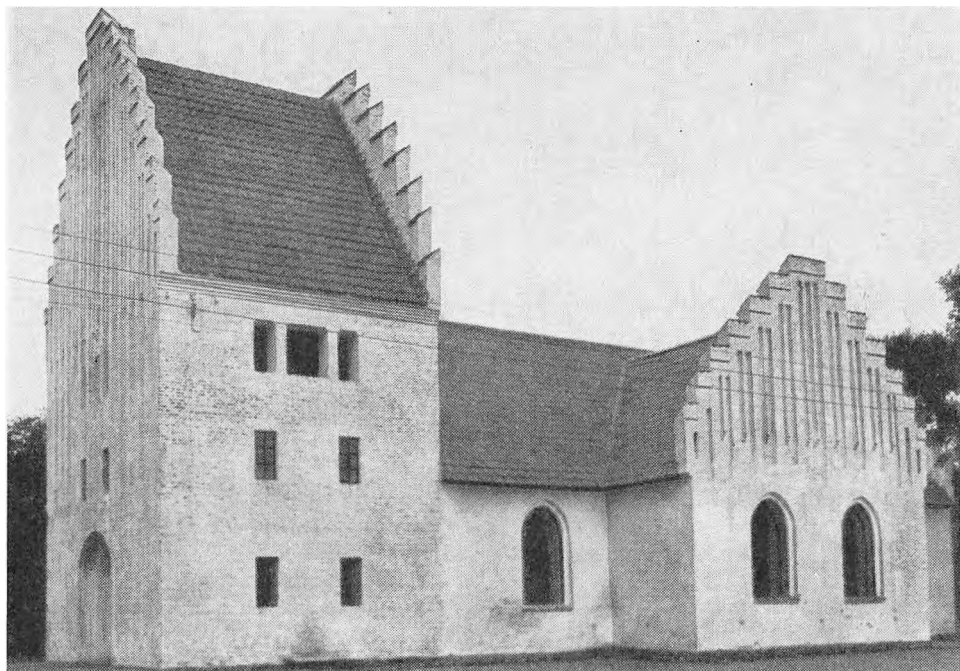
*Interior
fra Bøvling kirke.*

kaldsret til embedet. Den ældste del af den nuværende kirke er vel ca. 800 år gammel, bygget af granitkvader. Denne oprindelige, mindre kirke adskilte sig fra de fleste andre vestjydske kirker ved at være forsynet med et højt tårn med spir i midten og fire mindre spir, et på hvert hjørne af tårnet. Dette tårn forfaldt i tidens løb. Det kneb i almindelighed ofte for dem, der havde patro-

Altartavle i Bøvling kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

Bøvlingbjerg fri- og valgmenighedskirke.

FOT. DAHL, HOLSTEBRO

natsretten, at overholde de vedligeholdelsespligter, der fulgte med. Imidlertid ved vi, at kirken midt i 1700-tallet var i „god stand“ og altså ikke trængte til nogen restaurering. Man må da søge en anden forklaring på, at den 1769 blev forlænget og delvis ombygget. Den væsentligste årsag til denne udvidelse må søges i den stærke pietistiske vækkelse, som på den tid gik hen over landet. Præsten i Bøvling-Flynder hed da J. N. J. Schouboe. Han var kendt som en af pietismens talsmænd, og det store kirkebesøg i hans periode har sikkert nok været den egentlige grund til kirkens udvidelse. Kor og skib blev nu næsten dobbelt så lange, og det nuværende tårn med løgspir blev opført. Endelig i 1940 blev hele kirken grundig restaureret, og det store kirkerum fremtræder nu sjældent harmonisk og stilrent. Den meget smukke altertavle er fra 1684, rigt udskåret i bruskbarok, hovedmotivet er nadverens indstiftelse. Derover en fremstilling af Jesu gravlæggelse og øverst den opstandne Kristus med sejrspanen. Omkring disse hovedfelter grupperer sig 12 forskellige skikkelser: evangelister, apostle, figurer, der symboliserer „troen“ og „håbet“ o. s. v. Naturligvis er altertavlen skænket af en af ejerne af hovedgården, som da heller ikke — ifølge tidens skik — har forsømt at lade det nederste hovedfelt fortælle om denne sin store og gode gerning. De to store malmysestager på alteret er fra 1616 og foræret af en ridefoged på „Bøvling“. Prædikestolen er i renæssancestil (1610), mens krucifikset på skibets nordvæg stammer fra den sen-

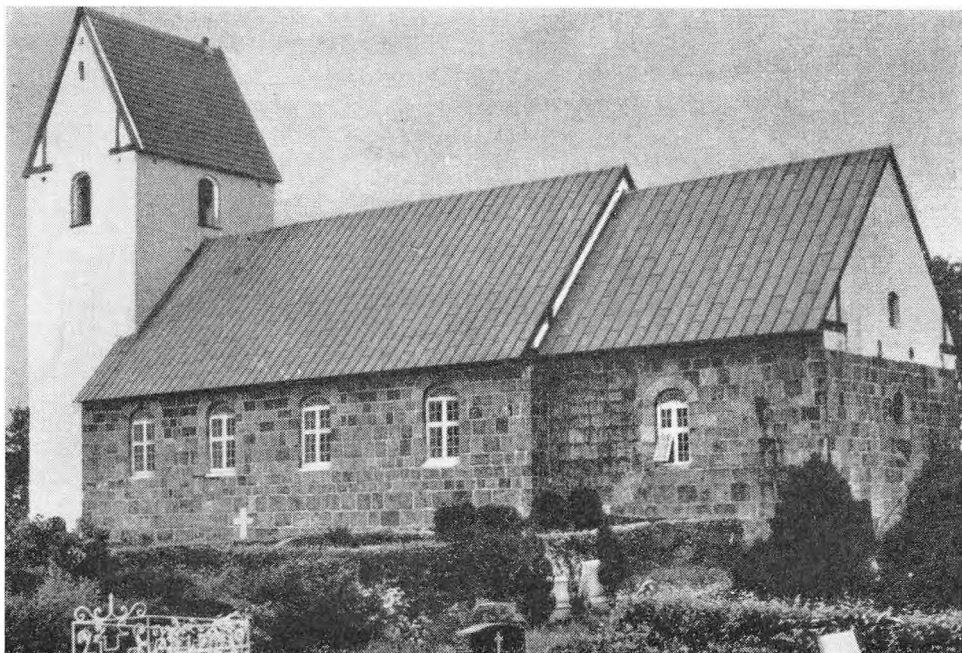
*Interiør fra
Bøvlingbjerg fri- og
valgmenighedskirke
(pyntet til bryllup).*

FOT. DAHL, HOLSTENRO

katolske tid. Før restaureringen i 1940 var tårnrummet, hvor orglet nu står, begravelsesplads for medlemmer af slægten Juel-Rysensteen. Kisterne er nu nedgravet på kirkegården.

Når alt kommer til alt, er dog måske den Series Pastorum (præstetavlen) for Bøvling-Flynder sognekald, der også findes i kirken, det mest interessante; for derudfra kan man jo læse en væsentlig del af sognets kirkehistorie.

Efter Schouboe, som allerede er omtalt, vil vi standse ved Hans Fabricius (her 1814—24). Han får det skudsmål, at han var en såre retskaffen og meget samvittighedsfuld embedsmand. En søn, Adam, blev præst på Drejø og er kendt som forfatter af Fabricius' Danmarkshistorie, en søn af ham igen er fhv. professor i historie ved Københavns Universitet Knud Fabricius. 1847 kom C. E. Dreyer til Bøvling som sognepræst og blev her i 27 år. Han huskes ikke for sin dygtighed. Kirkegangen tog af. Sogdenes menigheder fik sat igennem, at sognepræsten fik kapellan. Den tredje af disse hed J. A. Jessen (her til 1871). Han forstod at komme på talefod med den vestjydske befolkning. Som prædikant var han ikke veltalende, men havde et tilforladeligt vidnesbyrd at bringe. Hans kristendomsforståelse var præget af det, han i sin studentertid havde fundet under Grundtvigs prædikestol i Vartov. — Netop på den tid var det, den kraftige indre-missionske vækkelse gik over landet og også samlede store skarer i Bøvling-Flynder, hvor den knyttede til, hvad der havde overvintret fra den pietistiske vækkelses tid. Også lægprædikanter begyndte at virke omkring i sognene, bl. a. holdt pastor Jessen og sognepræst Dichmann, Møborg, fællesmøder, hvor de kendte lægprædikanter P. Larsen Skræppenborg, Iver Vittrup og Anders Stubkjær talte. Det klarede efterhånden i disse år, at vækkelsesbevægelsen havde to grene, den indre-missionske og den grundtvigske, og 1875 ved gamle Dreyers død kom bruddet, så en del af Bøvling sogns beboere skilte sig ud og dannede en valgmenighed. Medvirkende hertil var det,

Flynder kirke.

at en kreds ønskede Jessen som sognepræst og rejste i deputation til kongen herom. Men deres ønske blev ikke imødekommet. Derved blev valgmenigheden en kendsgerning med Jessen som dens første præst. I tidens løb blev der bygget en valgmenighedskirke, der i dag fremtræder som en smuk og hyggelig kirkebygning med en kunstnerisk meget værdifuld altertavle af Niels Skovgaard, forestillende den gode hyrde, der værger fårene mod ulvens anslag. Der blev også bygget forsamlingshus, friskole og en køn bolig for valgmenighedspræsten. I dag hører ca. $\frac{1}{3}$ af Bøvling sogns beboere til valgmenigheden, mens der kun er ganske få familier tilknyttet fra annekssognet Flynder. — Imidlertid blev den nye sognepræst, Mygind, som vi ved meget lidt om, udover at han hørte til Indre Mission, 1876 afløst af provst P. E. Blume. Han havde tidligere været skolebestyrer i Silkeborg og sognepræst i Bording. Han var en meget betydelig prædikant og en stor personlighed. Provst Blume blev en af førerne indenfor Indre Mission, medlem af dens bestyrelse og medarbejder ved Indre Missions Tidende. Han samlede store skarer i kirkerne. Men navnlig gik der ry af hans bibellæsninger, som folk kom gående langvejs fra for at høre. Da han forflyttedes, overrakte ham en stor pengegave, som han hensatte som et legat for fattige i Bøvling sogn. Hans efterfølger, H. A. E. Busch, er måske den betydeligste præst, der har virket i Bøvling-Flynder. Han var søn af statsråd, prof. Busch, Dorpat i Estland. Han var en meget vindende personlighed, en stor oratorisk begavelse, der havde en ualmindelig evne til at improvisere.

*Topfeltet på altertavlen
i Flynder kirke.*

FOT. NATIONALMUSEET

At forberede sig faldt ham vanskeligt eller umuligt. Men prædike kunne han, så det greb tilhørernes hjerte, en sjælden evne havde han til at tale jævnt om kristenlivets højder og dybder. En støtte for ham i hans gerning var det, at broderen samtidig var læge i sognet og ligeledes deltog med liv og sjæl i menighedslivet. Busch var medlem af bestyrelsen for Indre Mission og Dansk Missions Selskab, hvis formand han blev fra 1904—1935. (Se iøvrigt S. 349.) — Efter Steenstrup, der var en nobel og samvittighedsfuld præst og embedsmand, blev provst Rendtorff sognepræst 1913—35. Af fremtræden var han ofte bøs og kantet. Han kunne være drastisk uforskammet. Men han nød, når folk til gengæld sagde ham besked. Ikke sjældent gjorde han så en så en anden lynende vred. Men det fine ved det var, at denne mand var agtet og respekteret, ja afholdt af sine menigheder. Hans prædikener var korte, men indholdsfulde med sætninger prægede i ordsprogsform, som bed sig fast. Mange kerneord lever blandt folk endnu tyve år efter. Han holdt af børn og havde en sjælden evne til at tale til dem. Da han blev emeritus, gav han sig da også til at rejse for børnegudstjenestesagen. — Rendtorff efterfulgtes af V. P. A. R. Hjorth, som 1948 blev sognepræst ved St. Nicolaj kirke i Vejle. (Interesserede henvises til friskolelærer Jørgen Jørgensen Borups afhandling om „Bøvling Sognekirke og dens Præster“ i Hardsyssels årbog 1941, hvorfra også en del oplysninger til denne artikel er hentede.)

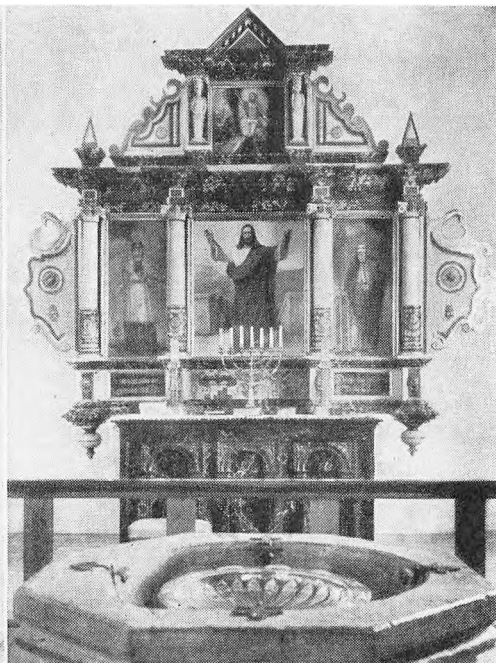
Flynder.

Omtrent midt i sognet på det flade landskabs højeste punkt ligger Flynder kirke. Tidligere var den kullet, men ved den gennemgribende restaurering 1940

FOT. NATIONALMUSEET

Chr. Juels og hustrus ligsten i Flynder kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

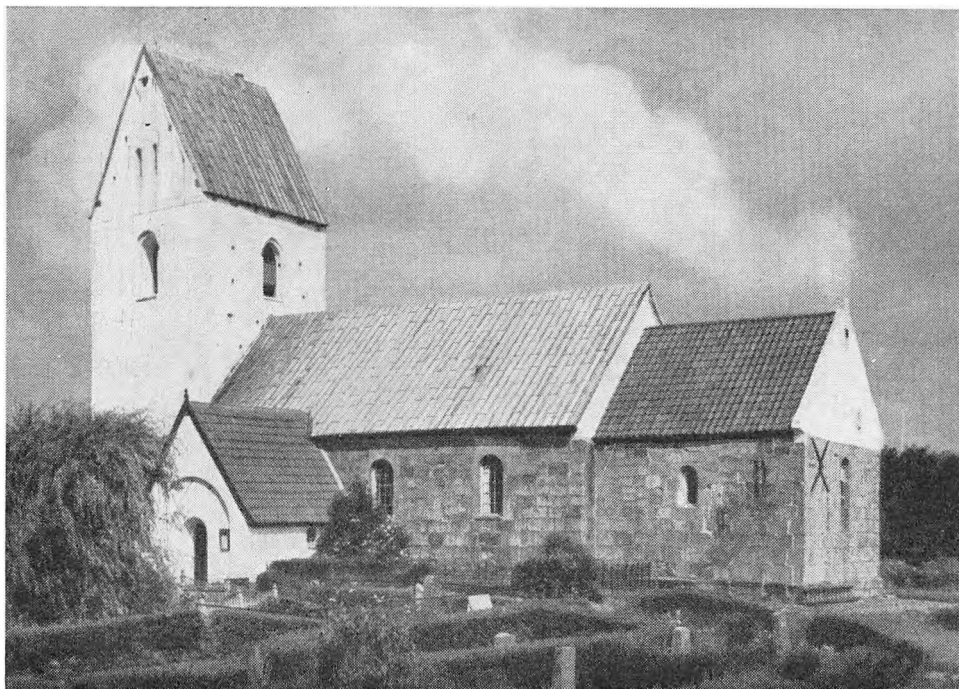
Altartavle i Flynder kirke.

fik kirken et tårn, der står smukt til den gamle kvaderstensbygning. Altertavlen fra 1703 er forsynet med fire malerier. Midterbilledet forestiller den velsignende Kristus, det er senere indsat og ikke af nogen høj kunstnerisk kvalitet. Sidebillederne forestiller Moses og Aron. Øverste Felt har en gengivelse af Kristi opstandelse. Disse tre, der er samtidige med altertavlen, og som afdækkedes i 1940, er af en vis primitiv skønhed. Prædikestolen er i barok fra 1630. Orgelfaçaden er forsynet med malerier af Kr. Bjerre (broder til den berømte Niels Bjerre). De er fra 1892 og forestiller apostlene. Det hænder endnu, at der kommer folk til kirken, som ønsker at se deres bedstefar. Fiskere fra Thyborøn, Harboøre og Bovbjerg-egnen har nemlig stået model til apostlene. Kirkerummet er iøvrigt udsmykket med et stort krucifiks og et epitafium over slægten Maltesen Sehested. I en kryptgrav under koret er admiral Christen Juel († 1585) og hustru begravet. Ligstenen står nu mod korets sydmur. I een henseende adskiller denne sten sig fra de fleste. Foruden relieffer af ægteparret er Juels lille hund, „Cepresse“, også kommet med. Dens fortjeneste består i, at den engang vækkede Juel i god tid under svenskernes angreb på en dansk flådeafdeling og derved forhindrede en større katastrofe. — De øverste stole i kirken bærer adelslægterne Sehesteds og Brahes våbenskjolde og har årstallet 1637. De er forsynede med Niels Sehesteds og Birgitte Brahes forbogstaver. Niels Sehested ejede herregården „Bækmark“ i Flynder 1623—27.

Han havde været i nederlandsk krigstjeneste og blev fændrik. Var med i slaget ved Prag 1620. 1623 blev han gift med Birgitte Brahe og blev nu ejer af „Bækmark“, som hans farbror Thomas Maltesen havde ejet. 1624 blev han ritmester ved 2. Riber-Fane. Året efter fik han af kongen 200 rigsdaler til at hverve tropper for. 1627 blev han skudt på Elben. Han er begravet i Viborg domkirke. Da Chr. IV led nederlag i 30-års krigen, blev Jylland oversvømmet af tyske tropper. En hauptmann Hans Casper von Reipnitz kom til „Bækmark“ og blev nu gift med B. B. Hans forbogstaver findes også på stolene. Han skal have været en meget hård mand. En bro over åen kaldes den dag i dag Hofmans bro — vel en forvrængning af Hauptmann's bro. — — Endelig er der et par indskrifter, som fortjener at nævnes. På de to store lysekroner, skænket af Anders Broe, står på den første: „Jesus vandt og jeg har vundet“; på den anden: „Tænk hvor mangen Vej han gik, før han mig tilbage fik.“ Og på den syvarmede lysestage på alteret er indgraveret: Fra de unge i Flynder til Erindring om og Tak for Vækkelsen 1918. (Om præsterækken se under Bøvling.)

Menighedslivet i Bøvling-Flynder er præget af de store I. M.-samfund. Der er tre missionshuse i sognene. Som et særkende for menighederne kan nævnes den store offervilje. Der samles årligt meget betydelige beløb ind til Indre og Ydre Mission og til kirkens hele vidtforregnede arbejde.

P. Sevelsted,
sognepræst.

Dybe kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

DYBE-RAMME

I Dybe-Ramme pastorat er Dybe hovedsogn, skønt det er det mindste både i areal og folketal. Det er et lille frugtbart sogn med mange store gårde — dog ingen herregårde. Den største er på ca. 70 ha. Bebyggelsen er meget spredt. Kun tre steder lidt byagtigt præg: Ved kirken ligger Sdr. Skole, præstegården, elværket, telefoncentral m. m., i syd „Mejeribyen“ og mod nord „Nr. Dybe“ med Ndr. Skole.

Landskabet er noget ujævnt. Der er ingen skove el. plantager, ingen levende hegn og småt nok med haver. Der er enkelte mosedrag og små søer, om vinteren mange, da regn og smeltevand bliver stående i lavningerne på de lerede marker.

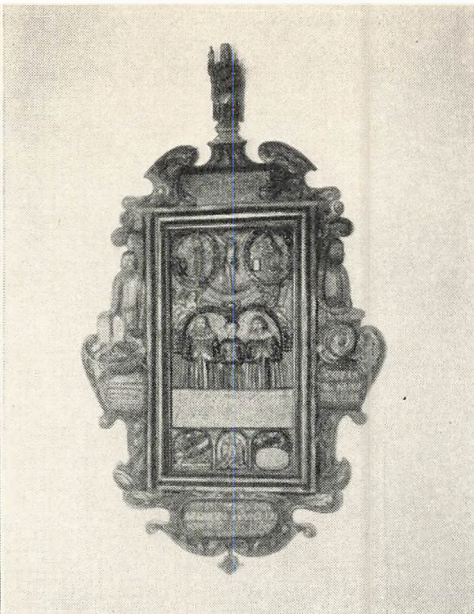
Fra kirken er der kun 3,5 km ud til Vesterhavet ved Bovbjerg, hvis fyr rager godt op i landskabet og sender sine blink ud over hav og land. Man ser dog ikke havet, der skjuler sig under den høje klint. Kun fra højdepunkterne nord og vest i sognet er der en smuk udsigt over hav og landskab.

Dybe kirke er en kvaderstenskirke af granit, vistnok fra Valdemarstiden. Den har blytag på tårn og skib, tegl på kor og våbenhus. Vinduerne i sydsiden er fornyede og erstattede med større, mens de i nordsiden har den oprindelige

FOT. NATIONALMUSEET

Døbefont i Dybe kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

Epitafium i Dybe kirke.

ringe størrelse og blyndfatning. Tårnet er opført af munkesten og hvidkalket. Kirkegården er tæt belagt med grave, og på de fleste står der ret anelige mindesten, der vidner om befolkningens velstand. Efter vestjyske forhold er det en smuk kirkegård med rigelig beplantning, velpassede hække og kampestensdige på alle fire sider. — Lige overfor indgangen fra våbenhuset til skibet ser man den tilmurede „Kvindernes indgang“ markeret med kampestensindfatning.

Skibet har bjælkeloft og „lukkede stole“ med siddeplads til 150. — Væggene er hvidkalkede, og alt træværk er malet i smukt samstemte farver. En høj døbefont af granit med glat messingfad — skænket 1703 fra gården Vejling — står t. v. for korbuen — lige overfor prædikestolen, som er udskåret i renæssancestil fra ca. 1600. I tårnets nederste del står kirkens orgel siden 1918 og fylder næsten hele spidsbuehvælvingen ind til det overhævede tårnrum.

Korbuen fremtræder kønt i granit (har før været kalket rød og streget af som fuget murstensbue). Den er temmelig lille, så det ærværdige alter af granitkvadre med et stort trækrucifiks over knap kommer til sin ret, set nede fra kirkerummet. Krucifikset har før hængt over korbuen, men blev 1922 flyttet til sin nuværende plads, da alteret blev afdækket, og den daværende altertavle, en kopi af et ikke særlig kirkeligt Rafaelmaleri, blev flyttet ned på nordvæggen t. v. for „Kvindernes indgang“.

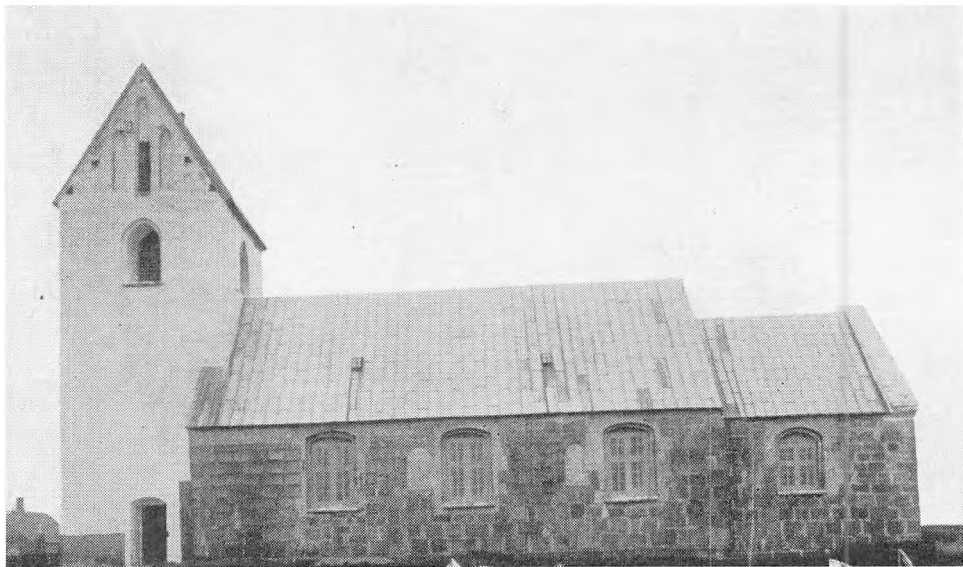
Koret har krydshvælving med kalkmalerier, som for ca. 20 år siden blev fremdragne med Nationalmuseets bistand. Ifølge en inskription på hvælvingen

skal dens opførelse og udsmykning skyldes præsten Mads Krabbe 1517, formentlig sognets sidste katolske præst; han døde 1537. — Et epitafium til minde om præsterne Ingvard Abrahamsen, d. 1664, og Peder Ifverssen Skiern, d. 1701, samt begge hustru Else Nielsdatter, portrætterede i udskæring og maling og omgivet af visdomsord og symbolik, hænger på nordvæggen, mens en mindre skøn tavle på sydvæggen minder om provst Chr. Arent Brasch og hans legatstiftelser. — På en tavle ved indgangsdøren har man navne og årstal for præsterne fra reformationen. — Kirken er nu selvejende.

Præstegården har før ligget 1,5 km sydvestligere. Det var en stor og god gård, men da den lå ubekvem for begge sogne, blev den solgt og en ny opført 1893 lige øst for kirken, hvor den ligger godt i ly bag denne og omgivet af en god — ikke stor — have. — Vejene i sognet er meget slyngede og ujævne, jorden af god bonitet og rigt ydende. Et par af de større gårde har før været meget større og været ejet og beboet af adelsslægter med navne som Juel, Friis, Kaas og Krabbe, ligesom de har været „under kronen“. — Af oldtidsminder findes der mange. Skønt mange høje er jævned, findes der 12—15 velbevarede, fredede kæmpehøje, flest i den sydlige del af sognet, hvor også det berømmelige Rammedige har sin plads. Det er en 150 m lang jordvold 2 m høj, som skal have været meget længere. Om de hertil knyttede sagn vil det føre for vidt her at fortælle. — Det åndelige liv i „mands minde“ har været præget af det grundtvigske og af, at en del af sognets beboere tilsluttede sig valgmenighederne i Bøvling og Lemvig, vel med nogen rod i, at sognets dygtige, afholdte præst N. P. C. Nielsen i 1892 blev kaldet til valgmenighedspræst i Bøvling (m. anneks i Lemvig). Sognet har i regelen haft unge, grundtvigske præster, og trods sognebåndsløsningen har der gennem tiderne været jævn god kirkegang i sognekirken. Af præster herfra, der fik et landskendt navn, kan nævnes afd. stiftsprovst C. C. Hjortkjær (sidst i Haderslev), som var født og opvokset i „Dybe kirkegård“, og biskop Chr. Baun, Viborg, der var præst i Dybe 1924—28.

I 1881 kom højskolelærer Knud Thøgersen til sognet, opmuntret bl. a. af den usædvanlig kundskabsrige gmd. Niels Clausen, Sleth, og byggede i Nr. Dybe en højskole, der dog kun fik en kort levetid (mangel på elever). Men Kn. Th. blev boende i sognet og fik en ikke ringe betydning især gennem sit arbejde for husmandsbevægelsen og andelssagen. En bror til ham, Niels Thøgersen, holdt en tid også friskole i Nr. Dybe, ligesom der også var en anden friskole sydligere i sognet. Siden 1908, da den ny kommuneskole ved kirken blev bygget og fik lærer J. P. Christensen som leder, har der ikke været nogen friskole i Dybe, men en del børn fra Nr. Dybe søger til Bonnet friskole i Ramme sogn.

Under besættelsen 1940—45 var der mange tyskere stationeret i Dybe sogn, som derved fik sin rigelige part af de „herligheder og besværligheder“, værne­magten førte med sig. Der var indkvarteret soldater i næsten alle gårde, og omkring præstegården var der bygget barakker med kaserne og kantine. Præste-

Ramme kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

gården var beslaglagt til hovedkvarter og officersbolig, men præsten med familie fik dog lov at bo i en beskeden del af stuehuset. — Der meldes ikke om bataljer og fortrædeligheder i større stil, og der skete her i sognet ingen sabotage fra modstandsbevægelsen. Men her som i hele landet — og især i Vestjylland — følte befrielsen som en stor lettelse, og glæden fik udtryk i takkegudstjeneste og befrielsesfest.

Ramme sogn.

Ramme sogn, anneks til Dybe, skilles ved Fjaltring sogn fra Vesterhavet og er et udpræget vestjysk sogn, hvor vinden uhindret stryger hen over de flade marker. Sognet var indtil 1796 et selvstændigt pastorat. Nær kirken ligger endnu „Ramme præstegård“, hvor præsterne dengang boede, men de nuværende bygninger er nyopførte efter gårdens brand 1934.

Langs sognets østside går Vemb-Lemvig-banen. Sognets eneste byer er stationsbyerne Ramme og Bonnet. Sidstnævnte har en nu nedlagt kro, mejeri, brugsforening, forsamlingshus og friskole. Dertil kommer et stort ægpakkeri og et maskinværksted foruden andre forretninger og boliger. Mellem Bonnet og Ramme ligger flere gårde, hvoraf skal nævnes „Store Bonnet“ og „Lundgård“.

Ramme er nu en anseelig, moderne stationsby med mange forretninger og beboelseshuse. Der er forsamlingshus med afholdshotel — til erstatning for den nedlagte stationskro. Desuden missionshus, tømmerhandel, cementstøberi, læge- og dyrlægebolig og et stort alderdomshjem med plads til 20 gamle. Mellem det og skolen ligger sportspladsen med det lidt fordringsfulde navn

„Ramme Stadion“. Skolen består af to bygninger på hver sin side af gaden med legeplads vest for gaden ved den ny skole; den gamle er stadig i brug. — Kirken, der ligger i byens sydlige udkant, er en ærværdig bygning af kampestenskvadre. Tårn, skib og kor er blytækket. Den er godt skøttet ude som inde. Kirkegården med sit stendige er tilplantet og velholdt. Et hvidkalket ligkapel ligger ind mod diget i øst. Gravsteder og mindestene vidner om velstand og om troskab mod de dodes minde. Begge kirkens oprindelige indgangsdøre er tilmurede, og våbenhuset er nedbrudt. — Hele kirkens sydside blev muret om 1935, og ny store vinduer blev indsat; både de gamle indgange og de små vinduers plads er markeret i muren. Indgangen er nu i tårnets sydside, og det krydshvælvede tårnrum tjener som våbenhus. Lige overfor yderdøren står en mægtig gravsten, som har været brugt som trappesten så længe, at dens indskrift ikke mere kan læses. — Går man ind gennem den eneste dør til kirkerummet, ser man, at dette er lyst og venligt: hvidkalkede vægge, loft og kirkestole malet i vel afstemte farver. På et pulpitur ned mod tårnet har orglet fra 1920 sin plads. Fra pulpituret er der opgang til tårnets øvre rum, hvor en — efter kyndiges udsagn — meget sjælden klokke hænger. Den har ingen indskrift eller årstal. — Kirkens prædikestol har i 1935 skiftet plads fra syd- til nordsiden. Den er et renæssancearbejde med megen forgyldning og stærke farver og tilsvarende lydhimmel. Døbefonten er romansk af granit med et billedprydet messingfad, den står nu på prædikestolens gamle plads. — Den brede korrunding giver godt udsyn til hele alterpartiet, som er holdt i mørke farver. Paneler dækker det opr. kampestensalter. Altertavlen — en kopi af et fransk maleri: Kristus velsigner brød og vin — har en mægtig ramme med sædvanligt renæssanceudstyr. — Den er „skænket af Erlig og Velbiurdig Frue Anne Wind — sl. Erik Schrams til Ramegaard 1620“. — Koret har krydshvælvning med gamle dekorationer i kalkfarver. Kirken er selveje.

Den brede del af sognet ligger syd for kirken, som ligger nær ved Lomborg sogn. Jorden er mere skarp og stenet i den sydlige end i den nordlige del af sognet; en morænegrænse spores tværs over sognet i øst-vest. De største gårde er Rammegård og Volder, Hjortkjær, samt Ø. og V. Rammeskov. — Rammegård ligger smukt med sin mølledam og store have. Stuehuset er en smuk rødstensbygning opført 1916 (arkitekt professor Ivar Bentsen). Ved gården ligger Overmølle, der med sit turbineanlæg leverer elektr. strøm til gården. Vandet fra mølledammen løber gennem Ramme å mod syd og vest, hvor der tidligere har været drevet endnu to vandmøller: Mellemmølle og Vestermølle. Rammegårds historie kan følges tilbage til 1400-tallet. Den var oprindelig en herregård, og slægterne Spend, Skram, Hvitfeldt, Juel og Høgh har ejet den. Nu ejes den af slægten Lauridsen, som overtog den 1905.

Også Volder har været adelsgård med en interessant historie. Begge disse gårde er i nyere tid bleven formindskede ved udstykning. Volder ligger ind mod Bøvling sogn. Skellet er på en lang strækning Rysenstein bæk. Lidt vest

Rammedige.

FOT. NATIONALMUSEET

for Volder findes et digeanlæg, som har nogen lighed med Rammedige (se Dybe sogn), som det antagelig har haft forbindelse med. — Ramme sogn er meget rigt på kæmpehøje, og endnu finder man jævnlig stenøkser, spyd- og pilespidser, som vidner om tæt bebyggelse i stenalderen. — Snese af høje er jævnet og overpløjet, men for den vandalisme er der nu fra statens side sat stop.

Om egnens åndelige præg gælder det som for Dybe, at valgmenighederne i Bøvling og Lemvig har draget mange til sig af dem, der viste kirkelig interesse i grundtvigsk retning. — Indre Mission har en trofast kreds om missionshuset — og er ret kirketro. I mange år var bødker Kreilgaard, gartner Hansen og gmd. Niels Olesen denne bevægelses ledende. De lever endnu som gamle mænd. Om en ny slægt vil føre I. M. videre, skal tiden vise. Skolen har haft dygtige, grundtvigske lærere, blandt dem Chr. Lund Pedersen, der ledede skolen i over 30 år.

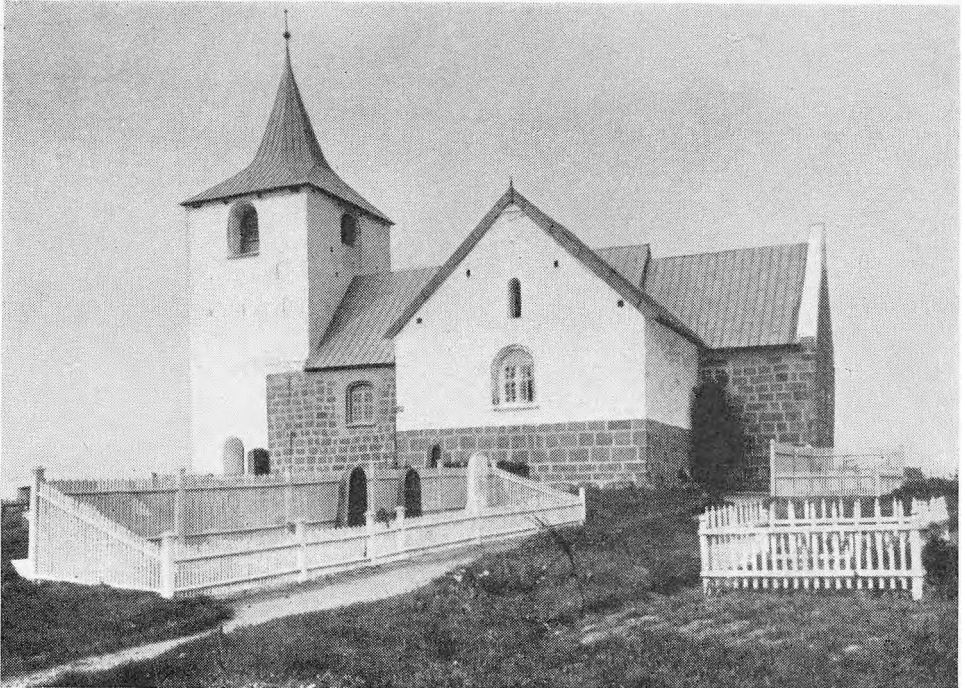
I besættelsestiden vrimlede det med tyske soldater i sognet. Næsten alle gårde havde indkvartering, og skoler, forsamlingshuse og alderdomshjem var beslaglagt og led meget under den hårde medfart.

Krigshandlinger og sabotager fandt ikke sted, men under arbejdet med fjernelse af skyttegrave og minefeller satte 4 arbejdsmænd livet til i sommeren 1945, da man vilde fjerne en mine.

Nu er de værste spor efter tyskerne udslettede, men hist og her ligger dog endnu bunkers. Og sognets veje, der blev slemt opkørt af tanks og tunge lastvogne, er stadig i en ringe forfatning.

Befrielsen kom også her som en længe tiltrængt nødvendighed og hilstes med glæde og tak af alle sognets gæve folk.

Tb. Olesen,
sognepræst.

Fjaltring kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

FJALTRING-TRANS

De to sogne, hovedsognet Fjaltring og annekssoget Trans, der siden reformationen har hørt sammen som et pastorat, er beliggende ca. 17 km sydvest for Lemvig, således at Fjaltring sogn mod syd grænser til Nissum fjord, mod vest til Vesterhavet og mod nord til Trans sogn, medens dette sidste, der ligeledes har Vesterhavet som sin umiddelbare nabo, mod nord grænser op til Bovbjerg fyr i Ferring sogn. Ejendommeligt — og sjældent — er det her at se god frugtbar muldjord helt ud til havet, nogle steder skilt fra dette ved et meget smalt klitbælte, andre steder, hvor kysten ikke er sikret ved hofdebygning, sluger det grådige hav fra tid til anden store bidder af den dyrebare muldjord. Dette naboskab med det vilde Vesterhav sætter på flere måder sine spor både i folks sind og vel især i stedets landskabelige fysiognomi. Det er forklaringen på, at Fjaltring kirke er beliggende kun ca. 250 m og Trans kirke endda kun ca. 50 m fra havstokken — altså i den ene side af sognet og altså ucentralt —, medens tidligere begge kirker har ligget nogenlunde centralt i sognet, idet havet har bortrevet omtrent den vestlige halvdel af begge sogne. Havets nærhed med deraf følgende stærkt saltmættet luft og havgus vanskeliggør trævækst og anlæggelse af haver, hvorfor man ser mange huse og gårde uden omgivende beplantning af nogen art.

*Interior fra Fjaltring kirke
efter istandsættelsen.*

FOT. NATIONALMUSEET

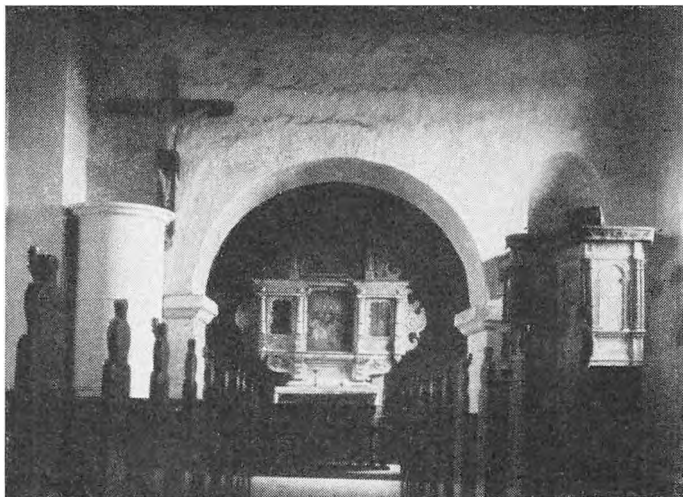
Fjaltring sogn — navnet skrives 1340 Fialtærvangh, senere Fæltring — har 690 indbyggere, gårdejere, husmænd, en del arbejdere, der fortrinsvis er beskæftiget ved vandbygningsvæsenets kystsikringsarbejde og på gårdene, samt nogle få handlende og håndværkere. I tidligere tid blev der drevet ikke så lidt havfiskeri; således var der i 1766 6 fiskerbåde, der hver beskæftigede 6 mand, som for at opnå retten til at drive havfiskeri måtte betale „sandtold“ til baroniet „Rysenstein“ i Bøvling, nemlig 1 torsk for hver mand årlig. Nu drives egentligt havfiskeri udelukkende fra havnene. I sognet ligger redningsstationen „Tuskjær“, der er udstyret med raketapparat og redningsbåd (robåd), der dog ikke — bortset fra øvelser — har været på havet i mange år.

Fjaltring kirke er opført i romansk byggestil af omhyggeligt tilhuggede kampestenskvadre. Oprindeligt har den bestået af skib og kor, adskilt ved en triumfbue. Vinduerne var små og rundbuede; man kan stadig skimte konturerne af 2 af de gamle vinduer i kirkens nordvæg og af 1 i østgavlen. Loftet var bjælkeloft. Der har været 2 døre, kvindedør i nordsiden og mandsdør i sydsiden. Ca. 1500 blev der ved skibets vestende opført et tårn af rå kampesten, antagelig med sadeltag med gavle mod nord og syd; dette tag erstattedes senere af et blytækket spir. Tårnrummet, der oprindeligt havde krydshvælvning, som senere blev nedrevet og erstattet med bjælkeloft, benyttes som våbenhus med indgang fra syd, idet de gamle døre er blevet tilmuret. Et sideskib, tilbygning til den østlige ende af skibets sydvæg, er opført i sidste halvdel af 17. århundrede, ved hvilken lejlighed formodentlig muren mellem kor og skib

Trans kirke.

er revet ned. Inde i kirken bemærker vi, at prædikestolen står i skibets nordside, hvilket er ret sjældent; formodentlig har den først stået i sydsiden og er så blevet flyttet, da sideskibet blev opført. Den er fra 1634. Granitdøbefonten er sikkert kirkens oprindelige, men frembyder iøvrigt intet af interesse. Alterbordet er muret af kvadersten og beklædt med træ. Altertavlen, der er træskærerarbejde fra sidste halvdel af 15. århundrede, er trefløjet og indrettet således, at de to sidefløje kunne lukkes sammen, så de i fastetiden dækkede både deres egne og midterfeltets billeder. I sidefelterne står de 12 apostle, seks i hver — og hver enkelt apostel udskåret som selvstændig fritstående figur, hver forsynet med sin attribut; det hele er malet i smukke, dæmpede farver. I midterfeltet har der tidligere været et maleri, en oliemalet kopi af Carlo Dolcis „Kristus, der velsigner brød og vin“, dette er fjernet og hænger nu på vestvæggen i sideskibet; i dets sted er anbragt 3 figurkompositioner, skåret i træ og malet i farver som apostlene i sidefelterne. I midten ses Gud Fader stående med Jesus foran sig; Jesus er netop taget ned af korset; han bløder af sine sår og må støttes af Gud Fader. På den ene side af dem står Jomfru Marias moder, den hellige Anna, der på armen bærer Jomfru Maria, som så igen har Jesusbarnet i sine arme. Det er således ganske tydeligt, at hovedpersonen i denne komposition er Jomfru Marias moder. I midterfeltets anden side står den hellige Kristophorus, som på sin skulder bærer Kristusbarnet over en flod.

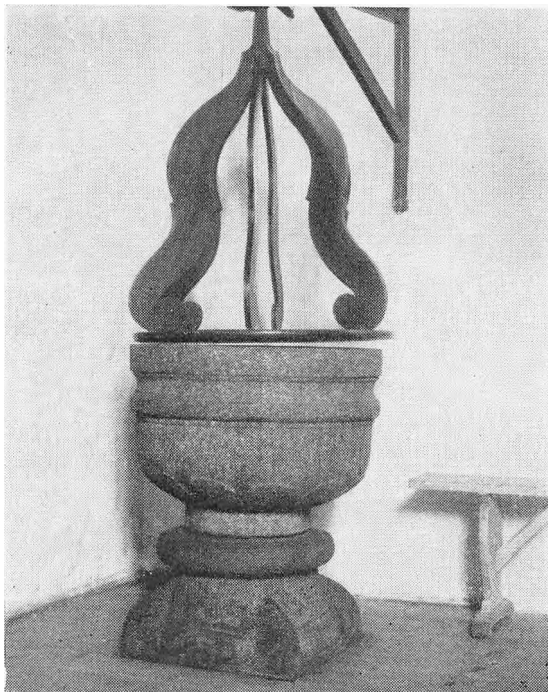
Interior fra Trans kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

Endelig må nævnes kirkens klokke, hvis indskrift viser, at den er støbt i Viborg 1771 af klokkestøber Kønig.

Trans sogn: Navnet skrives 1480 Trannøs, som formodentlig har været afledet af Trannæs eller Tranenæs, hvilket kunne tyde på, at der her har været et næs, en lille halvø, der altså forlængst er blevet et offer for havets jætterkræfter. Iøvrigt udmærker Trans sogn sig ved at være et af landets mindste, idet der kun er 130 indbyggere. I sognet findes en kirke, en skole, en del gårde og husmandssteder samt to jordløse huse. Undervisningen i skolen bestrides af een lærer; der er 2 klasser med tilsammen 15 elever.

Trans kirke ligger højt og stormomsust kun få meter fra den stejle skrænt, der fører ned til den larmende brænding. Nu er kysten ud for kirken sikret ved høfder; hvis dette ikke var sket, vilde kirken næppe have undgået at få samme skæbne som Højerup gamle kirke ved Stevns klint. Kirkegården har intet læbælte og befinder sig derfor i bogstavelig forstand „i det fri, hvor storme suse“, hvilket meget stærkt præger dens udseende, idet hvert gravsted må indhegnes af et stakit for at skabe vækstbetingelser for en smule beplantning omkring mindestenen. Kirken er opført i romansk stil af tilhuggede kampestenskvadre. I sin oprindelige skikkelse bestod den af skib og kor, adskilt ved en korvæg, der er gennembrudt af en kordør med triumfbue. Loftet er bjælkeloft både i skib og kor. Af de oprindelige vinduer, der var små og rundbuede, ses endnu konturerne af 2 i sydvæggen, 1 i nordvæggen og 1 i østgavlen, ligesom der stadig ses spor af den gamle kvindedør i nordsiden, men derimod ikke af mandsdøren i sydsiden. Indgangen er nu i tårnummets sydvæg. Tårnet er bygget ca. 1500 med krydshvælvning i tårnummet; det meste af denne hvælvning er nu revet ned og erstattet af bjælkeloft. Tårnet har sadeltag med gavle mod nord og syd. Af kirkens inventar er der egentlig kun een ting, der har særlig interesse, nemlig alterbilledet, der er fra 1913; det er malet af Niels

Døbefont i Trans kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

Bjerre og gengiver mødet mellem den opstandne og Marie Magdalene udenfor gravhulen. Billedet er overordentlig smukt med en fin afdæmpet farvetone og en sublimt gennemført diskretion i virkemidler, som vist er ret sjælden ved alterbilleder — og måske ikke mindst ved billeder, der har tilknytning til opstandelsen. Men her kan det med rette siges, at et ophøjet og helligt emne er behandlet med velgørende nænsomhed, ja, med en stor kunstners ægte ydmyghed. På skibets nordvæg hænger et råt udskåret krucifiks, der synes at hidrøre fra tiden omkring 1500. Granitdøbefonten er sandsynligvis kirkens oprindelige, men frembyder ellers intet af interesse.

Fjaltring præstegård er bygget 1921 i den tids almindelige villastil. Den erstattede en dengang saneringsmoden lang, lav stråtekt bygning, hvis vestgavl nåede helt hen til kirkegårdens østlige dige.

Det er vel ganske naturligt, at to små afsides beliggende sogne ikke har haft særlig megen betydning udadtil. Men eet navn må dog nævnes, et navn, der stadig kendes af de fleste mænd og kvinder i Danmark: Politikeren C. Berg er født og opvokset i gården „Sønder Bjerg“ i Fjaltring sogn. Herom fortæller en mindeplade, der er indsat i væggen i gårdens stuehus, og som blev afsløret på hundredårsdagen for Bergs fødsel. Dens tekst lyder: „Her i Sønder Bjerg fødtes år 1829 den 18. december Christen Berg, den varmhjertede talsmand for menigmands frihed og ret, fædrelandets trofaste søn.“

Vi må også nævne præsten Markus Anker Secher Lund, sognepræst i Fjaltring-Trans 1869—81. Hans gerning kan vel næppe spores udenfor de sogne,

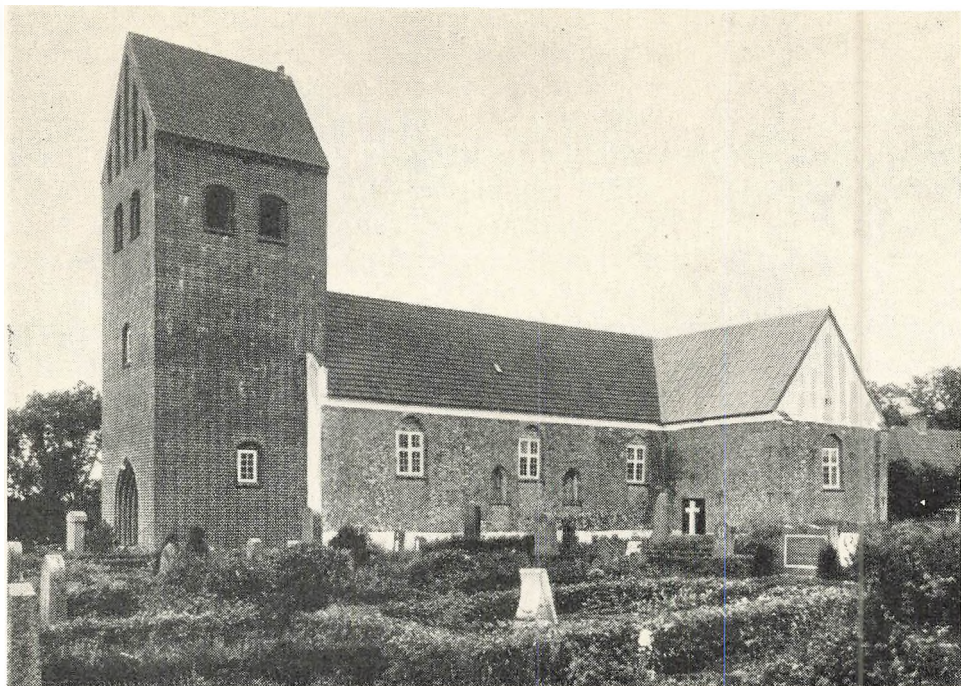
Trans kirke og Vesterhavet. — De to billeder, der er taget med ca. 20 års mellemrum, giver et indtryk af havets stærke fremtrængen.

hvor han kom til at virke som præst. Men det er i hvert fald sikkert, at han kom til at øve en skelsættende indflydelse på de åndelige forhold i Fjaltring og Trans, en indflydelse, der mærkes endnu. Pastor Lund kom til Fjaltring på en tid, da Grundtvigs tanker og syner slog rod og fandt grobund i den danske folkeager. Og i den gerning var pastor Lund netop en af de førende. Således gengiver en datter af pastor Lund, Marie Skovsborg, i en lille bog „Minder fra mit Barndoms- og Ungdomshjem“ en udtalelse af Holger Begtrup, hvori pastor Lund karakteriseres som „professor i Grundtvig“. Derfor blev han da også ganske naturligt formidleren af alt det nye i disse to sogne. Med ildhu og begejstring ofrede han sig for sagen, fik dannet skytte- og gymnastikforening, ledede selv foreningen, holdt møder i præstegården (noget helt nyt dengang),

ligesom hans forkyndelse i menigheden også var båret af det grundtvigske syn på det levende ord og det kristenliv, der skal udspringe af dette kildevæld. Og der fremspirer vel stadig skud af alt det, som dengang slog rod. Når der findes en grundtvigsk friskole i sognet, og når møder og menighedsliv endnu har et grundtvigsk præg over sig, har vi vel lov til heri at se pastor Lunds åndelige signatur — og derfor også mindes ham med taknemmelighed.

Under den anden verdenskrig 1939—45 måtte de to sogne bære en meget tung byrde i form af en efter befolkningstallet uforholdsmæssig stor indkvartering af tysk militær til kystbevogtning — et lille led i den mægtige atlantvold. De fleste boliger var beslaglagt til tyske soldater og officerer, således at husets egne beboere måtte nøjes med eet eller to værelser. Markerne ødelagdes ved bygning af bunkers og anlæggelse af løbegrave, minefelter og pigtrådsspæringer — altsammen forhold, der mærkedes både fysisk og psykisk — og i den sidste henseende mærkes det måske endnu både på den ene og den anden måde.

H. Lindgren Rasmussen,
sognepræst.

Gudum kirke.

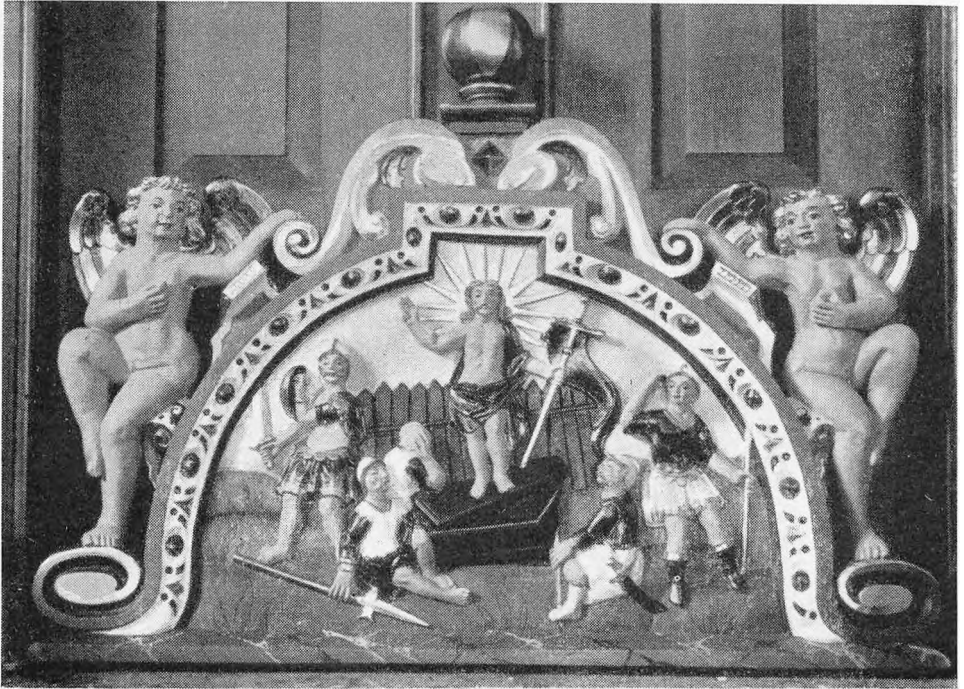
FOT. NATIONALMUSEET

GUDUM-FABJERG

Gudum-Fabjerg pastorat, der hører til de mest udstrakte pastorater i landet, består for den nordlige dels vedkommende af meget frugtbar jord, og terrænet er dèr, især i Gudum sogn, stærkt kuperet og af ejendommelig landskabelig skønhed, medens den sydlige halvdel dels er opdyrket hedejord, dels optages af den store Klosterhede plantage, hvis begyndelse stammer fra 1875 og blev gjort af proprietær Iver Olesen på Gudum Kloster.

Gudum og Fabjerg sogne har altid udgjort eet pastorat.

Gudum kirke er i modsætning til de øvrige gamle kirker på egnen en teglstenskirke. Navnet Gudum (= gudernes vi ɔ: helligdom) tyder på, at her var centralhelligdommen i den førkristne tid; denne helligdom har sikkert ligget på højene ved gårdene, der bærer navnet Vium. Og tidligt er der blevet bygget en kirke her; det har været en granitkvaderkirke som almindeligt her på egnen i årene omkring 1200; af denne kirke er endnu nogle granitkvadre bevaret i den nuværende kirkes sokkel på sydsiden. Men omkring 1450 blev den gamle kirke nedrevet og erstattet af en ny kirke af teglsten, som man nu havde lært at kende. Dette kirkebyggeri havde måske sin årsag i den gamle kirkes brøstfældighed, men ganske sikkert især i den omstændighed, at ved denne tid fik

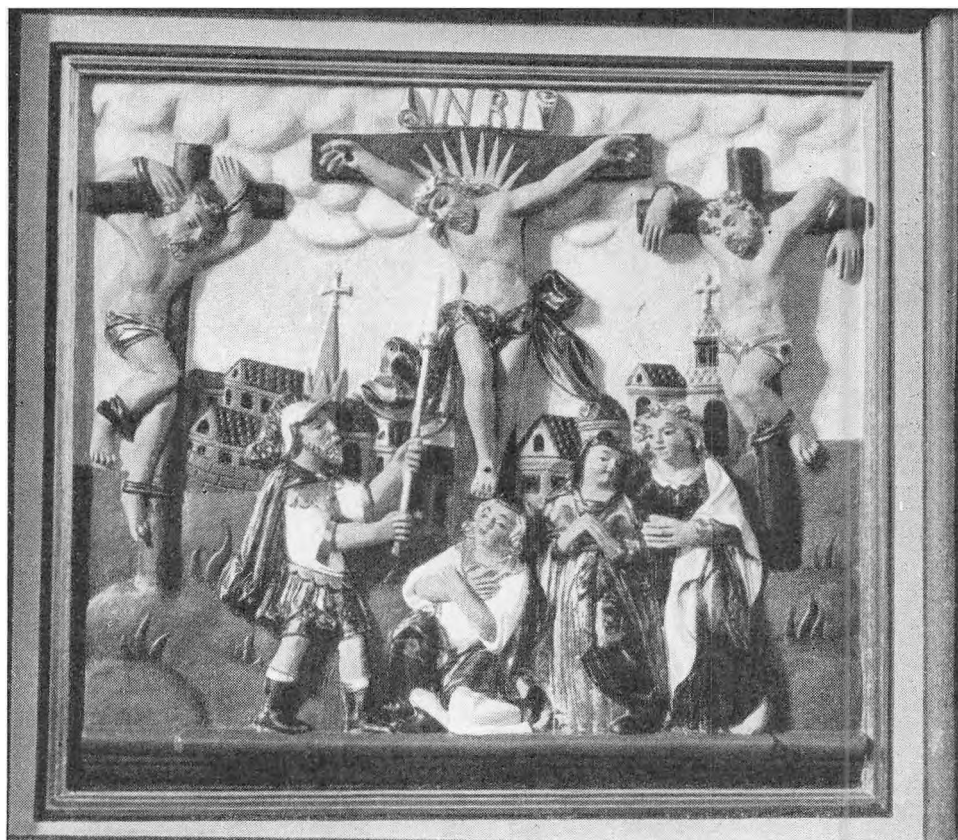

Topfelt af altertavlen i Gudum kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

klosteret i Gudum (se nærmere senere) lov til at flytte op til kirken og bygge klosterbygningerne sammen med kirken, så denne kunne bruges til klosterkirke og sognekirke på en gang. Om dette byggearbejde fortæller endnu en latinsk indskrift i koret; den kan trods nogle huller tydes således: „Anno domini 1492 blev dette kloster fuldendt og indviet på Sct. Thomas' vigilie [d: 20. december] i nærværelse af selve den ærværdige biskop Hartvig Juel [af Ribe] og Elene Juelsdatter, priorisse i Gudum.“ — Kirken består af et langhus og en senere tilbygget korsarm, måske opført ca. 1650 til begravelse for de adelige slægter på Gudum kloster. Døbefonten er det eneste inventar, der er bevaret fra granitkvaderkirken. Altertavlen, der er rigt udskåret og dekoreret, og prædikestolen er skænket 1622 af lensmanden GunderLange og hustru Anna Krabbe. I korsarmens væg sidder en gravsten over Palle Juel til Udstrup, prior for Gudum Kloster. Et pulpitur i kirkeskibets vestre ende bærer orglet; pulpituret er skænket 1767 af Jens Wandborg de Stiernhielm til Kappel og er dekoreret med hans våben samt med malerier med bibelske motiver. I 1928 gennemgik kirken en større restaurering, ved hvilken tårnet blev opført. — På kirkegården findes et anseligt gravsted for slægten Olesen, der ejede Gudum Kloster fra 1762 til 1907. Endvidere er den bekendte politiker fra Klostermølle, Chr. Tovborg Jensen, begravet på Gudum kirkegård.

Fabjerg kirke er beliggende temmelig afsides mod syd i sognet; tidligere har

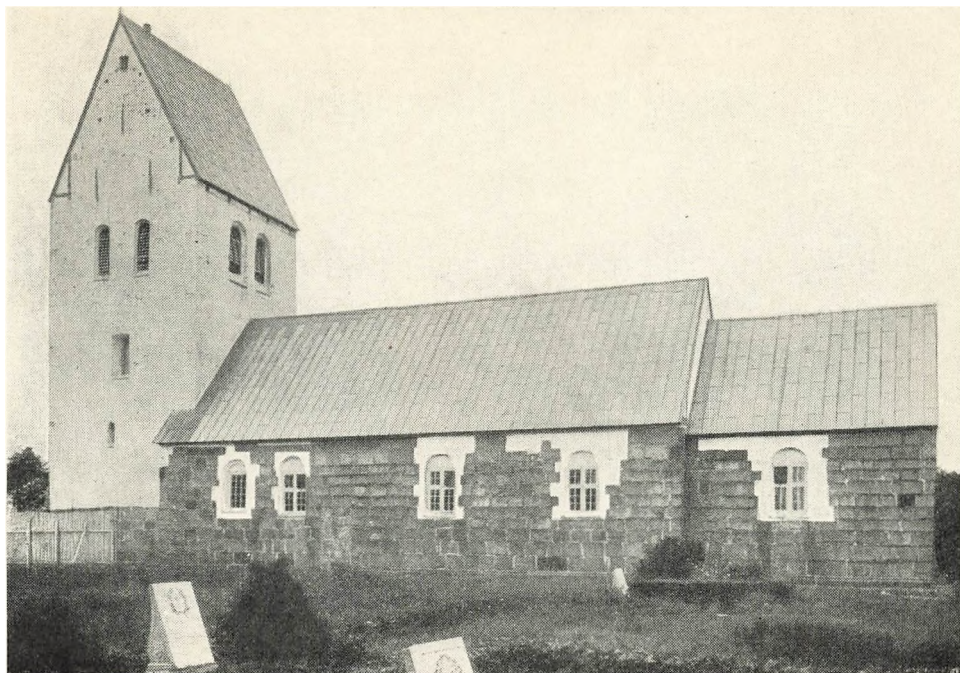

Mellemfelt af altertavlen i Gudum kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

den vist ligget centralt, da der i middelalderen lå flere store gårde syd for kirken, men jorden dér blev hede, og den nordlige del af sognet var kun lidet bebygget på grund af mange moser og kær, men er nu opdyrket og tættest bebygget i sognet. Fabjerg kirke er en granitkvaderkirke fra ca. 1200 med et tårn af tegl, som er bygget i slutningen af middelalderen. Inde i kirken bemærkes døbefonten, der er smukt kløverbladformet, og som sikkert stammer fra kirkens første dage. Et krucifiks fra middelalderens slutning er ikke af større værdi. Kirken er i de senere år smukt restaureret både udvendig og indvendig.

Præstegården, ca. 1 km nord for Gudum kirke, hvor den blev lagt i 1556, da sognepræsten hidtil havde boet på klosteret, er bygget 1922 for stuehusets vedkommende; i stuehuset findes et par meget sjældne døre, hvis fyldinger har malerier med bibelske motiver; disse døre har siddet i de to foregående stuehuse. — Blandt sognepræsterne i Gudum-Fabjerg kan der være anledning til at nævne to: 1) den kendte forfatter Albert Schack, sognepræst her 1887—95, senere ved Helligåndskirken i København og i Vonsild; en søn af ham var pastor Tage Schack, født her 1892, skudt af tyskerne eller deres hjælpere i

Fabjerg kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

1945; 2) H. P. Bjarnesen, sognepræst her 1895—1905, begravet på Gudum kirkegård, en fremtrædende præst indenfor Kirkelig Forening for indre Mission.

Det kirkelige liv er for en stor del i begge sogne præget af Indre Mission; der findes missionshus i begge sogne. Dog må det også bemærkes, at den grundtvigske bevægelse har nogen betydning i pastoratet; den er især knyttet til valgmenigheden i Lemvig.

Gudum Kloster. Som før nævnt, fandtes der i middelalderen et kloster i Gudum. Det er grundlagt før 1268, da det i det år nævnes første gang. Det var et nonnekloster af Benediktinerordenen. Til at begynde med lå klosteret i en meget smuk ådal syd for kirken, og der havde det sin egen kirke eller kapel. Men ved midten af det 15. århundrede var bygningerne ved at forfalde, og da klosteret på det tidspunkt var ret fattigt, fandt man på den udvej at flytte det op til sognekirken og bygge sammen med den, så sognekirken også blev klosterkirke. Klosterbygningerne, der blev opført på den daværende præstegårdsgrund, dannede sammen med kirken en firfløjet gård, hvor kirken var søndre fløj. Nonnerne kunne gå fra deres fløj ind i kirken; endnu kan det på kirkens nordmur ses, hvor tilbygningerne har været. I spidsen for klosteret stod en priorisse; den sidste hed Elene Juelsdatter, hun var priorisse i 40 år og forstod at få meget gods inddraget under klosteret, så det ved reformationstiden

Interiør fra Fabjerg kirke.

FOT. DAHL, HOLSTEBRO

var en rig stiftelse. Ved reformationen 1537 blev det inddraget under kronen og gjort til et len; forskellige adelsmænd boede her som kongens lensmænd, bl. a. Niels Juels fader; i hans tid brændte klosteret og kirkens tårn (der dog muligvis kun har været en tagrytter), og kirkens hvælvinger blev ødelagt. Det var i 1631, men i 1656 opførte den nye lensmand, Laurids Below, atter bygningerne, mærkværdigt nok igen forbundet med kirken. Disse bygninger stod til henimod slutningen af det 18. århundrede, da de flyttedes ind på pladsen øst for kirken, hvor de nu er beliggende. Af selve klosterbygningerne er altså intet tilbage, kun kirken står endnu som minde om det gamle kloster i Gudum. Om klosterets historie i enkeltheder kan man få udmærkede oplysninger i en afhandling i Hardsyssels årbog 1913 af sognepræst Villads Christensen.

Både Gudum og Fabjerg sogne er rige på gravhøje. En ejendommelig høj-række findes i den sydlige del af Fabjerg sogn; den er et led i den lange række af høje, der begynder helt ude ved Vesterhavet og strækker sig til Viborg; det er den gamle tingvej fra oldtiden, der har haft indflydelse på begravelsesstederne.

H. Olsen,
provst.

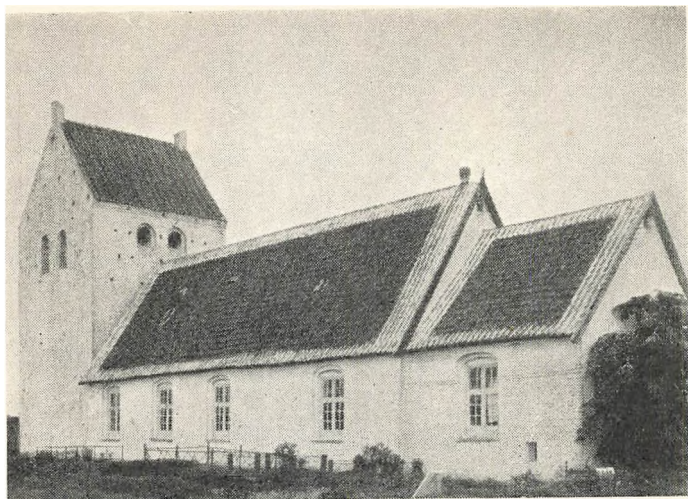

Harboøre ny kirke.

HARBOØRE-(THYBORØN)-ENGBJERG

Hele den lange Limfjordstange, hvoraf Harboøre udgør hovedparten fra Thyborøn til Bovbjerg, var i fjerne tider overskyllet af havet; men efterhånden som Nørrejylland langsomt har hævet sig, kom havbunden frem med samling af stenede holme og en afsluttende kystlinje ca. 5 km længere ude i Vesterhavet end nu. Landet var fladt og sandet, men havde dog i 1231 ca. 300 tdr. hartkorn, medens det nu kun har 81. Det henregnedes under Skodborg herred, Ringkøbing amt, men *tilskødedes* 1255 af Christoffer I til Ribe bispestol som *et selvstændigt birk*. — „Galgebjerg“ i Vrist klitter minder endnu om birkeretstiden. Harboøre sogn henregnes nu ligesom annekssognet Engbjerg til Vandfuld herred med tingsted i Lemvig og kom 1923 under Viborg stift.

Af den *oprindelige kirke* fra ca. 1200 er kun vestgavlen tilbage, indmuret i en *senere kirke med tårn* fra ca. 1500. Denne middelalderlige kirke havde sengotisk stil med hvælvet kor og tårnrum og var opført af flade rullesten med hvidkalket ydermur. I skibet var der bjælkeloft og et senere indbygget stort, skæmmende pulpitur over hele nordsiden og vestenden. — I 1910 lykkedes det at få opført *en ny, anselig kirke* med 500 siddepladser på den gamle kirkes grund efter tegning af arkitekt K. Varming. Stilen er romansk. Der er korsarm i nord, og

Harboøre gamle kirke.

nederste del af det gamle tårn er bevaret og overbygget med højt pyramidetag. Skib og kor er opført af kvadre, støbt på stedet af ral og grus fra havstokken i lighed med små hofdebløkke. Af ældre inventar er benyttet den romanske døbefont, prædikestol og alterramme fra 1603, udfyldt med Axel Hous herlige billeder fra 1910 af Jesus i orientalsk dragt, samlende børn, unge og ældre nutidsmennesker fra en dansk fiskerlandsby om sig. I skibet er ophængt et sengotisk krucifiks, en mindetavle over 2 forulykkede fiskerlaug fra 1862 og 1863 samt en præstetavle. Over hovedindgangen står: „Herren kommer.“ — Kirkegården er flere gange udvidet, således i 1901 mod øst over den nedbrændte præstegårds grund og 1918—21 mod nord over den gamle Stausholmvej, og der opførtes efter arkitekt K. Varmings tegning et rummeligt ligkapel, på hvis endevæg er malet frescobilleder af C. L. Toft (englen vælter stenen fra graven) samt indsat nogle flade, gamle ligsten fra kirkegården. — Af fællesgrave og mindesten på kirkegården må nævnes: 1 over nogle russiske marinere, der omkom ved fregatten Alexander Newskys forlis 1868 (hvor dog ca. 800 mand reddedes, deriblandt storfyrst Alexis), 1 over 26 Harboørefiskere, der omkom 1893; 1 over 12 mand fra redningsbåden Lilleøre 1897; 1 over 25 tyske marinere 1918; 1 over „den ukendte sømand“s grav 1927. I 1942 opførtes en „mindemur“ af granit med navne på druknede, men ikke fundne fiskere fra Harboøre. 1923 rejstes et monument med portrætmedaillon af Gregers Kirk, en driftig foregangsmand i hofdebyggeriet på Harboøre og senere direktør for Jydsk Telefonselskab. Fra 1904 stammer en stor granitsten for legatstifteren Jens Jensen Stausholm, død 1765. Desuden findes mange nyere, talende gravsten på den minderige kirkegård.

I 1900 nedbrændte den daværende præstegård ved lynnedslag i november, og en ny, lang rødstensbygning opførtes lidt øst derfor. I årene derefter lykkedes det at få opelsket en efter Harboøre-forhold ret anelig have, hvor der er holdt mange friluftsmøder, særlig Kristi himmelfartdag. — Det har dog ikke

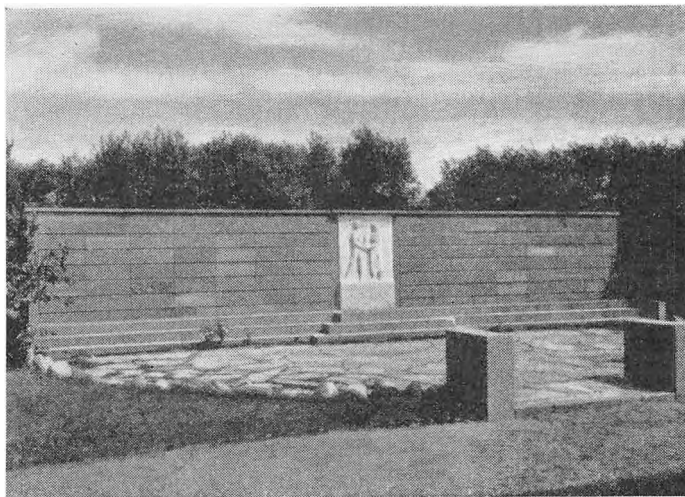
Fællesgrav for redningsmandskabet 1897.

Fællesgrav for 26 fiskere 1893.

altid været idyl at bo på Harboøre på grund af idelige oversvømmelser fra hav og fjord, skibsforlis, sandflugt, misvækst og stor fattigdom. 1550 flyttede præsten Påske Jespersen til Engbjerg, der nu blev hovedsogn til 1810. En kgl. befaling 1555 om Harboøre kirkes nedrivning blev dog ikke gennemført. I sidste halvdel af forrige århundrede er der oprettet redningsstationer ved Thyborøn, Flyvholm og Lilleøre og sat et stort arbejde i gang til sikring af Harboøretangen ved opførelse af hofder, diger og dæmninger. 1899 førtes jernbanen igennem fra Lemvig til Thyborøn; ny og bedre fiskefartøjer med motorer blev taget i brug, og ved Thyborøn anlagdes stor fiskerihavn 1913—17, hvilket alt har tjent til fremme af sognets landskendte fiskeri og til ophjælpning af det kummerlige landbrug.

Der har gået frasagn om „Harboøre Jens“! Han var vel mærket af lange tiders trange kår; men han var oprigtig, ligetil og behjertet og kunne tage mod kirkens sandhedsord om synd og nåde. Det viste sig særlig ved biskop *H. A. Brorsons Visitatser* 1740—57 og i pastor *Carl Moes præstetid* deroppe 1877—85 og jævnt hen i årene derefter. Sekterere og sværmere fandt ikke ørenlyd, og fritænkerpressens angreb prellede af (jfr. det stærke avistøre i anledning af

*Mindesmærke over
50 druknede, men ikke
fundne fiskere fra
Harboøre.*

de store begravelser i 1893 og 1897 og senere i anledning af pastor A. M. Jensens afskedigelse og unitarvirksomhed 1901 og biskop Th. Rørdams skrift: „Evig Frelse og evig Fortabelse“.)

I 1884 byggedes stort *missionshus* (med friskole), udvidet 1892 og ombygget 1931, kaldet „*Elim*“. — Menighedslivet har gennem mange år ytret sig i overstrømmende offervillighed og brusende sang, mange missions- og festrejser til sogne i omegnen, i Thy og Mors, Holmsland og Skanderup og genbesøg derfra. „Harboøre-sangbogen“ blev kendt og brugt viden om. Og mange missionvirksomheder, præster og missionærer har været taknemmelige for forbindelsen med Harboøre. *Biskop Olesen, Ribe*, glemte aldrig sine unge præsteår deroppe, og lægemissionær *Dr. N. Nielsen* (fra Hodsager) var i mange år Harboøre-menighedens „egen“ missionær i Kina. Hjemstavnsdigteren *Erik Bertelsen* har givet indgående skildringer af Harboøreforhold både i fortid og nutid. —

Thyborøn kirke.

Det lille af hav og fjord ombruste stykke land på 152 ha, som hedder Thyborøn, danner siden 1862 nordspidsen af Harboøre-tangen, men blev dog først i 1921 i *kirkelig henseende lagt til Harboøre-Engbjerg pastorat*, Skodborg-Vandfuld herreder, Ringkøbing amt, og dermed i 1923 under Viborg stift; og i kommunal henseende hører det stadig til Vestervig-Agger sogne, Refs herred, Thisted amt, Aalborg stift. Gennem århundreder har der over Thyborøn været landfast forbindelse mellem Agger i Thy og Harboøre i Hardsyssel, en strækning på ca. 30 km, der tilsammen kaldes Limfjordstangen. Herover førte fra Arilds tid en vigtig handelsvej helt sydpå til Husum med de store kvægmarkeder. Men det voldsomme og grådige Vesterhav har ustandseligt angrebet hele tangen, der har været 5 km bredere end nu, og bortskåret lange klitrækker

Thyborøn kirke.

og kyststrækninger og derpå gang på gang gennembrudt tangen, så der til tider har været mulighed for direkte sejlads mellem Vesterhavet og Limfjorden. I 1825 dannedes Aggerkanalen, der var sejlbare en række år, men så sandede til igen ligesom så mange tidligere gennembrud. I 1862 dannedes Thyborøn kanal, der ved uddybning og sikring efterhånden har bevirket helt nye forhold for tangens beboere.

I kirkelig henseende har Thyborøn *stadig indtil 1908 været henvist til Agger kirke*, 11 km mod nord; efter tangens gennembrud ved Thyborøn i 1862 blev det både besværligt og stundom livsfarligt og uhyggeligt at skulle over den rivende strøm i den kilometerbrede kanal til vielse eller begravelse eller gudstjeneste i Agger, og man begyndte derfor at søge syd på ad den 11 km lange elendige vej til frivillig kirkelig betjening i Harboøre. På grund af havets og stormens hærgen på det udsatte Thyborøn var befolkningstallet derude i 1874 skrumpet ind til 49. Men i hjemstavnskærlighed og ved tilskud fra staten holdt man ud, og omsider kom der gang og fart i et stort og fortjenstfuldt kystsikringsarbejde. Vandbygningsvæsenet ansatte fastboende ingeniører på Thyborøn. Der blev i 1895 stationeret redningsdampere til assistance for fiskerne og de søfarende. Ved anlægget af jernbanen 1899 og fiskerihavnen 1913—17 bedredes forholdene betydeligt. Og folketallet steg, fra 70 i 1900 til 277 i 1921; og nu i 1951 er det nået til 1708.

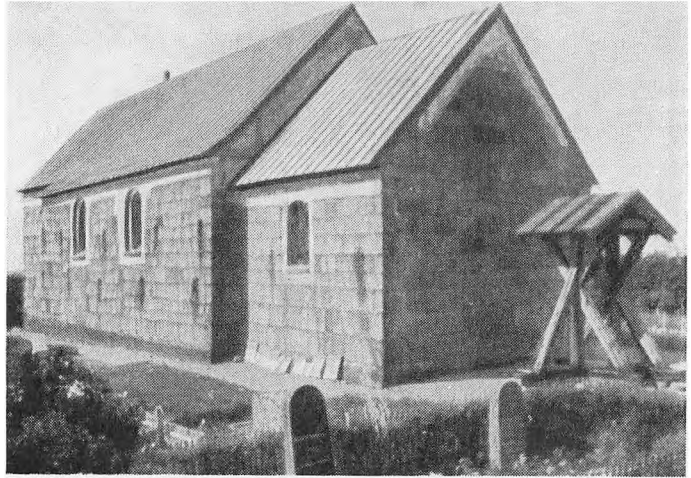

Thyborøn havn.

Det var i høj grad betimeligt, at lærer Kolstrup Andersen, Thyborøn, og hans eftermand, kapellan P. Kirkegaard m. fl. i sin tid lagde sig i selen for opførelse af en kirke på Thyborøn; og *det lykkedes* 1908 ved indsamling på hele tangen og ved statstilskud *at få bygget en tiltalende kirke* med 100 siddepladser for 17.500 kr. efter tegning af arkitekt H. A. Paludan. Kirken har kor og skib og hvidkalket tårn med sadeltag med udvendig rundbuefrise. Det indre er overhælvvet. Alterbilledet af Joh. Mielche (Vandringen på søen) er senere ombyttet med en kopi af C. Blochs: opstandelsen. I 1937 blev kirken *udvidet* ved tilbygning af nyt kor og 2 korsarme, så der nu er 350 siddepladser. Også *kirkegården*, anlagt ved opfyldning et stykke sydøst for kirken i 1908, er senere bleven udvidet. I 1930 blev der bygget *præstebolig* lidt sydvest for kirken; og i pastor J. A. Larsens embedstid 1930—41 blev kaldskapellaniet 1937 omdannet til residerende kapellani. Det må dog vel nu snart kunne blive selvstændigt sognekald!

Det lille, hjem søgte Thyborøn er jo ved at blive en hel by, hvor fiskeri, handel og skibsfart m. m. flourerer, også takket være tilflytning fra Harboøre og andetsteds. Der bygges nu skolelokaler til 8 klasser og realklasse — og en inspektør i spidsen. Ved havnen er der lods- og toldstation og radiosender, auktionshaller og bedding, banklokaler og fiskeskipperskole; og der er fastboende sygeplejerske og læge i byen. — Efter lange kommissionsforhandlinger og rigsdagsbeslutning arbejdes der nu med opførelse af en lang, kostbar dæmning (med midtersluse) fra Harboøre over Rønland og Thyborøn kanal til Agger — og med bibeholdelse af den nuværende, uundværlige fiskerihavn. Resultatet imødeses med spænding.

Med sekretær V. Rasch som planlægger opførtes der allerede *i 1917 et fortrinligt sømandshjem* ved havnen, senere udvidet 3 gange. I 1923 lykkedes det at få bygget *et smukt missionshus „Karmel“* skrås over for kirken ved bidrag

Engbjerg kirke.

fra hele Harboøretangen og fra venner rundt om i landet. Det er senere udvidet og udbedret, og der øves et støt menighedsarbejde ud derfra blandt børn, unge og ældre. —

I 1627, 1644 og 1657 hærgede *både tyske og svenske fjendebære* i lang tid hele tangen med den gamle studevej til Thy (slaget ved Nabe). Under den 1. og 2. verdenskrig dominerede tyskerne påny over hele tangen ved mineudlægninger, undervandsbåde og langvarige troppesamlinger. 5. november 1916 strandede den tyske undervandsbåd *U. 20* ved Vrist; det var den, der havde torpederet den store amerikanske passagerdåmper *Lusitania*, hvorefter „Onkel Sam“ gik ind i verdenskrigen. 1918—19 skete der gentagne dræbende *mine-sprængninger* på Thyborøn; og derefter tog „*den spanske syge*“ fat med mange dødsfald på hele tangen. I 1944 blev *dr. Rasch*, Strande, skudt ned bagfra i sin bil af en tysk vagtpost på Thyborøn. —

Men under alle hårde hjem søgelser af forskellig art såvel som under medgang og timelige fremskridt har kirkens arbejde med Herrens ord og sakramenter fundet god jordbund på Harboøre-tangen fra syd til nord. Måtte det fremdeles lykkes!

Engbjerg kirke.

Engbjerg kirkesogn, 9 km vest for Lemvig, er det mindste i Vandfuld herred med et areal på 506 ha og har nu kun 116 beboere; men de højtliggende bakkede jorder er af bedste bonitet med et større hartkorn, 85 tdr., end det vidtstrakte, lavtliggende hovedsogn Harboøre langs Vesterhavet. — Navnet, som i 1231 blev stavet „Engæbjærgh“, hidrører fra engdraget omkring den række småsøer („Veser“), som skiller fra Harboøre, og den bakkekam, hvor kirken står med vidt udsyn over hav og land. Sognet minder om en oldtids-

Interiør
fra Engbjerg kirke.

gravplads med en samling anselige gravhøje, deriblandt „Bjørnshøj“ (54 m), „Dronningehøj“, adskilt ved „Kongens Led“ fra „Firehøj“ og „Langbjerghøj“.

Den gamle, stormomsuste, kullede kirke fra *Valdemarstiden* er opført i romansk stil af omhyggeligt tilhuggede kampestenkvadre, der nu er noget omsat i murene. Koret afsluttes lige i øst. De oprindelige døre i nord- og sydsiden af skibet er tilmurede ligesom de oprindelige små rundbuede vinduer. Omkring 1500 er der til kirkens vestre del føjet et tårn med spidsbuet arkadeåbning ind til skibet. Tårnets nederste del tjener som våbenhus med indgang fra nordsiden. — Bjælkeloftet i koret er erstattet med en krydshvælving, formentlig samtidig med tårnets opførelse. Ved østgavlen hænger i en klokkestabel en meget gammel, langstrakt kirkeklokke. Den romanske granit-døbefont stammer sikkert fra kirkens opførelse. Malm-alterstagerne er en gave fra sognepræst Jørgen A. Riber og hustru 1632. Alterrammen og prædikestolen er snitværk fra 1607 med nyt, lokalpræget alterbillede fra 1896 af kunstmaler N. Bjerre (vandringen til Emaus). Et gammelt, nu udtjent orgel, indkøbt 1904, skal stamme fra Maribo kirke. På skibets nordvæg hænger et stort epitafium, bekostet af magister Poul Riis 1768 med fortegnelse over præsterne efter reformationen. Siden 1923 er kirkens blytag omstøbt, et gammelt krucifiks og et vindue i korets nordside fremdraget, ny stolestader anskaffet m. m.

Engbjerg sogn var oprindeligt *anneks til Harboøre*; men rollerne ombyttedes 1550, da sognepræst Paaske Jespersen måtte flytte fra det af oversvømmelser og sandflugt hjemsogte og forarmede Harboøre til Engbjerg, hvor „Engbjerg præstegård“ lidt syd for kirkebakken minder om den tid, da sognepræsterne for Engbjerg-Harboøre boede her, 1550—1810.

Herligheden deroppe var dog ikke særlig stor eller vedvarende. 1766 skriver magister Poul Riis: „Vi boer i Straa- og Lerhuse, der ofte knager over os, ret ligesom de skulde falde os paa Hovederne.“ Samme år blev kirketårnets øver-

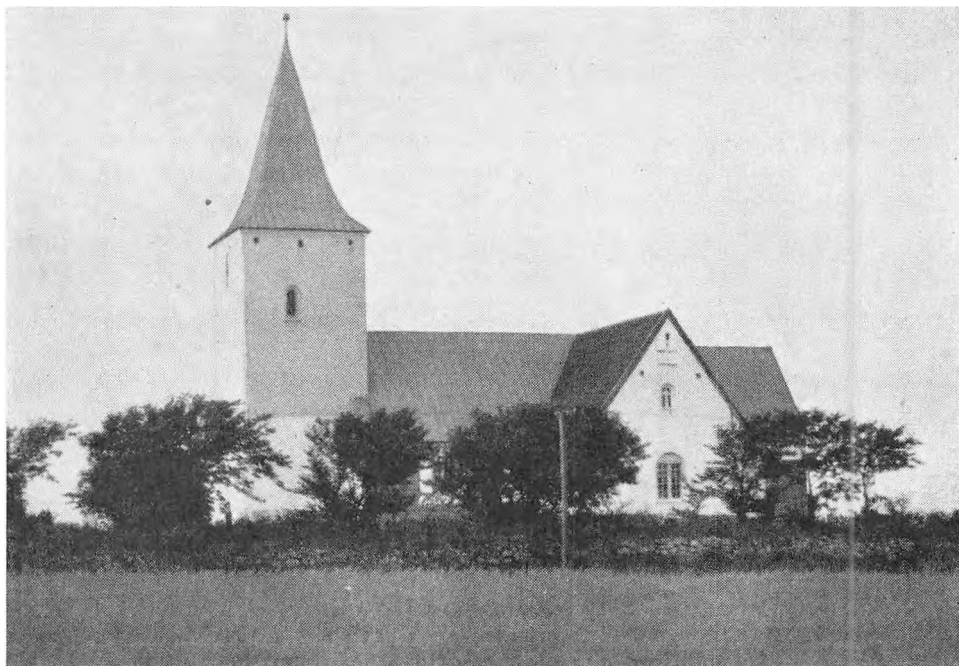
ste del, af mursten, desværre nedbrudt og kampestensunderdelen overbygget i flugt med skibet. Fra 1810—24 blev Engbjerg anneks til Hygum og fra 1824 påny anneks til Harboøre med Børge Olsen som fælles sognepræst. Under altergulvet i Engbjerg kirke er indrettet begravelse til nogle af sognets præster.

Efter biskop H. A. Brorsons visitatsberetninger og efter skrivelser vedrørende pinlig strid mellem den ortodokse sognepræst Rasmus Ørting i Engbjerg (1736—49) og den herrnhutisk påvirkede, ubændige Harboøredegn Thyge Hasing har der åbenbart været herrnhutisk vækkelse både i Harboøre og andre sogne i Skodborg-Vandfuld herreder i årene omkring 1740. Magister Poul Riis, Engbjerg, 1749—78, sognepræst C. A. Brasch, Dybe, 1744—80, J. J. Stausholm, forvalter på Rysenstein og Rammegård, og flere andre har sikkert ligesom biskop Brorson, Ribe, gjort deres til at retlede og fremme det åndelige liv på egnen i et sundt spor.

I pastor Carl Moes præstetid i Harboøre-Engbjerg 1877—85 og årene derefter har der været betydelig Indre Missions vækkelse i begge disse og mange omliggende sogne. Kendte mænd som forlagsboghandler O. Lohse, højskolemanden C. Davidsen, Haslev, fisker M. Iversen, Lemvig, kunstmaler Axel Hou kom ligesom mange andre i deres lærlingeår til Engbjerg kirke for at høre Carl Moe. Mindes bør også en række „Engbjerg-guld kristne“, som selv med børn og efterkommere i og uden for det lille sogn har søgt at tage arven op i arbejdet for Guds rige hjemme og ude og nu også har påbegyndt en offervillig indsamling for om muligt at få gennemført en tiltrængt restaurering af deres kære, gamle kirke — med nyt orgel, ny kirkeklokke og genopførelse af det stærkt savnede tårn — til opmuntring og vartegn for tidens travle børn både på land og vidt ud over havet.

I besættelsesårene 1940—45 huserede tyskerne fælt oppe i Engbjerg bakker og gravhøje. Engbjergboernes nyvakte omsorg for den gamle kirke er også udtryk for taknemmelighed over landets udfrielse fra fjendevold.

J. Chr. Berthelsen,
fhv. sognepræst.

Hygum kirke.

HYGUM-HOUE

Hygum sogn grænser mod nord til Nissum bredning i Limfjorden. Mod øst skilles det fra Tørring sogn ved Vestersø og Tørring å og fra Houe sogn ved Houe å. Sidstnævnte sogn danner også Hygum sogns sydgrænse. Mod vest ligger Engbjerg og Harboøre sogne. Åerne fra Houe og Tørring forener sig ca. 1 km før deres udløb i Vestersø. Tidligere drejede afløbet fra søen mod vest og mandede ud i Hygum Nor. Nu er søen og kærret deromkring beskyttet mod oversvømmelser fra fjorden ved et dige, hvorigennem en sluse fører vandet fra søen lige ud i fjorden. For tiden er man begyndt på et større dige- og pumpeanlæg til ca. 1 mill kr. for at tørlægge Vestersø.

Den nordvestlige fjerdedel af sognet er lave enge, som kaldes Plet, hvor der for indtil ca. 70 år siden har været lidt bebyggelse. Men efterhånden som kanalen ved Thyborøn blev større, tog også oversvømmelserne om efteråret og vinteren således til, at det blev umuligt at bo der. I 1947 fuldførtes imidlertid et digeanlæg med sluse i Hygum Nor, så Plet er nu beskyttet mod oversvømmelse af saltvandet.

Mellem Vestersø og Plet er der en strimmel hævet fjordbund, som kaldes Ryltorvet. (En ældre form er Ryltorre, hvor orre sikkert er afledt af ør, der

betyder grus. Jvfr. Harboøre, Lilleør, Langer (ør) og flere). Det er mager jord, hvoraf kun en del er dyrket.

Den øvrige del af sognet er frugtbar muldjord for største parten med ler-underlag.

Da afstanden til Vesterhavet kun er fra 3 til 7 km, er klimaet meget barskt med hårde vestenvinde og havgus. Markafgrøden hæmmes dog ikke særligt deraf, men træer har vanskeligt ved at trives.

Der nævnedes tidligere ikke mindre end 30 gravhøje, hvoraf de allerfleste ligger i et stærkt bakket terræn i den sydvestlige del af sognet, hvor det karakteristiske landskab fortsætter lidt ind i Engbjerg sogn. Tidligere havde disse høje navne som Tiskhøj, Ulvehøj, Tophøj etc. Kun 2 af dem er fredede, hvorfor også en del af de øvrige er forsvundne.

Hygum sogn er 1290 ha stort og har 76 hjem med ialt 365 mennesker. Folketallet har været stærkt nedadgående de sidste hundrede år. (I 1880 var der 583). Det hænger noget sammen med fjordfiskeriets svigten. Der har før været ikke så lidt erhvervsfiskeri. Nu fiskes der kun en smule efter lyst og lejlighed. I mandsminde er der forsvundet ikke mindre end 30 beboelsejendomme, deraf alene 10 på Ryltorvet, hvor de fleste fiskere boede.

Hygum er ejendommelig ved de vide udsyn. Fra bakkerne kan man se ud over hav og fjord og langt ind i Thy. Her er nogle af de smukkeste udsigter i Danmark.

Oprindelig var Hygum sogn et pastorat for sig; men fra 1810—24 var Engbjerg anneks dertil, og siden 1824 har Houe været det.

Kirken er indviet til Sct. Thøger. I en indberetning fra 1638 nævnes Sct. Thøgers kilde ved Korsbæk. Men den kendes ikke mere.

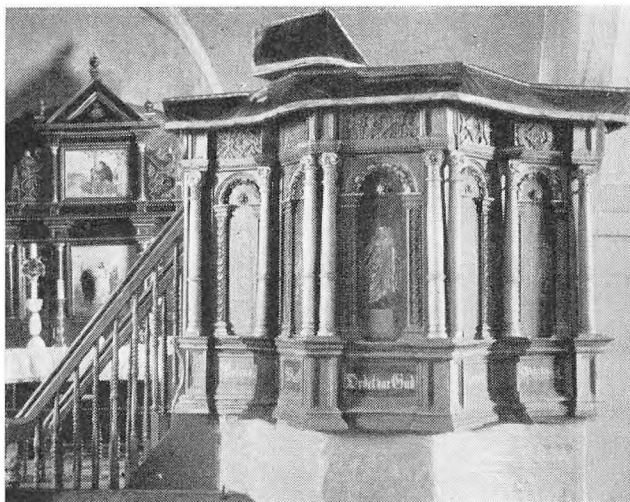
Kirken er opført i romansk bygningsstil i den tidlige middelalder af tilhugne granitkvadre, men bestod da kun af skib og kor.

På skibets nordside ses den tilmurede indgangsdør og et lille ligeledes tilmuret romansk vindue midt mellem to større trævinduer, der sammen med to tilsvarende i sydturen nu giver lys til kirken. På sydsiden er sporene af indgangsdøren og de romanske vinduer forsvundet.

I den senere middelalder tilbyggedes et smukt, slankt tårn med firesidet spir, en korsfløj på skibets sydside og et lille sakristi på dets nordside, alle 3 tilbygninger med murede hvælvinger. Rimeligvis har man ved denne lejlighed erstattet korets bjælkeloft med en hvælving. Skibet derimod har fremdeles fladt bjælkeloft. Indgangen findes nu gennem en dør i vestsiden af tårnet, der tjener som våbenhus.

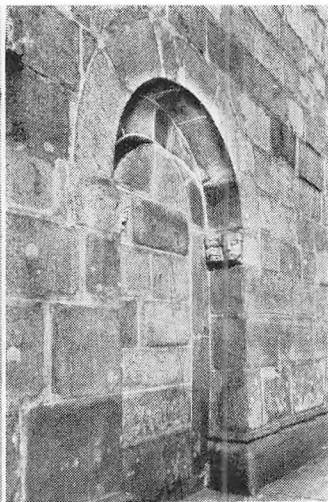
Altertavlen er et træskærerarbejde fra 1599. Det er udført af en vestjysk mester, som langt fra kommer på højde med sin østjyske kollega, der har skåret en del altertavler i samme stil. I de to midterfelter er der billeder: vandringer til Emaus og Jesus velsigner de små børn, malet af Anker Lund. Rester af tidligere billeder findes i sakristiet.

I det lille romanske vindue, der er genåbnet som en niche i muren, er an-

FOT. NATIONALMUSEET

Alter og prædikestol i Hygum kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

*Tilmuret granitindgang.
Detaille fra Hygum kirke.*

bragt en rest af et billedskærerarbejde fra en tidligere altertavle. Man ser Marie med Jesusbarnet og et par mænd bagved. Prædikestolen, der stammer omtrent fra samme tid som altertavlen, er et renaissancearbejde i en ret rig udførelse.

Døbefonten er udhugget i granit og bærer årstallet 1642.

Ved kirkens restauration i 1942 fornyedes det meste af altertavlen, der var stærkt medtaget af tidens tand, og Kr. Bjerre malede billeder i sidefelterne af Peter og Paulus og i trekanten foroven et gudsøje.

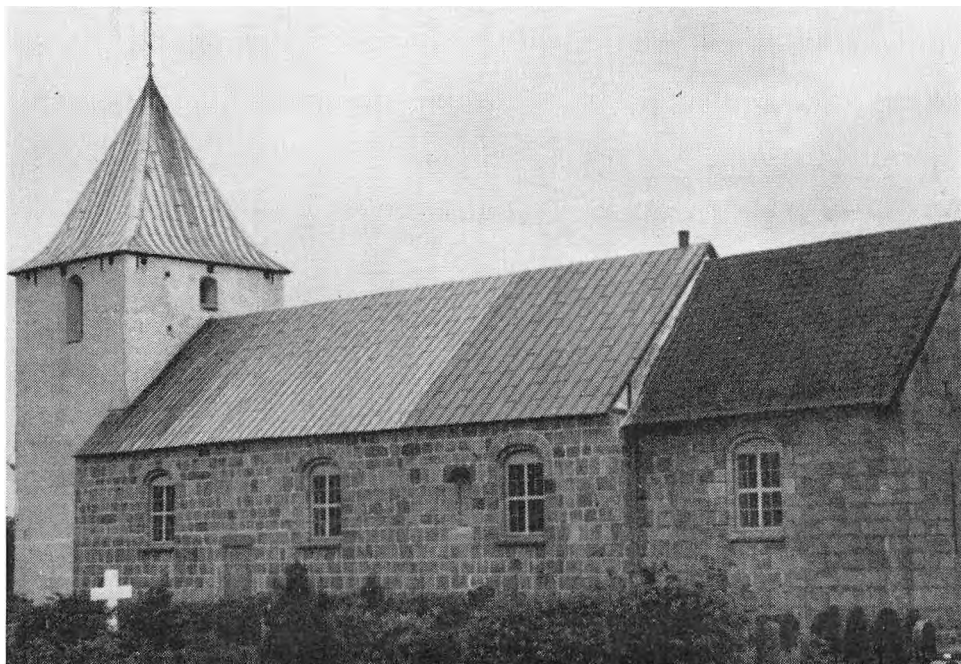
Prædikestolens felter fik kopier af 6 profetskikkelser fra Tørring kirke.

Kirkeskibets cementgulv blev erstattet med fjælgulv, og stolene fik nye, meget smukke gavle, hvis hoveder har udskårne billeder med motiver fra Jesu lignelser.

Kirken er både i det ydre og i det indre meget smuk. Der er harmoni i linierne, og den gør et lyst og venligt indtryk.

Præsten Jens Madsen i det 17. årh. var engang i begyndelsen af sin præstetid så uheldig ved en stor altergang at give vinen først til det sidste hold. Det havde nær kostet ham hans embede. Men da både lensmanden og 24 af sognets mænd gik i forbøn for ham, benådedes han af kongen, så han slap med at betale en meget stor bøde og afbede sin forseelse offentlig for menigheden.

Provst Niels Pedersen Bhie fra 1691—1728 ejede Klostergård, der da var på 8 tdr. hartkorn. Han skænkede i 1697 indtægterne af denne gård, ialt 20 rigsdaler, til en skoleholder i Hygum, for at han skulle undervise de fattiges børn gratis. Et fuldstændigt dokument derom, bestående af en tavle med indgraveret skrift, hænger i sakristiet.

Houe kirke.

Provst C. F. Møller fra 1858—61 var en godgørende, men meget bestemt mand, der lånte penge ud til hvem, der kom i trang. Nu hændte det for en mand, som havde lånt 10 kr., at han ikke kunne skaffe dem til den fastsatte dag. Han mødte alligevel i præstegården, men gik køkkenvejen, hvor han traf provstinden og bad hende om et lån på 10 kr., som han også fik. Han gik ud igen, men gik så ind gennem fordøren til provsten og betalte sin gæld. Da provsten fik sagens sammenhæng at vide, udbød han: „Det er en mand, som holder ord, han kan låne penge af mig en anden gang.“

S. C. Eriksen fra 1913—20 har været den mest velstuderede af den senere tids rækker af præster. Fra 1905—09 var han lærer ved præsteskolen i Blair i Nebraska.

Houe.

Houe sogn grænser mod nord til Hygum, mod øst til Tørring, mod syd til Lomborg, Ramme og Dybe og mod vest til Vandborg og Engbjerg sogne. Det gennemstrømmes i syd-nordlig retning af Houe å, der har lidt eng på begge sider. Der findes ingen gravhøje nu; men der har været 3, hvoraf en ved Vinkel omtales i en indberetning fra 1638.

Terrainet er bølgeformigt, og jorden, der har lerunderlag, er meget frugtbar. Dog aftager muldlagets tykkelse noget sydpå.

Klimaet er knapt så barskt som i Hygum. Den lidt større afstand fra havet (4—8 km) er mærkbar; men alligevel er sognet meget fattigt på træer, og i haverne bliver de vestlige rækker holdt godt nede af vinden.

Det er ikke så udpræget et landsogn som Hygum. Det har nordligst den lille stationsby Klinkby med 36 huse, hvoraf kun de 8 ligger i Hygum. Ca. 1 km syd derfor ligger kirkebyen med skole, andelsmejeri og lidt vest derfor et elektricitetsværk. Allersydligst har det med 5 huse part i den lille stationsby Bonnet, hvor 5 sogne mødes: Houe, Lomborg, Ramme, Dybe og Vandborg.

Houe sogn er 1239 ha stort og har 164 hjem med ialt 680 mennesker. Befolkningstallet har været svagt voksende.

Indtil 1824 var Houe et selvstændigt pastorat, men siden har det været anneks til Hygum, hvor præsten kom til at bo, fordi præstegårdsbygningerne dør var bedre end i Houe. På den måde blev det mest afsidesliggende Hygum hovedsognet, og præstegården i Houe kom i privat eje.

Sognets navn er i kirkebøgerne helt fra 1911 konsekvent stavet Houe, ikke Hove, som man ofte ser det. Houe (ældre form Houæ) betyder gudehus. Der har altså i den hedenske tid ligget et offersted her.

Houe kirke er helliget Sct. Peter, og i en indberetning fra 1638 omtales Sct. Peters kilde vest for kirken. Men denne kilde er forsvundet for mange år siden.

Kirken er opført i den romanske tid af tilhugne granitkvadre. De tilmurede indgangsdøre findes så langt fra den vestre ende, at det synes, som skibet ved en senere udvidelse er blevet forlænget mod vest. Tårnet er bygget til i den senere middelalder og har hvælvet loft. Det blev ombygget i 1875 (dog næppe til den gamle højde) og fik pyramideformet, blytækket tag i stedet for sadeltag, som det rimeligvis før har haft.

Skibets tag har tidligere haft en lidt højere rejsning.

Tårnrummet tjener nu som våbenhus og har indgangsdør mod vest. De små romanske vinduer er på nordsiden tilmurede således, at de fremtræder som nicher i kirkerummet. På sydsiden er de erstattet med store egetræsvinduer. Skib og kor har fladt bjælkeloft.

Midt på nordvæggen i skibet hænger et ejendommeligt epitafium, på hvis ramme der findes to søjler, som er det eneste, der er tilbage af kirkens prædikestol fra renæssancetiden. Epitafiet er malet af N. Qvandt og ophængt år 1655. Der er billeder af Gregers Eskildsen, død år 1600, hans enke og hendes anden mand. Begge de nævnte mænd har været præster i Houe. Den sidste fra 1600—1640.

1943 var kirken genstand for en betydelig restauration. Den fik en helt ny altertavle, et træskærerarbejde udført af billedhugger Ishøj. Det er formet som et gyldent kors, hvis 4 felter fremstiller Jesu dåb, hans indstiftelse af den hellige nadver, korsfæstelsen og opstandelsen. I korshjørnerne er der 12 små felter med udskårne billeder af de 12 apostle.

Alterskranken, der er lige og når fra væg til væg, er et smedjærnsarbejde

Præsteepitafium i Houe kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

med en meget smuk frise af roser og vin. Forandringerne i koret er særdeles vellykkede.

Den tidligere altertavle var uden kunstnerisk værdi, undtagen midterbilledet og et lille halvrundt billede foroven. Begge disse billeder hænger nu i kirken.

Prædikestolen var et smagløst maskinsnedkerarbejde. Det blev noget omformet, og Ishøj skar billeder med motiver fra Apostlenes gerninger til de før glatte felter.

Døbefonten er groft udført i granit; men kumme og fodstykke synes ikke oprindelig at have hørt sammen.

Kirken virker noget tung, men solid og vidner om fasthed og stor ælde.

1821 fødtes i Houe præstegård Michael Viggo Fausbøll, søn af pastor Fausbøll (fra 1815—23). Han studerede først teologi, men kastede sig med særlig interesse over østerlandske sprog. Han har udført et grundlæggende arbejde for studiet af palisproget og vandt anerkendelse blandt orientalerne over hele verden. 1878 blev han professor i København og døde i Charlottenlund 1908. P. C. Davidsen, der blev forstander for Haslev højskole og ved sit rige initiativ blev årsag til, at Haslev blev en udpræget skoleby, er født 1866 i et småkårs-hjem i Houe som søn af husmand og smed David Jensen.

Den store vækkelse i firserne i Harboøre bredte sig til Hygum og Houe og fik også dér samme præg. En snæver, men meget virksom kristendom både i ord og i gerning. Man måtte ikke besøge mennesker, som regnedes for vantro, uden at tale med dem om deres sjæls frelse. Men man var heller ikke bange for at lukke pengepungen op. Da et ældre troende ægtepar i Houe ikke

længere kunne forsørge sig selv, underholdt samfundet dem resten af deres liv, for at de ikke skulle have behov at søge alderdomsunderstøttelse.

Det skarpe præg, vækkelsen fik, frembragte en stærk reaktion hos mange, som løste sognebånd til Lemvig valgmenighed og således isolerede sig fra det åndelige liv i deres egne sogne. Nu er Indre Mission her ikke anderledes end i det øvrige land. Men der er stadig mange sognebåndsløserne med stærkt partipræg.

I den første del af besættelsestiden havde Hygum og Houe sogne det omtrent som det øvrige land; men fra 2. juledag 1943 skiftede forholdene helt. I Hygum og den vestlige del af Houe blev alle landbrugsejendomme til dels og de fleste øvrige beboelser helt belagt med tyske soldater. I Klinkby fik 17 familier lige til juleaften besked om at rømme deres hjem inden 2. juledag kl. 12. Også Hygum og Houe skoler overtoges helt af tyskerne, så børnene igennem 1½ år måtte undervises i præstegården i Hygum og Nr. Kirkeby i Houe, hvor man så til gengæld slap for anden indkvartering. Tyskerne begyndte nu at befæste egnen meget stærkt f. eks. med pansergrave langs fjordskrænterne og svære bunkers, især i højene med de mange oldtidsminder. Den stærke infiltration med tyskerne — ofte fælles indgang og undertiden fælles køkken — medførte mange vanskeligheder. 3 gange kunne det nær have kostet et menneske livet, fordi han ikke ville tjene tyskerne.

De fleste ulykker kom dog af, at mange i overensstemmelse med den danske regerings ordre kom alt for godt om ved det med tyskerne. Efter befrielsen sad en gårdejer i fængsel i over en uge, mens hans sag blev behandlet i retten. Han havde solgt et svin, noget græs og andet til tyskerne. Det første var ulovligt, det øvrige ikke. Det hele kunne være så meningsløst. Den mand blev straffet for en ubetydelighed, som ikke kunne sætte nogen plet på hans ære, mens andre, der ville tjene sig rige på tyskerne og blev mærkede for livstid i folks omdømme, ikke blev straffede.

På en gård i Houe gik en soldat i over 1 år. Han vandt både mandens og konens tillid ved sin hjælpsomhed og tilsyneladende pæne opførsel. Men efter hans bortrejse viste det sig, at han havde forført deres 15-årige datter. Hvor de græd i det hjem. Det var, som det ingen ende ville tage med gråden. Sluberten hørte de aldrig mere fra.

I begge disse sørgelige tilfælde var det solide, grundhæderlige og prægtige folk, ulykken ramte.

Johns Bitsch,
sognepræst.

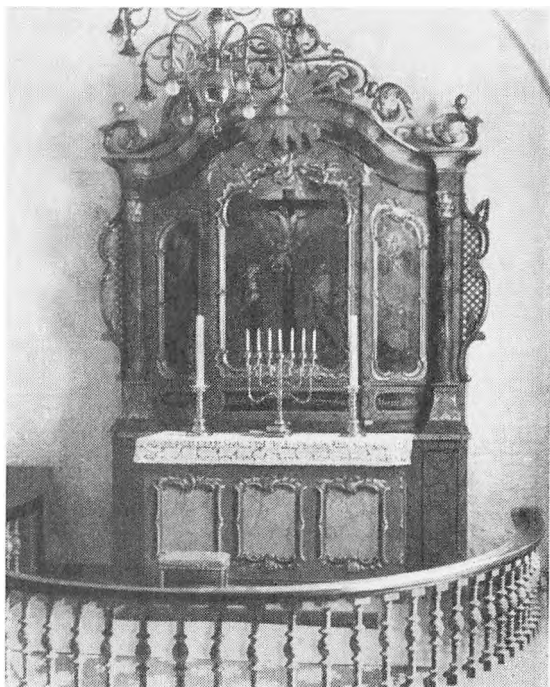
Lemvig kirke.

LEMVIG-NØRLEM

Lemvigs beliggenhed er noget for sig i det danske landskab, idet slugten, der som en fuglerede luner om den gamle by, kun er 6—800 m bred mellem de ret stejle, ca. 25 m høje skrænter, hvorfra der er de skønneste udsigter over by og vig. Enten turistene kommer fra syd, vest eller øst, undres han, når han pludselig dumper ned ad Sønderbjerg, Vesterbjerg eller Østerbjerg og opdager „Jyllands smilehul“ med sø og vig og med et frisk pust fra bredning og Vesterhav. Reden er lille og snæver. „Ungerne“ kravler da i de senere år op over skråningerne og bygger dér. Men selve den gamle by, nævnt 1234, ligger nede — med sine mange små, enkelte mellemstore og få store, moderne bygninger, ingen ældre end den store brand 1684.

Dernede ligger kirken, midt på torvet, kun 10—30 m fra husrækkerne, til 1807 omgivet af kirkegården (nu overfor Bakken), der efterhånden havde højnet sig så meget, at man måtte gå 3—4 trin ned til kirkegulvet, en farlig ting i en havneby, hvor vandet flere gange (1789, 1839, 1895 m. m.) ved tøbrud eller stormflod er steget et kvarter over kirkens gulv.

Som byen har været en liden købstad, 1769 med 316 indbyggere, således var kirken lille. Kirken i dag er resultatet af ombygninger, tilbygninger og restau-

Alteret i Lemvig kirke.

FOT. C. ROSENSTAND, LEMVIG

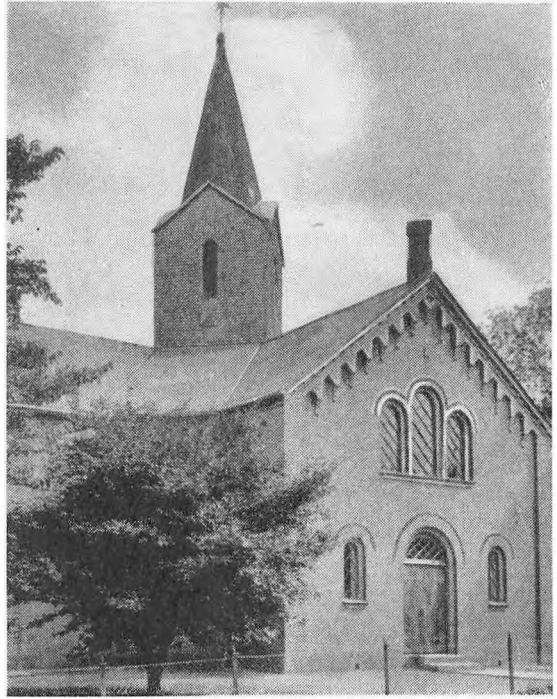
reringer gennem en omtumlet tilværelse. Den første, romanske kirke er der kun små rester af, mest under tårnet. Den gotiske fra 14- eller 15-tallet, kort og snæver, er der også kun lidt tilbage af, mest i hovedskibets grund. Korsarmene mod syd (3) og nord (2) er føjet til dels ca. 1500, dels ved den store ombygning 1934—35 (genindviet 26-5-1935 ved biskop Götzsche), der øgede siddepladserne til ca. 500, løftede gulv og hvælvinger ca. 1 m og fornyede det meste af inventaret. Mange kvadersten — af granit eller sort skifer, spredt rundt i byen i mure eller som trappesten, blev hentet hjem i 1934 og sidder nu i kirkens sydlige grundmur.

Tårnet har sin historie, bygget ca. 1500 af rå granit med ret højt spir. 1683 brændte spiret ved lynnedslag, og inden det nåede at blive ombygget, raseredes

Sølvvinkande i Lemvig kirke.

Tegnet af Frieda Vestergaard.

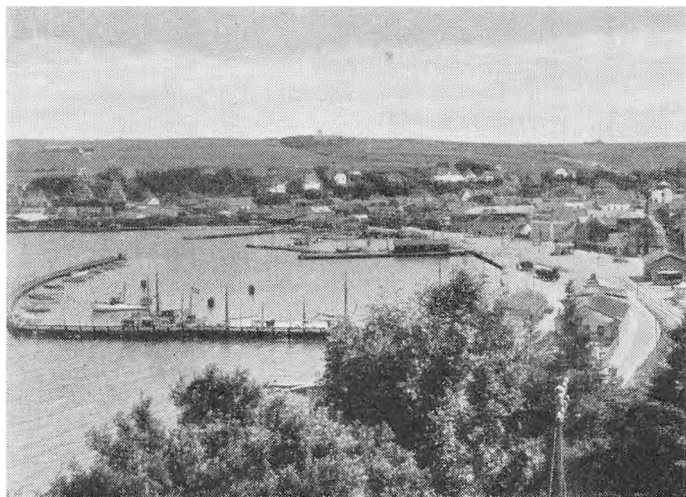

Valgmenighedskirken i Lemvig.

kirken ved storbranden 1684, som tog alt over hvælvingerne samt hele byen, også præstegården, så sognepræsten Jegind måtte flygte til Kappel. Denne brand og flugt mindes både ved en latinsk indskrift på den mindste af kirkeklokkerne og ved et digt af Dybe-præsten. Det nye tårn blev 9,5 m lavere end forgængeren og måtte ombygges igen 1788, nu med sadeltag. I 1935 fik kirken igen spir, et smukt og ejendommeligt, foroven med kors i st. f. den hane, der fra 1827 havde galet over byen.

Kirkens inventar står nu i smukke farver og udkæringer, altertavle og prædikestol i rokoko, et stort krucifiks fra ca. 1500, en gammel romansk tovsnoet døbefont, en sølvkalk fra 1655, foræret af „Ærlige og Welbyrdige Frue Maren Scram til Rammegaard“, en sølv-vinkande fra 1665, hvis sølv fortrinsvis stammer fra en kande skænket af dr. Anders ca. 1600, en smuk messehagel fra 18. årh. og en Chr. IV's bibel fra 1632.

Lemvig havde en luthersk sognepræst allerede nogle år før reformationen, endda en nidkær og dygtig, som siden i Ribe måtte døje en del for sin lutherdom. Den anden lutherske præst Jens Andersen, først sortebroder i Aarhus, blev „omvendt“ i Wittenberg. Hans søn blev den kendte, højtbegavede prof. med. Anders Lemvig, død 1603, som skænkede sin fødebys kirke en sølvkande og Universitetet sit store bibliotek, Bibliotheca Lymvigiana (brændt 1728). Siden satte enkelte af præsterne varige spor i kirkelivet. Biskop Brorson i Ribe synes ikke at have været helt tilfreds med provst Rosenberg og Lemvigs ånde-

Parti fra Lemvig.

lige tilstand og anbefalede derfor i brev 1743 en ung kateket bl. a. „til Ungdommens kendelige Fremvækst . . . og dejligste Grøde“. Denne fremvækst og grøde kom, om ikke før, så i slutningen af 19. årh., hvor præster og lægfolk „byggede kirke“ i fællesskab, byggede også missionshus (1880), det første i Hardsyssel, nr. 10 i Danmark. Dette blev i 1930 erstattet af et meget stort, smukt og kirkelignende, som er centrum for et vidtforgrenet mødeliv, fra 1950 også for en menighedsbørnehave, og ofte for kristelige stævner for unge og ældre fra oplandet.

Trosliv af Indre Missions type slog dybest og bredest rod i Lemvig, men en del familier sluttede sig til valgmenigheden, der i 1883 byggede kirke ovenfor Bakken, omtrent dér hvor efter sagnet „Bonden fra Lemvig“ kastede sig ud over skrænten med de svenske ryttere — i døden. Andre bevægelser kan næppe siges at have slået rod i byen. Denne har været vågen nok til at leve med i kulturens skiftende strømninger, men for lille til at sætte sit stempel på nogen eller være pioner. Den havde i årene 1542—1739 en lærd skole og mindst een kendt rektor, Broder Brorson (1719—22), broder til biskop Hans Adolf Brorson i Ribe, selv senere en betydelig biskop i Aalborg. En uanselig mindetavle i kirken fortæller, at o. 1650 gav fogden på Voldbjerg Iver Christensen og hustru 300 rdl. til den latinske skole til drengenes korsang.

Den gamle præstegård i Østergade med den — for en købstad — store have helt ned til åen gjorde tjeneste som præstebolig helt til 1938, kun afbrudt af en periode ca. 1730—1800, hvor mag. Fr. Rosenberg (død 1730) ubegribeligt havde fået lov at annektere den for sig og sin familie, mens sognepræsten selv mod 10 rdl. i tilskud måtte sørge for bopæl. 1938 blev den gamle præstegård samt en del af haven solgt, og en ny, tofløjet og to-etages bolig i gulgrå cement blev opført midt i den resterende del af haven.

Den ældste kirkebog for Lemvig, påbegyndt 1640, nogle år før det blev

Dørparti
fra Stjernholm hospital.

FOT. NATIONALMUSEET

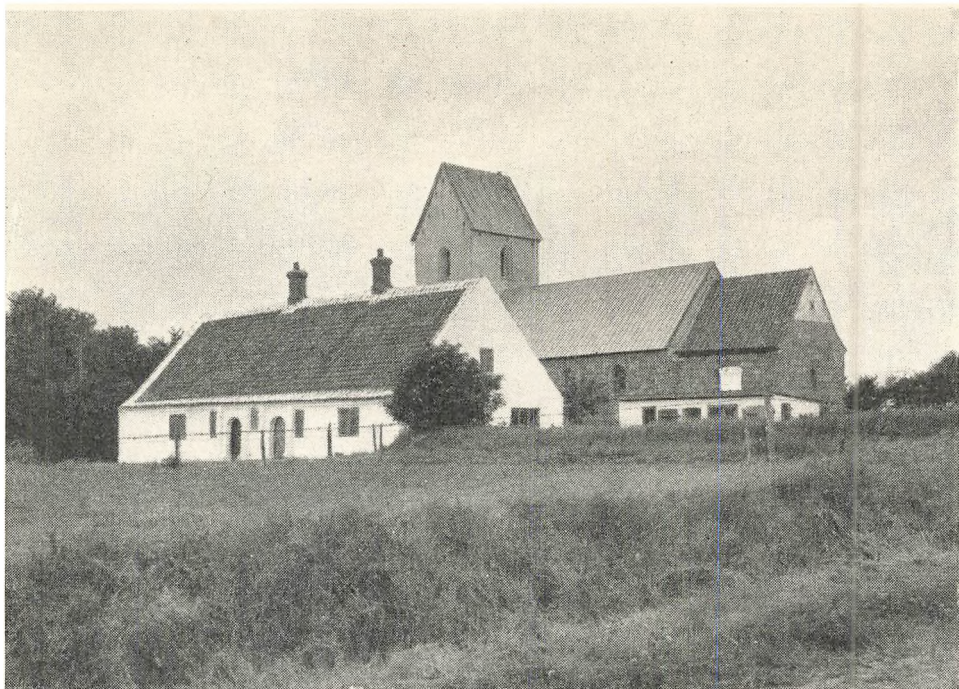
lovbefalet, løbende helt til 1753, har på samme side for året 1736 noteret 2 barnefødsler, der fik vidtrækkende betydning. Den ene var Karen Dagnæs, døbt $16\frac{1}{1}$ 1736, datter af orgelmesteren i Lemvig, moder til Bertel Thorvaldsen. Den anden var Jacob Nicolai Wilse, søn af konrektor Wilse i Lemvig og senere en indflydelsesrig mand i Norge, dels som forfatter, dels som medstifter af Oslos universitet. — To andre, betydelige mænd i nyeste tid, hvis minde er bevaret i hjerter og sten, digteren Thøger Larsen og afholdsforkæmperen Ole Nygaard, er ikke at finde i kirkebogen, men i borgerlisten.

Nørlem.

Navnet Lem (gammelt: Liem eller Læhm) findes både i Nørlem, Lemvig og Limfjorden, men er vanskelig at tyde. Sandsynligheden taler for, at ordet betyder det samme i de to bynavne som i dialekten den dag i dag, nemlig *ler*. Næsten hele sognet og ganske særlig skrænterne med pynten ud mod vigen og fjorden er én eneste lerklump, som skaber en grødefuld frugtbarhed, men også næsten hvert år afgiver sit offer til fjorden i form af store skred ved de stejleste skrænter.

Lemvigs nærhed og kirkelige samhørighed med Nørlem har i flere henseender sat sit præg på det lille sogn, der nævnes næsten lige så tidligt som Lemvig, o. 1330, men aldrig blev stort i indbyggertal (1801: 281, 1950: 650). Det særlige præg består dels i manglen på samlet bybebyggelse, dels i en viss åndelig afhængighed af byen, som lammer eller hæmmer selvstændighed og initiativ.

Sognet har intet naturligt midtpunkt. Alligevel er kirken et midtpunkt, skønt den ligger i kanten af sognet på den vestvendte bakkeskråning ned mod Lemvig $1\frac{1}{2}$ —2 km fra Lemvig bycentrum. Højt knejser den på bakken, som om tårnet

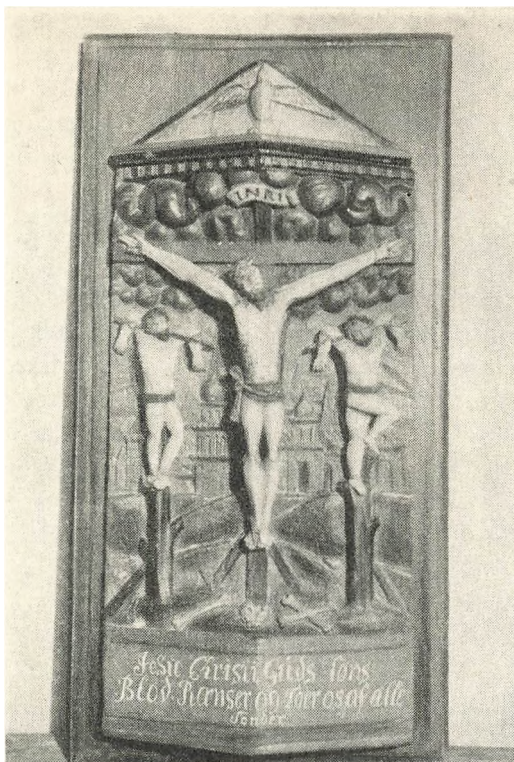
Nørlem kirke med Stjernholm hospital.

FOT. NATIONALMUSEET

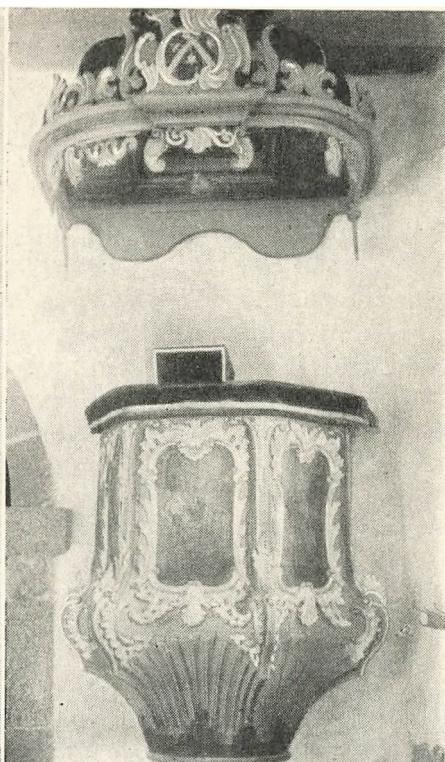
vil trodse vestenvinden, hvad også er lykkedes, men vinden tager revanche ved at slide slemt på puds og kalk.

Kirken er en perle blandt romanske landsbykirker, i det ydre opbygget af granitkvadre på skråkantsokkel som vanligt i Vestjylland, i en for sognet passende størrelse, med sengotisk, hvidkalket tårn, bygget af rå kampe- og mursten, taget dækket på tårn og hovedskib med bly, på koret med tegl, — i det indre en rokokoudsmykning, hvis helhedsindtryk med guld og farver er af stor skønhedsvirkning, specielt når kirken ved fest eller begravelse prydes med blomster. En gennemgribende restaurering af kirkens indre 1936—37 har yderligere „slebet perlen“.

Ser man bort fra kirkens opførelse i 12. årh. og tårnets i 15. årh., har nok ingen ændring været så omfattende som den, der o. 1770 foretoges fra Kappel (beliggende på nordvestskråningen ned mod vigen). Kirken tilhørte dette gods, som dengang ejedes af Jens Wandborg, adlet under navnet Stjernhjem. Hans fader Niels Jacobsen, købmand i Lemvig, købte 1741 Kappel på auktion og skødede den 1759 til sin eneste søn Jens, der synes at have været en fremadstræbende, kirkelig interesseret, men også ærgerrig mand. Han lod nemlig Stjernhjelm's våben anbringe alle vegne i kirken, ja endog på altertavlens sidefelter, hvorfra det først fjernedes på biskop Blochs krav efter en visitats. Måske var Jens Wandborgs gavmildhed mod kirken fremkaldt ved hans unge hustrus

FOT. NATIONALMUSEET

FOT. NATIONALMUSEET

Skåret korsfæstelsesgruppe i Nørlem kirke.

Prædikestol med lydhimmel fra Nørlem kirke.

og deres eneste barns død 1761. Først skænkede han et lille sølvdøbefad med flg. indskrift: „Denne Sølf døbe Fad, der Weiger 16 lod $\frac{1}{2}$ qt Tillige med øvrige til Daaben Henhørende ornamenten med Nye Alter Tavll, Præst og degne Stoel, Nye Prediche Stoel med Himmel, nye Loft, nye Stoel og nye Testamente er aldt af Kierchens da værende Ejer Jens Wandborg de Stjernhjeml til Cabel Bekostet og i Stand sat Anno 1769.“ Til denne skænk knytter sig en tragedie. Da den gamle døbefont ville kræve et vældigt døbefad, blev den smidt ud af kirken ud til diget. Senere flyttedes den til en have i Lemvig og i 1883 anbragt i den nye valgmenighedskirke, mens moderkirken i Nørlem måtte nøjes først med en træfont, senere, o. 1905, en ny, uskøn stenfont. Det lille sølvdøbefad har i kanten et hak, som hverken skyldes slid eller bræk, men en særlig anordning med en trængel, som „ved en Kjæde lader sig tridse op og ned“.

Altartavlen (i rokokostil, men delvis snitværk fra renæssancen), prædikestol og et kapel mod nord (med 5 kister fra familien Wandborg) bærer årstallet 1770. 10 år senere, 1780, da Jens W. de Stjernhjeml var død, byggede hans efterlevende mor ind i kirkediget det såkaldte hospital til skolestue, skole-

mesterbolig samt fribolig for „4 Lemmer af Kappel Gods“. Hospitalet med donationer og forpligtelser er nu overtaget af kommunen — og fredet.

Kirken har en gammel klokke fra 13. årh., to smukke stolestader fra 1638 med Jac. Grubbes og Ingeborg Kruses forbogstaver og våben, en alterkalk fra 1634 og en lang række kønne, bibelske billeder på pulpitur (barok) og præste- og degnestol.

De samme åndelige strømninger, der gik hen over Lemvig fra o. 1875, mærkedes også i Nørlem, bl. a. fordi begge havde samme præst. Firserne og halvfemserne blev brydningstider dels mellem vækkelsesforkyndelse (i kirke, hjem og missionshus) og verdslighed, dels mellem en Indre Missions og grundtvigsk bevægelse. Den sidste søgte til valgmenigheden. I et lille sogn som N. mærkes denne kirkelige spaltning ret stærkt, fordi her trænges til samling.

Anker Vestergaard,
sognepræst.

Lomborg kirke.

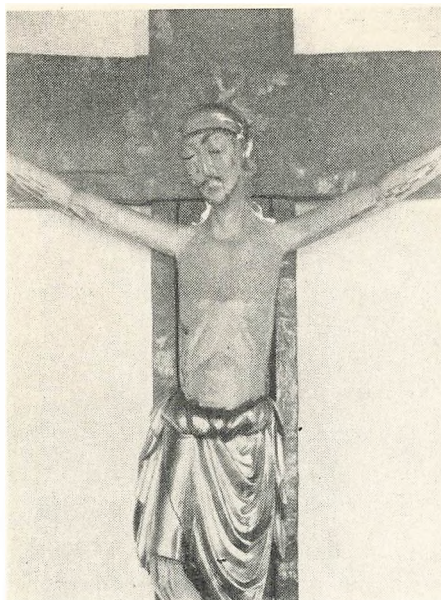
FOT. NATIONALMUSEET

LOMBORG-ROM

I det flade, vestjydske land, ca. 7 km sydvest for Lemvig, ligger Lomborg kirke ved vejen, der går fra Rom over Ramme til Bovbjerg ved Vesterhavet. Kirken ligger i nærheden af den gamle færdselsvej, der har gået gennem de vestligere sogne over Lomborg og Rom og videre mod øst til Ølby v. Struer, og som er markeret af en række gravhøje, af hvilke mange endnu ses i sognet og er fredede. De liver noget op i det ellers flade og ensformige landskab.

Intil året 1671 var kirken selvejende; men i dette år fik Henrik Ruse fra Bøvling slot og gods patronatsret til 17 kirker på egnen for et tilgodehavende fra kronen; og blandt disse 17 var også Lomborg kirke. Året forud i 1670 var Rom sogn ved reskript af $1\frac{1}{2}$ blevet anneks til Lomborg, da begge præster i de to sogne havde vanskeligt ved at få embedets indtægter til at slå til, mens de to sogne, Lomborg og Rom, som siden har udgjort eet pastorat, sammen naturligvis bedre kunne give sin mand en rimelig indkomst. Indtil der i 1924 blev bygget ny præstegård lige ved kirken, lå præstegården et par km syd for kirken; den havde et stort tilliggende; men det var mager jord, som kun kan have givet de skiftende præster det nødtørftigste.

Lomborg kirke er en jævnt udstyret, men hyggelig landsbykirke. Den er

FOT. NATIONALMUSEET

Tidligt gotisk krucifiks i Lomborg kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

Altertavlen i Lomborg kirke.

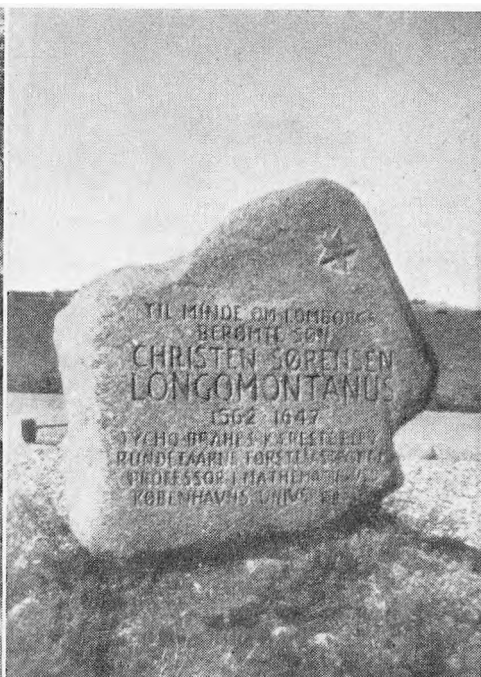
fra den tidlige middelalder og bygget i romansk stil. Kirkens mure er af granitkvadre på dobbeltsokkel. Skibet har bjælkeloft, mens koret og tårnrummet har hvælvet loft. Oprindeligt var der et våbenhus mod syd; men det blev brudt ned, da man anbragte en dør i vestsiden af tårnet, som var blevet tilbygget af munkesten engang i slutningen af middelalderen. Altertavlen har nu det oprindelige billede — et noget dårligt oliemaleri af forklarelsen på bjerget — mens et nyere billede — af opstandelsen —, der brugtes en tid, nu er ophængt på skibets sydvæg. Forneden har altertavlen årstallet 1703 og Daa'ernes og Juel-Rysenstein'ernes våben. Den flere hundrede år gamle alterkalk har hverken navn eller årstal. De anselige, malmstøbte alterstager er måske fra begyndelsen af det 18. århundrede. Granitdøbefonten er romansk og er sikkert kirkens oprindelige. Prædikestolen er i renæssancestil. På den nordlige væg i skibet hænger et stort, tidliggotisk krucifiks. For få år siden lavede et par af sognets unge håndværkere en smuk kopi af fregatten „Jylland“, som de forærede kirken. Den er ophængt i skibet midt imellem de to messinglysekroner.

Søndag før jul 1644 foregik der en meget dramatisk begivenhed i Lomborg kirke, idet sognepræsten, hr. Eske Gregersen, da han ledsaget af sin søn gik fra alteret ned i kirken, kom i skænderi med en af kirkegængerne. En tredje mand kom til med en kniv i hånden og blandede sig i opgøret, og det endte med, at en mand blev dræbt, og præstens søn blev antaget for at være den skyldige.

I Lomborg fødtes 4. oktober 1562 en af Danmarks højtfortjente sønner — Christen Sørensen Longomontanus. Efternavnet er den latiniserede form af Lomborg. Endnu i 1523 skrev man Longborg; men ikke længe efter blev

Mindesten, rejst af sognets beboere.

Mindestenen for Longomontanus.

det til Lomborg. Longomontanus har altså kendt den oprindelige betydning af navnet og taget som tilnavn sit fødesogns navn i latiniseret form. Han var født af jævne bønderfolk, men nåede ved udholdende flid og medfødte gode evner frem til at blive en navnkundig astronom og matematiker. I 1949 rejste hans fødesogn ham en mindesten, som afslørede af sognepræsten, K. R. Seerup. På stenen står: „Til Minde om Lomborgs berømte Søn Christen Sørensen Longomontanus 1562—1647. Tycho Brahes kæreste Elev. Runde Taarns første Astronom. Professor i Matematik ved Københavns Universitet“.

Af præster, der har virket i Lomborg, kan nævnes pastor Hans Jens Vilhelm Berthelsen (1874—86). Han var grundtvigianer og en kort periode folketingsmand. Indre Mission fik en del indgang i Lomborg sogn, da pastor Anders Therkelsen Nyborg (1893—98) var præst her. Sognepræst Gerhard Rasmussen ved Kildevældskirken i København, der er kendt som forfatter af kristelige romaner, var præst i Lomborg og Rom 1933—42.

Under den tyske besættelse var det halve af Lomborg præstegård overtaget af den tyske værnemagt i ca. 1½ år, ligesom forsamlingshus og missionshus var beslaglagt i samme tid. Der skete også under besættelsen et meget tragisk mord, idet en ung gårdmandssøn fra Lomborg umotiveret blev skudt ned bag fra af en tysk soldat, da han var på vej hjem i sin arbejdsvogn. Begivenheden gennemrystede sognets beboere. Og det blev en af besættelsestidens mest gripende oplevelser, da sognefolket i samlet flok sluttede kreds om kisten i koret og sygebåren ved siden af med den dræbtes syge mor, der var blevet kørt lige fra

Rom kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

sygehuset til kirken. På Lomborg kirkegård har sognets beboere rejst den unge mand, Karl Peder Pedersen, et smukt minde med denne indskrift på den store granitsten: „Da Danmark var i Nød, og Retten blev traadt under Fod, faldt ogsaa han som Offer for Tyskernes Vold og Terror“. På en mindre sten foran står: „Han fandt sin Fred hos Gud“. Til minde om denne søn har forældrene skænket en stor messinglysekrone til kirken. En tilsvarende lysekrone blev samtidig givet til kirken af familien Madsen fra Vestergård.

Det kirkelige liv i Lomborg sogn er for en del præget af Indre Mission. Missionshus og forsamlingshus har hver sin kreds omkring sig. Men kirken samler bedst folk fra alle kredse i sognet med undtagelse af nogle, der delvis fra gammel tid har tilknytning til valgmenighederne i Lemvig og Bøvling.

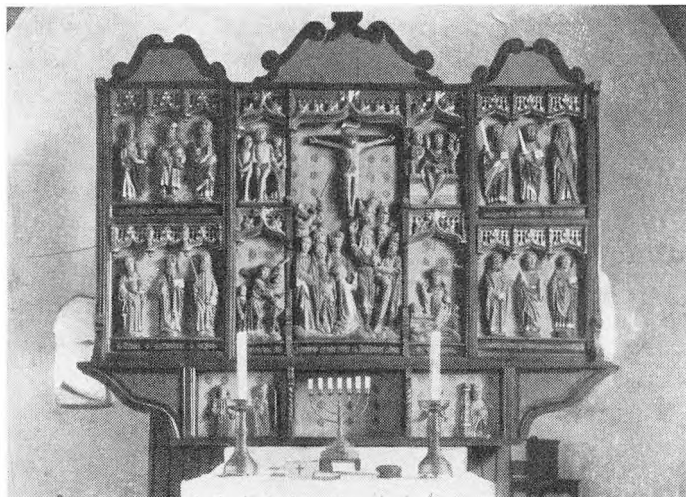
Ved landevejen, der fører syd på fra Lemvig, ligger — godt 3 km fra denne by — den meget anselige Rom kirke. Den ligger åbenbart ikke langt fra den lange formodede oldtidsfærdselsvej, der fra Vesterhavet syd for Bovbjerg har gået et godt stykke øst på ind i landet, idet en af de talrige gravhøje, der findes langs denne vej, ligger på Rom kirkegård; den er fredet.

Oprindelig var kirken selvejende, og Rom sogn var desuden et selvstændigt pastorat, men ved reskript af $\frac{12}{10}$ 1670 blev Rom anneks til Lomborg. Endnu kalder man gården, hvor i sin tid Rom-præsterne formodentlig havde deres bopæl, Rom præstegård. I 1671 fik Henrik Ruse også patronatsret over Rom kirke.

I Rom sogn lå i middelalderen to større gårde, af hvilke den ene —

*Altertavlen
i Rom kirke.*

FOT. NATIONALMUSEET

Ørts —, som nu ikke er mere, var en lille herregård, som en tid ejedes af Jacob Grubbe, der sammen med sin hustru Ingeborg Kruse i 1639 skænkede de tunge, malmstøbte alterlysestager til kirken. Den anden større gård i sognet er Sodborg, som nu er sognets største gård. Også et par af Sodborgs ejere har betænkt kirken med gaver. De to store messinglysekroner er således skænket til kirken derfra, den ene i 1862, den anden i 1936.

Rom kirke er i forhold til sognets størrelse og indbyggerantal alt for stor. Det hænger sammen med, at den er en gammel fjerdingkirke eller herredskirke og altså egentlig bygget som kirke for et større område end det lille sogn. Indtil tingstedet ved reskript af 17. april 1750 blev flyttet til Lemvig, var det ved Rom herredskirke. I året 1766 skriver den daværende præst i en indberetning: „Kirken er stor i Forhold til Sognets Størrelse og skal efter gamle Mænds Sigende have været den allerførste af de i gamle Dage opbyggede og endnu velkendte Fjerdingkirker, som i denne nordvestre Del af Nørrejylland kunde findes. Ja, de gamle lægger dette til med alvorlig Sandhed, at før nogen Kirke i Thyland blev bygget, blev mange Lig førte derfra hertil for at jordes i Rom Kirkegaard, hvorover ligesaavel Kirkegaarden som Kirken selv er meget rummelige.“ Den samme indberetning nævner en udbygning af det sydvestlige hjørne af kirkegården, „som efter gamle Folks Beretning er sket formedelst en Fange, som for sine begangne Misgerningers Skyld skal være henrettet og begravet uden for Kirkegaarden; men Fangens Paarørende fik allernaadigst Tilladelse til udvide Kirkegaarden saa meget paa dette Sted, at den henrettede kom til at ligge indenfor Kirkegaardsdiget“. — Kirken antages at være bygget omkring 1200; den er bygget i romansk stil af granitkvadre på dobbelsokkel. Oprindeligt har den bestået af skib, kor og apsis. På begge sider af den store korbue er der en alterniche, som har været bestemt til mindre altre og helgenbilleder. Den sydlige er nu gennembrudt som opgang til prædikestolen. I slutningen af midlalderen tilføjedes tårnet af granit og munkesten. Det har efter gamle udsagn

Detaille af altertavlen i Rom kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

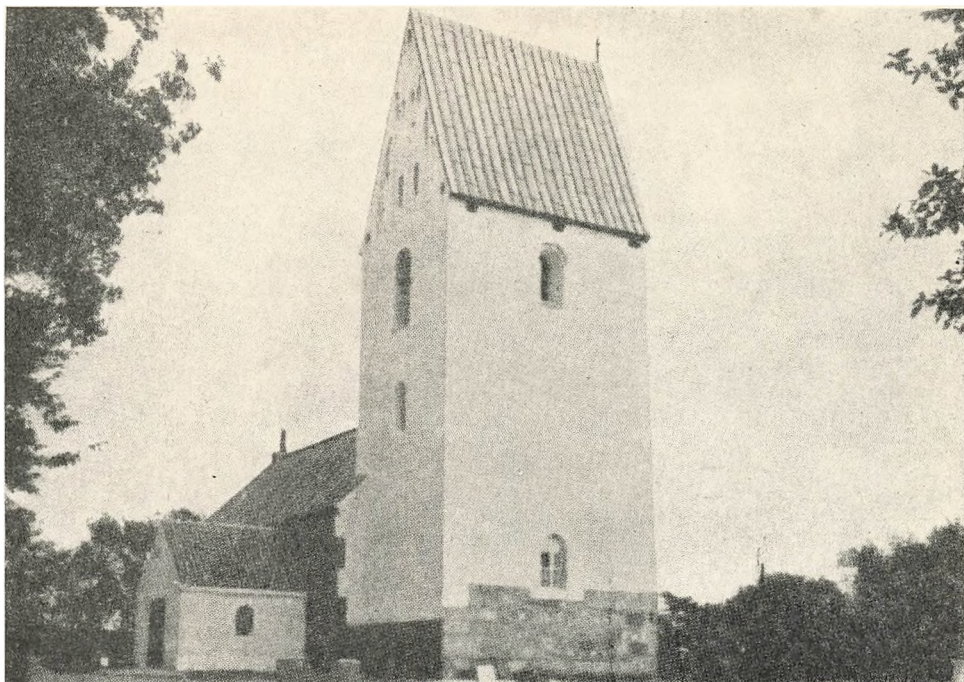
været højere, end det er nu. Der blev indgang fra tårnet, og kirkens syd- og nordindgange er nu tilmurede. Der er bjælkeloft overalt i kirken med undtagelse af apsis, der er halvkuppelhvælvet. Fløjaltertavlen er et ret betydeligt billedskærerarbejde. Midttavlen har en fremstilling af korsfæstelsen, i fløjene de tolv apostle og under midterpartiet fire helgenbilleder. Kalk og disk blev 1632 skænket til kirken af Knud Gregersen og hustru Anna Gregoridatter. Døbefonten, der er romansk og utvivlsomt kirkens oprindelige, er et ualmindelig dygtigt stykke stenhuggerarbejde. Prædikestolen er i renæssancestil. I korets nordre side er nu anbragt en lukket stol, som antages at have været skriftestol i den katolske tid. I 1934 skænkede lærer Mosegaard og hustru en syvarmet lysestage til kirken.

Angående præster, der har virket i sognet, se under Lomborg.

Besættelsestiden satte også sine spor på Rom sogn. I den sydlige del af sognet, hvor der før var hede, indrettede tyskerne den store Rom flyveplads, som nu er udstykket til husmandsbrug. Efter befrielsen blev barakkerne på flyvepladsen taget i besiddelse af flygtninge. Over 100 af disse flygtninge døde i lejren og blev begravet på Rom kirkegård, dels af sognepræsten, dels af egne præster. Begravelserne ligger samlet i kirkegårdens sydøstlige hjørne.

Det kirkelige liv i Rom sogn er for en del præget af Indre Mission. Der findes dog ikke noget missionshus, heller ikke noget forsamlingshus.

K. R. Seerup,
sognepræst.

Møborg kirke.

MØBORG-NEES

Møborg var for en menneskealder siden et udpræget hedesogn med store smeltevandsflader mod syd, vest og nord. Midt i sognet er en stor bakkeø med ret gode jorder, og op over det alt sammen hæver den store, sandede endemoræne sig i Møborg Bavnehøj lige øst for kirken. Fra Bavnehøj kan man se ca. 20 kirker. Der er vældige udsigter mod syd, vest og nord; men bakken falder så brat mod øst og sydøst, at mange hjem, kun et par km borte, ikke kan ses. Og kom man så ned til dem, havde man en følelse af at stå ved verdens ende, når man så ud over den store Donskjær mose, hvis man ikke længst ude så bakkelandet i Asp og Naur. En levning af oldtidens egepur med hele den gamle flora findes sydøst for kirken.

Møborg sogns jorder er bedre end deres rygte; selv om megen jord i sognets udkanter måske hellere måtte være beplantet, så har til gengæld meget af bakkeøen lerunderlag, og hvede er ingen sjældenhed her.

I sommeren 1950 så man for første gang korn og andre afgrøder efter den store opdyrkning af Donskjær og tilstødende moser. Åen, der danner sognegrænse mod syd, blev reguleret helt ude fra Nissum fjord, 13 km åben grøft og store rørledninger trak vandet ud. Hedeselskabets plove vendte næsten meterbrede furer, og Danmark blev større.

Epitafium i Møborg kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

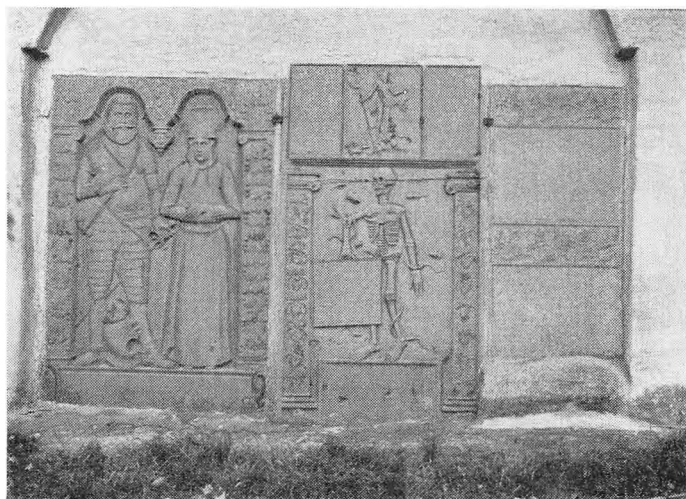
Donskjærtørv var gode og har i århundreder holdt stuer varme i Lemvig og holdt sult fra fattigmands dør i Møborg. Hedebonden læssede tørv om aftenen, stod så op kl. 3 næste morgen og kørte de godt 20 km til Lemvig, så hjem igen at læsse til næste dag. Og han havde slidt i uger 16—18 timer i døgnnet med at skære, vende og stakke tørvene, „Skottørv“, som de kaldes her. Ordet betyder vist skåret tørv. Der blev endda tid til at dyrke hede op og hente mergel i Damhuslejet i Vemb.

Den generation blev noget kroget; men nu ser de eller deres børn resultatet: „Heden som en kornmark står!“ Nu kommer landboforeninger på udflugt for at se det mægtige arbejde med Donskjærs kultivering. De gamle pionerer kæmpede hver for sig deres hårde kamp, og der stod ikke megen blæst om deres værk. En af dem, der har kæmpet den gammeldags kamp og vristet mange tønder agerjord fra heden, Ditlev Fjordside, var vel den, der mest lagde sig i selen for at få alle lodsejerne med til det store allemandstug i Donskjær.

Nr. Holmgård, ca. 3 km nord for kirken, lå oprindeligt på en holm i engene sydøst for gårdens nuværende plads. Tomten kan endnu påvises. Den brændte 1589 og blev genopført med volde og grave, der endnu findes i gårdens nuværende have. Her kom slægten Juel før 1476, derefter slægten Sehested, der efter 1700 afstod gården til Chr. Linde til Bækmark i Flynder og Ulfsund i Nees. Gården inden for gravene skal være nedbrudt i begyndelsen af 19. årh.

*Sehested'ernes ligsten
i Møborg kirke.*

FOT. NATIONALMUSEET

Møborg kirke ligger højt på Bavnehøjens vestskråning og kan ses viden om. Kirken er romansk og bygget af granitkvadre. Tårnet er af mursten med en klokke, der er støbt til Jomfru Marias ære 1509.

Altertavlen er en trefløjet renæssancetavle fra ca. 1600; den ser ud til at være ombygget. Indsat i tavlen findes et alabastrelief med nadverbillede (herregårdsalter?). Prædikestolen er fra ca. 1600. Pulpitur i skibets vestende fra 1663 bærer malerier af Thorvaldsens apostle. Kirken er under restaurering, så inventaret står endnu med egemaling.

I koret findes en døbefont fra nyere tid; den oprindelige font er ubrugbar, men kan identificeres, da dens ornamentter er de samme som korbuens kragebånd. I koret findes endvidere et epitafium i bruskarok over præsten Jens Mortensøn og familie fra 1695, restaureret 1923. Anseligt portrætmaleri.

Et gravkapel blev nedbrudt ca. 1810, og der er gravkælder under skibet. Fire af Sehested'ernes ligsten findes i kirken, de to meget anselige, den ene med dødning og opstandelsesbillede, den anden et smukt udført portrætre relief. Stenene bærer navnene Malte Juel † 1508 og hustru, Jens Thomesen (Sehested) † 1555 og H. Anne Maltesd. Juel, samt Malte Jensen (Sehested) † 1595 og H. Sofie Bille, samt Claus Maltesen (Sehested) † 1612 og H. Anna Lykke, alle af Nr. Holmgård. På kirkegården findes mindsten med broncerelief over folketingsmand C. Aaberg † 1897.

Præstegården er fra 1916, ca. 700 m nord for kirken, smukt beliggende i den gamle have.

Med pastor Deichmann, senere Hvidbjerg, Thyholm, begyndte en vækkelse, der blev begyndelsen til det nuværende indremissionsk prægede menighedsliv i sognet, der endnu er livskraftigt. Der findes også en del, der slutter sig til Bøvling valgmenighed. Sognets store flertal hører til „Vorherres Folkekirke“. Sognets skolevæsen er under omordning i henhold til skoleloven af 1937; en ny hovedskole er lige opført, 2 andre skoler skal moderniseres.

Nees kirke.

Besættelsestiden bragte indkvarteringer, dog ikke så slemt som i Nees og andre sogne på Lemvigegnen. Foredragsforeningens formand, uddeler Jens Jensen, blev arresteret. Våbenmodtagelse var organiseret, da kapitulationen kom.

Nees sogn.

Nees har altid været anneks til Møborg. Navnet svarer til jydsk udtale af næs. Nees er det næs, der skyder sig ud mellem nordre del (Indfjorden) og søndre del af Nissum fjord. Mod øst grænser det op til Møborg og Nr. Gørding, mod syd ligger Ulfborg, Staby og Sdr. Nissum, der kan ses over fjorden, mod vest skiller Bøvling klit fjorden fra Vesterhavet, og nord for fjorden ses Bøvling. Et ejendommeligt stykke Vestjylland med gode jorder langs fjorden, let jord med sandflugt midt i sognet, marskagtige enge og rørskov langs fjordens mange kilometer lange bredder, og mod øst en flere hundrede ha (ca. 300) stor hede. Thorsminde sluser betød stor landvinding for Nees ved at vandstanden blev sænket i fjorden. En stor del af heden blev beplantet, og resten skal nu opdyrkes under Hedeselskabets vejledning. Mange plantninger har bødet på sandflugten. Og havet er avet ved dæmninger på klitten. Det har ellers i tidligere tid sket, at det brød igennem og satte store dele af sognet under vand, og endnu stoler man ikke på naboen bag klitterne.

I ældre tid var Nees et fattigt sogn, dog med en del gode gårde langs fjor-

Dobefonten i Nees kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

den. Småfolk måtte gå på dagleje, og pengene var små. Nees er hjemsted for en særlig husflid: hornskeerne gik her i bindhosens sted. Fjorden var også god mod småfolk; her blev stanget mange ål gennem huller i isen. Betegnende for kårene er nok det gamle mundheld: „Åh, herregud, er do fræ Nees! Vil du et indenfor og ha' en mellemmad!" Der toges dog betydelig mængder af skrubber og helt.

Nu trænger Neesboerne ikke til denne medynk. De veldyrkede marker vidner om en driftig befolkning. De kender også deres eget værd og elsker deres sogn, når solen flimrer over heden, og der er solblink over fjorden; når sommer vinden hvisker i sivskoven, eller havets brummen kan høres. Urfuglens dans vil snart være en saga blot; men de hundreder af svaner vil blive ved at løfte deres sang over fjorden.

Nees kirke ligger ikke højt, men kan dog ses vidt om; den skal ses fra øst over fjord og rørskov. Den gamle kirke var fra 1200-tallet, mod egnens skik ikke bygget af kvadre, men rå marksten med kalksten og flint som fyld inden i muren. Kirken kom ud for en slem mishandling i 1700-tallet, da man udvidede kirken ved at nedbryde triumfbuen og forlænge koret mod øst. Herved fik kirken både udvendig og indvendig et ret uskønt udseende.

Omkring 1935 begyndte man at arbejde for at få et tårn. Det viste sig, at hele kirken måtte bygges om, da skibets mure truede med at skride på grund af, at kalkstenene var frostsprængte. 1939 stod kirken færdig i munkesten med tårn og triumfbue, kun østenden af koret er bevaret. En træramme fra romansk tid fandtes i murens fyld, den vidner om kirkens ælde.

Altertavlen er en smuk renæssancetavle fra ca. 1600. Prædikestolen er skænket af Chr. Linde til Ulfsumd m. m. 1715. Begge står med den staffering, som Chr. Linde har bekostet 1713 og 1715. Altertavlen har et nadverbillede, derover Kristi himmelfart, 2 små billeder af syndefaldet i Edens Have, lydighedens kamp i Gethsemane Have. Ved siderne Kristus og Moses. Prædikestolens prydelser er gennembrudt træværk som søjler og evangelisternes billeder. Under prædikestolens udsvejfede bund findes følgende indskrift: „Anno 1715 lod denne Kierkes Patron, den Høyædle og Welbyrdige Christian Linde til Beckmark og Ulsund, denne Prædikestol og Himmel af nye gjøre og samme Tied stafere den 12. Juli. Gud til Ære, Kyrcken til Prydelse og andre til et godt exempel. Icke os, men gif dit Nafn Ære.“

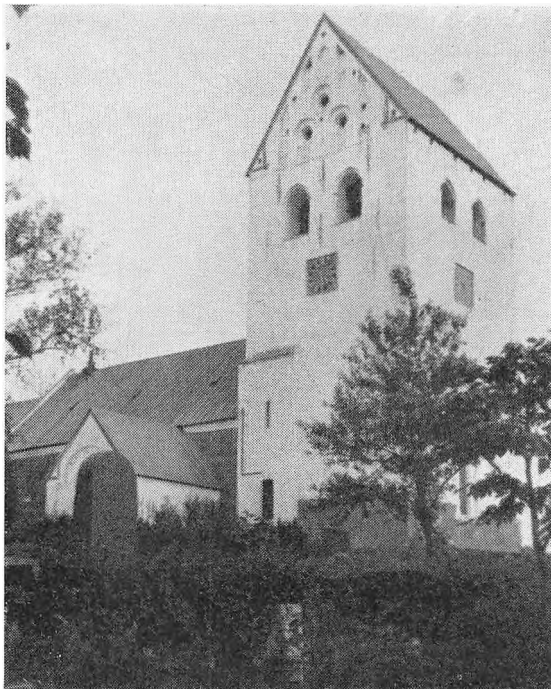
Døbefonten er antagelig fra kirkens første tid, af granit udstyret med ret primitive ornamentter, rebsnoninger, to løver, en fugl, et menneske m. m. Et gedigent gammelt stykke inventar. På alteret findes et par stager, skænket 1630 af klosterjomfru Dorothea v. Andersen, Sct. Hans Kloster, Slesvig, der stammede fra Ulfsumd. En smuk lysekroner bærer følgende indskrift: „Anno 1730 have Welædle og Welbaarne Christian Linde, Herre til Beckmark og Holmgaard og Uldsumd med sin Elskelige Kiære Frue Anna Marie Poulsen foræret denne Lius Crone til Guds Ære og Nees Kierkes Ziir.“ Lind'ernes våben med et træ og en fabelfugl (el. lindorm) findes på altertavle og lysekroner. En anden lysekroner blev skænket 1939 af automobilhandler Th. Pedersen, Thisted, født i Nees.

Under koret og skibet fandtes gravkamre med Lind'erne og andre ejere af Ulfsumd. Fire gamle messingskjolde er i behold og skal konserveres og op-hænges i kirken. Navnlig oberst Morten Barteldt's († 1693) og hustru Kathrine v. Andersen's († 1700) og sidstnævntes søster Dorothea v. Andersen's minde-skjolde er smukke og interessante. Chr. Linde havde Ulfsumd til 1761, da han solgte den til Peder Harpøth † 1778.

Chr. Linde var kirkens velgører. Peder Harpøth's navn er kendt for hans berøring med brødremenigheden. Chr. Linde nævnes i Støvringsagen (Elle Jensen: Pietismen i Jylland). Senere kom Luthersk Missionsforening. Hermed er jo også givet fingerpeg til at forstå, at Nees har været og endnu er et åndeligt vågent sogn. Der findes endnu et livskraftigt menighedsliv, dels knyttet til sognets gamle kirke og missionshuset, dels til Bøvling valgmenighed. Den sydlige del af sognet, Skalstrup, har skole, forsamlingshus og brugsforening ligesom Nees by sydvest for kirken. Sammen med Møborg et meget udstrakt pastorat, næsten udelukkende med spredt bebyggelse. Der er 10—11 km mellem kirkerne og 92 km kommunevej i pastoratets godt 8500 ha.

Nees sogn havde en tid under krigen flere tyskere indkvarteret, end der var beboere i sognet, det fik dog snart ende. Men Skalstrup havde i $\frac{3}{4}$ år ca. 100 mand ved et luftværnsbatteri.

J. C. Christiansen,
sognepræst.

Nørre Nisum kirke.

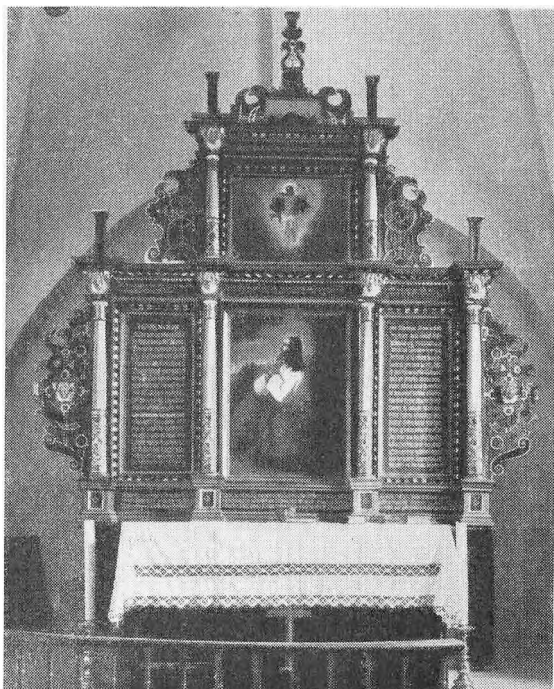
NØRRE NISSUM

Nørre Nisum sogn udgør den centrale del af det frugtbare bakkeland, som strækker sig langs sydsiden af Limfjordens vestlige bredning, Nissum Bredning.

Her rejser sig midt i sognet på et af de højeste punkter (76 m over havet) den ret anselige kirke, hvis kraftige, hvidkalkede tårn ses milevidt omkring, ligesom der fra kirkegården er et enestående udsyn over hele den vestlige Limfjordsegn med Vesterhavet i horisonten.

Kirken er af den almindelige vestjydske type, med skib og kor fra romansk tid, omkr. år 1200, af granitkvadre på profileret dobbeltsokkel. I sengotisk tid er tilbygget et højt, svært tårn, nederst af granit, derover af munkesten med blindingsgavle mod nord og syd, og antagelig fra samme tid er våbenhuset mod nord.

Skibets og korets sydside er omsat i 1895. Der blev da indsat store rundbuede vinduer. Kirken har ingen vinduer i nordsiden, men i koret ses dog indvendig smigen af et oprindeligt, smalt vindue. Tårnet skal tidligere have været forsynet med et højt spir, hvorom det hedder i en gammel beretning: „Anno 1666, den 27. september, afbrændte Nør Nissum kirkespir (ved lynnedslag); den var så høj, at den kunne ses 8 mile på havet.“

Alterbilledet i Nørre Nissum kirke.
FOT. NATIONALMUSEET

Til minde om befrielsen 5. maj 1945 indsamledes blandt sognets beboere midlerne til et kirkeur med skiver på tårnets vest- og nordside. En indskrift på en marmorplade i våbenhuset fortæller herom og slutter med linierne: „Gud ene tiden deler, han sårer og han heler“.

På korets gavl findes en sten med et groft udhugget billede, der antagelig forestiller Kundskabens Træ med en menneskeskikkelse og en slange.

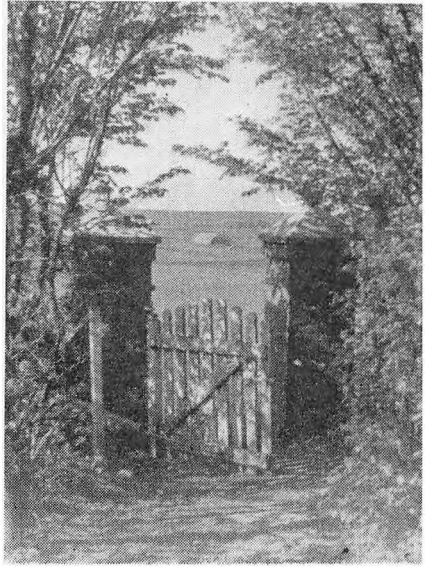
Kirkerummet har bjælkeloft over skibet, mens koret og tårnrummet har sen-gotiske hvælvinger. I tårnrummet findes kirkens anselige orgel, skænket 1915 af sognefoged, Dbmd. Jens Peder Madsen. Også lysekronerne og et tremastet skib er gaver fra nyeste tid.

Altertavlen er et renæssancearbejde (restaur. 1916 sammen med prædikesto- len). En indskrift fortæller „22. januarii 160... gaf S. Søffren frantzøn X daler til denne altertaffle.“ Midterbilledet er et maleri af Schleisner (Kristus i Get- semane), sidefelterne har katekismusindskrifter.

Døbefonten, der vel er så gammel som kirken selv, er et fint arbejde, enkelt og smukt profileret. På skibets nordvæg hænger en temmelig stor tavle med præsterækken fra Reformationen.

Kirkegården er, efter en udvidelse i 1945, ret stor og delvis stærkt kuperet. Her findes en åben begravelse for en af de sidste ejere af Kongensgård. Flere præster fra ældre og nyere tid ligger begravet her, bl. a. nedennævnte pastor Ad. L. Hansen.

Nørre Nissum sogn har siden Reformationen været et selvstændigt pastorat.

*Udsigt fra søndre kirkegårdslåge
i Nørre Nissum.*

I 1439 fik Gudumkloster patronatsret til kirken, så denne er sikkert indtil Reformationen blevet betjent fra klosteret. Da den daværende hovedgård i sognet, Kongensgård (nævnes 1231 under navnet „Nesium“, nu en almindelig bondegård), ejede jorderne i en stor omkreds omkring kirken, kom præstegården til at ligge ca. 1½ km syd for kirken, nede i dalen ved vejen til Gudum.

Præstegårdens nuværende stuehus er opført 1887. Haven er stor, med en dam. Gården havde oprindeligt ca. 75 tdr. land agerjord, men efter at seminariet med sine bygninger er vokset op på præstegårdens jord, og efter at gården „Portgård“ er bygget og frasolgt 1903, er der nu kun en mindre avlsgård på ca. 25 tdr. land, skilt fra præsteboligen ved den tidligere gårdsplads, der nu er anlagt med græsplæne og beplantning.

I årene 1728—43 var Thomas Berg sognepræst i Nørre Nissum. Han berømmes for, at „menigheden, som før hans tid var en af de mest ryggesløse i herredet, blev i hans embedstid bragt til lydighed“. Hertil bidrog sikkert en vækkelse, som blev sat i gang ved en omrejsende, pietistisk student, Jesper Støvring. Den herrnhutiske rejseprædikant Gert Hansen fortæller i 1740, at han i Holstebro mødte en rytter, der fortalte ham om opvækkelsen i Nissum. Han ville knap tro det, men da han fulgte manden til Nissum, fandt de 93 „sjæle“, hvoraf de 57 „havde erkendelse“ (3: var troende) og 36 hørte gerne sandheden.

Da biskop Brorson var her på visitats i 1742, siger han, at „ungdommen svarede upåklageligt, og menigheden syntes begærlig efter at høre ordet“. Bergs eftermand, Erik Lemming (1743—52), var også en ven af vækkelsen. På hans tid var der i Nørre Nissum en degn ved navn Jacob Dagnæs, hvis datter Karen, der konfirmeredes i Nørre Nissum 1752, siden flyttede til København og blev moder til vor store billedhugger Bertel Thorvaldsen.

*Højskolen
i Nørre Nissum.*

I halvfjerdserne i forrige århundrede begyndte enkelte familier i sognet at søge åndelig næring hos en grundtvigsk præst på egnen. Der har siden været en mindre kreds, som slutter sig til valgmenigheden i Lemvig.

Samtidig begyndte Indre Missions prædikanter at holde forsamlinger i sognet, og da den unge, initiativrige præst Adolf L. Hansen blev sognepræst her i 1886, indledes en ny tid for Nørre Nissum. Han begyndte 1887 at holde højskole med 15 unge karle. De boede i nabolaget, fik undervisning og kost i præstegården og drev gymnastik i laden. Som den første lærer blev antaget P. C. Davidsen (senere forstander i Haslev). To år efter rejstes på præstegårdsjorden en selvstændig højskolebygning, Indre Missions første højskole. Ved indvielsen talte Vilh. Beck og Anders Stubkjær. Pastor Hansen, der af sine studenterkammerater betegnede nok kaldtes „Glade Hansen“ eller „Jern-Hansen“, havde en enestående evne til at sætte arbejde i gang. I 1892 begyndte han seminarieundervisning, og både højskolen og seminariet er endnu livskraftige virksomheder, som i høj grad er med til at give sognet dets kirkelige præg.

Seminariet ligger stadig ved præstegården og udgør med sine mange bygninger en hel lille by, mens højskolen i 1923 flyttede op i en anelig nybygning på bakken i nærheden af kirken.

Pastor Adolf L. Hansen har sat dybere spor i Nørre Nissum end nogen anden enkeltperson, men også hans efterfølgere, de kendte præster Asschenfeldt-Hansen (1904—14) og J. P. Agger (1914—26) samt en lang række forstandere og lærere ved ungdomsskolerne har været af stor betydning for det sogn og den menighed, i hvis midte de har levet og virket.

*Ove Nielsen,
sognepræst.*

Resen kirke.

RESEN-HUMLUM

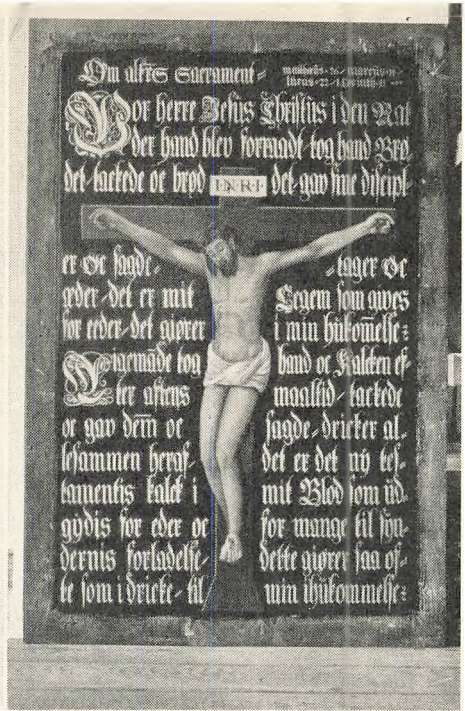
Mellem annekssognet Humlum og Gudum strækker Resen sogn sig, gennemfuret af et lavtliggende eng- og mosedrag, der deler sognet i et vestligt og et østligt højedrag. Mod syd er Resen skilt fra Ølby ved den inddæmmede vig Kilen, som skærer sig dybt ind i landet mod sydvest. Dybe slugter ned mod vandet veksler med bratte beplantede skrænter. Inderst ved Kilen ligger Ørgård, sognets forpost mod syd, omgivet af bakker, der mod nord viser en række kuplede høje, mens de overforliggende skrænter ejendommeligt nok fremtræder i strenge, skarpt tegnede formationer, hvis øverste rand danner en omtrent vandret linie. Isen har ikke været nogen kedelig bygmester, da den engang formede disse egne. Forbi Kjærgårds Mølle slynger vejen sig gennem en dalsænkning, som på begge sider er omgivet af et stykke natur, næsten uberørt af menneskehånd. Skønnest er her vel en sensommerdag, når de lyngklædte bakker viser sig i deres smukkeste dragt.

Mod nord går Resen sogn ud til Nissum Bredning og ender i bakkedraget, der ikke gerne nøjes med mindre end navnet Toftum Bjerge. En række stejle lerskrænter, der aftager i højde mod Oddesund, danner en sjældent smuk, buet kystlinie, der ofte må stå model for de mange, der om sommeren er ude med

FOT. NATIONALMUSEET

Mariebillede (fra det 14. årb.) med apostelfigur
i Resen kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

Alterbilledet i Resen kirke.

pensel og lærred. Stedet er et meget søgt bade- og udflugtssted, opdaget af folk fra alle egne af landet.

Ved foden af disse bakker over Thagaard hede gik den gamle vej fra Odde-sund videre over Resen. Ad denne vej stod Thy i forbindelse med det øvrige Danmark. Her drev man med studene, som måtte svømme over Oddesund, og man vil endog fortælle, at flokke af gæs fulgte den samme vej. Det lyder usandsynligt i en tid, hvor endog heste må befordres. — Jorden er frugtbar, og talrige kæmpehøje, ca. 150, hvoraf dog en del er sløjfede, fortæller om æld-gammel bebyggelse.

I den sydlige del af sognet ligger kirken. Om der i ældre tid længere mod syd, hvor den store Klosterhede plantage nu begynder, har været nogen bebyg-gelse, som har søgt kirken, lader sig vist vanskeligt afgøre. Nu ligger den geo-grafisk set uheldigt. Kirken er fra tiden omkr. 1100, måske lidt ældre. Det er en typisk romansk bygning, bestående af kor og skib, opført af smukt tilhugne kampestenskvadre. Skibet har bjælkeloft; koret er gotisk hvælvet. Det oprinde-lige tårn er nedbrudt. Man har fornylig gravet ned til soklen, som viser, at det har været et stærkt bygget rundt tårn. Det nuværende noget spinkle tårn er opført af præsten Rosenberg 1792. Det er bygget af mursten og besynderligt nok åbent mod vest.

*Hans Poulsen Resen,
Sjællands biskop 1615—38.*

FOT. DET KGL. BIBLIOTEK

Kirken har i tidens løb undergået visse forandringer. Syddøren og et vindue er tilmuret, og det samme er tilfældet med indgangen fra skibet til det oprindelige tårn. 1880 omsattes kvadrene i skibets sydside, og 1884 tilbyggedes det nuværende våbenhus mod nord af smukke granitkvadre med krans af røde mursten. I begyndelsen af det 18. århundrede lod Jens Wandborg til Kongensgård i Nr. Nissum et gravkapel opføre mod syd. Det blev stærkt afkortet i 1848, kisterne blev nedsænket på kirkegården, og den resterende del af kapellet blev forsynet med bænke.

Altertavlen er fra renæssancetiden. Midterfeltet har et billede af den korsfæstede, og her står indstiftelsesordene. Til venstre et felt med budene, til højre trosbekendelsen og over de tre et felt med fadervor. En romansk granitfont og et krucifiks stammer fra den katolske tid. Prædikestolen med „himmel“ og due er fra forrige århundrede. En mindetavle over præsten Povl Hansen har haft sin plads både i koret og i gravkapellet, men er nu indmuret i den åbning, der førte ind til det første tårn.

Præsterne i Resen-Humlum har indtil århundredskiftet boet i Resen, sidst i den gård, som nu kaldes Mosegård, hvor lidt af den gamle præstegårdsidyl endnu er bevaret. Gården ligger ned mod mosen over for Makholmgårdene.

Humlum kirke.

På reformationstiden beklædte præsten Hans Andersen Vedel embedet. Præstetavlen i Humlum fortæller, i 17 år før og 40 år efter reformationen. Tallene er næppe helt korrekte. Fra ham stammer den kendte Resenslægt, som i henvend 200 år var med til at præge sognet, idet de følgende fire præster alle overtog embedet efter deres fader. Deres navne var Povl Hansen, Bertel Povlsen, Godske Bertelsen, Christen Godskesen, der døde 1701. Den mest kendte af slægten er biskop Hans Povlsen Resen, søn af førnævnte Povl Hansen og født i Resen 1561. Han nævnes som en af sin tids betydeligste mænd, studerede i flere år ved kendte universiteter i Europa, blev professor i filosofi og teologi og senere Sjællands biskop. Han har ene oversat Bibelen fra grundteksten, udgivet flere teologiske skrifter og nævnes blandt dem, der standsede Kryptocalvinismen i Danmark.

Langt tilbage har der været åndelige rørelser i sognet. Der har været forbindelse med brødremenigheden i Christiansfeld, og tidligt holdtes gudelige forsamlinger. Den kendte lægmand Anders Stubkjær, som en tid boede i det nærliggende Fousing, var jævnlig gæst i Østersgård, nær ved Resen kirke.

Det blev naturligt Indre Mission, der kom til at præge sognet i kirkelig henseende. Nyt missionshus opførtes 1904. En gren fra den „Midtjydske bevægelse“ nåede fra Humlum også Resen, hvor den i nogle år fremkaldte alvorlige brydninger. Dens historie forløb her omtrent som omtalt i følgende artikel om Humlum. I dag mærkes den ikke meget.

*Interior
fra Humlum kirke.*

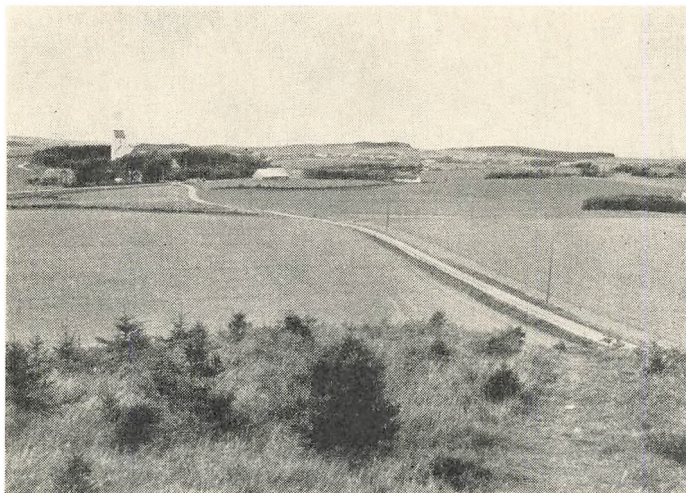
Humlum sogn.

Nordøst for Resen strækker Humlum sig, omsluttet af Nissum Bredning og Venø bugt og sund. Står man en klar sommerdag på en af sognets højeste toppe, Bavnehøj lidt øst for kirken, har man for sig et landskab af stor skønhed. Mod øst følger øjet den smukke buede kystlinje. En tange, Kleppen, rækker over mod Venø, som kun er skilt fra fastlandet ved en smal, men dyb sejlrende. Ca. 2 km nordligere, inderst i bugten ved Bredalsgårdene, ses fiskerlejet. Derfra tanger kysten sig igen mod øst i Gibøl næs. Det var sikkert her, Knud den Helliges store flåde lå i 1085 og ventede på ordre til at stå over Vesterhavet for igen at lægge England under den danske krone. Vagn Aagesen nævner stedet, Humle eller Humla. Alvorlige begivenheder skulle imidlertid hurtigt kuldaste kongens stolte planer. Mod nord ender sognet i en smal, flad tange, den såkaldte Grisetà-odde, hvorfra en bro forbinder sognet med Thyholm.

Sognet har et stærkt kuperet terræn, og frugtbar lerjord veksler ret brat med lettere sandmuldet jord. Isen har ikke alle steder sørget for den mest hensigtsmæssige blanding. Flere kæmpehøje, hvoraf en del er fredede, fortæller, at her har vore forfædre haft bopladser gennem årtusinder.

Sognet gennemskæres i en længde af ca. 10 km af hovedvej nr. 11, der 1½ km nord for kirken sender en arm mod Lemvig. Her ligger stationsbyen smukt med de anselige Toftum Bjerge som baggrund. Da banen i 80erne kom igennem til Thisted, blev stationen lagt, hvor man krydsede den gamle Lemvig landevej. Havde man dengang adlydt daværende ejer af Breinholt, folketingsmand Adolf Neergaard, og lagt stationen noget sydligere på Kirkebygårds jorder, ville den nye by naturligt have strakt sig hen mod kirken, hvorved meget unægtelig ville være vundet.

Ud mod Venø bugt ligger sognets 3 største gårde: Vejbjerggård, Breinholt og Strandbjerg, som i den katolske tid hørte under Ribe bispestol, men efter

*Parti fra Humlum
med Toftum Bjerge
i baggrunden.*

reformationen blev kronens eje. Ribebispen Iver Munk, død 1539, som sammen med broderen Mogens Munk på det nærliggende Volstrup i Hjern sogn spillede en betydelig rolle under sammensværgelsen mod Christian den II, nævnes som ejer af Vejbjerggård. Denne, der blev hovedgården, har flere gange været i adeligt eje. I sidste halvdel af det 18. århundrede var den i Billeskou'ernes besiddelse. Flere af slægten ligger begravet under gulvet i Humlum kirke, og en gravsten til minde om Jørgen Billeskou og hustru findes indmuret i kirkens nordvæg. På gavlen af stuehuset til Vejbjerggård ses endnu bogstaverne: H. B - M. I. — Hans Billeskou og Maren Jansen, samt årstallet 1785. En vej nord for Humlum by bærer endnu navnet Hovvejen, et halvglemte minde om en længst forsvunden tid. I dag adskiller gården sig ikke meget fra sognets andre gårde. Strandbjerg er nu den største gård, ca. 300 tdr. land. Den ligger smukt ned mod Venø sund, gemt bag en efter vestjydske forhold ret anelig gammel løvskov.

Sikkert placeret i det smukke, afvekslende landskab ligger Humlum kirke på en bakketop tæt ved landevejen. Hvor man færdes i sognet, fanges blikket af dens hvide mure. Kirken ligger ved siden af en gammel kæmpehøj, hvori man for et par år siden stødte på urner, hensat under en kampestenssætning. Adskillige andre havde i tidens løb fundet deres hvilested dér. Uden tvivl er kirken bygget, hvor den gamle hedenske offerplads har været. Det er en typisk romansk kirke fra det 12. århundrede, bygget af kampestenskvadre. I slutningen af middelalderen er skibet ombygget og opført af rå kamp med enkelte mursten imellem, og ved samme lejlighed er sikkert tårnet opført af munkesten. Kirken består nu af tårnrummet, der tjener som våbenhus, skibet og koret. Skibet har bjælkeloft; kor og tårnrum er gotisk hvælvede. I tårnrummet er de smukke hvælvinger desværre blevet skjult af et bjælkeloft, da orgelet i 1917 blev opstillet.

Altertavlen stammer fra sen-renæssancetiden omkr. 1600. Den er restaureret i året 1900 og forsynet med nyt billede af Anker Lund, forestillende Jesus i Gethsemane, næppe en forbedring. Der findes en gammel romansk granitfont, hvorimod prædikestolen er af nyere dato. En anelig malmlysekroner er skænket af anatomen, professor Ib Ibsen til minde om dennes fader P. Ibsen, daværende ejer af Breinholt, og broderen C. L. Th. Ibsen, der faldt ved Eckernførde 5. april 1849. En mindre lysekroner er skænket af afdøde sognerådsformand Thor Brøgger, og en syvarmet lysestage, skænket af sognets mangeårige førstelærer og kirkesanger Anton Nielsen, er med til at pryde alteret. Endvidere findes et krucifiks, og et par solide præstetavler fortæller, at sognets nuværende præst, pastor Ludvig Willer, er den 20. i rækken siden reformationen.

Et stykke glatpudset væg viser, hvor kirkens nordre indgang har været, og en spidsbuet hvælving udvendig over døren lader os ane en sengotisk ombygning.

I læ af kirkebakken ligger den nuværende præstebolig.

I åndelig henseende adskiller sognet sig ikke væsentligt fra andre vest- og midtjydske sogne. Et par tilflyttede familier slutter sig til valgmenigheden i Lemvig, men bortset derfra gør man vist ikke mange uret ved at sige, at den grundtvigske bevægelse aldrig rigtig fik tag i egnens befolkning. Det blev Indre Mission, som kom til at præge sognet. Allerede 1886 opførtes missionshuset, som oprindeligt var fælles for Resen og Humlum. I 1950 blev det grundigt restaureret, så det i dag sammen med kirke og præstegård danner en smuk rumme om det arbejde, som stadig gøres af I. M.

Svære åndelige dønninger er i årene efter 1925 gået hen over sognet. Den reaktion mod I. M. og især dens ungdomsarbejde i K. F. U. M. og K., som kom til orde i den såkaldte „Midtjydske bevægelse“, fik også et kraftigt arnested i Humlum. Desværre gik denne bevægelse i alt væsentligt kirken forbi. Mens gudstjenesterne i disse år var meget småt besøgt, samledes man i store skarer i missionshuset til de såkaldte vennemøder, hvor ordet særligt blev ført af lægmænd. Kraftigt og djærvt lød vidnesbyrdene, men også megen ubillig kritik kom til orde, og den fristelse, som altid har ligget nidkære disciple nær, at ville skille ugræs fra hvede, undgik man heller ikke her. Ofte greb man fejl og forvekslede skal med kærne; uret blev begået, og sår, som det tog tid at læge, blev slået. Også advarslene: den, som tykkes at stå . . . blev der brug for

Nu er modsætningerne i det væsentlige udjævnet. Afdøde pastor Chr. Madsen, som var præst i sognet fra 1935—49, har ved sit milde sind, rolige omdømme og sin store menneskekundskab i høj grad bidraget hertil.

Nogen sekterisk bevægelse fik aldrig indpas i sognet. Dertil sled det ældre slægtled sin Bibel for stærkt.

Viggo Jensen,
førstelærer.

Tørring kirke.

FOT. DAHL, HOLSTERRØ

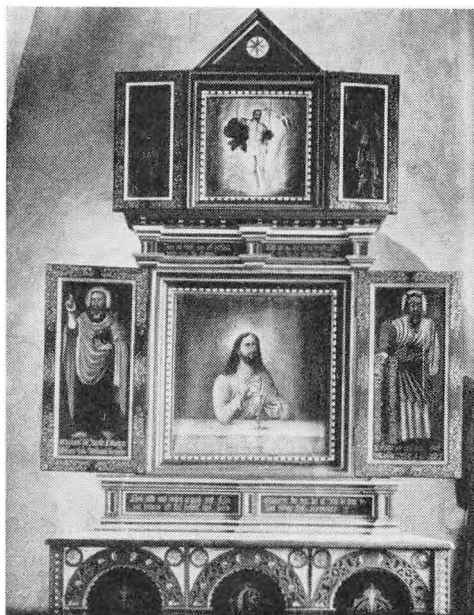
TØRRING-HELDUM

Tørring sogn, ca. 2 km vest for Lemvig, har fået sit landskabelige særpræg fra isranden, som i den yngre istid har stået over sognets nordre del. Der er her høje bakker og dybe dale, intet minder om almindelig vestjydsk natur. Fra bakkerne er der skønne udsigter over Limfjorden til Thy og Thyholm, og over Lemvig fjord til Nørlem og Lemvig. I klart vejr ser man fra enkelte steder en blank strime mod vest, det er havet, der også nu og da „brummer“ hørligt, ligesom den kolde, klamme havgus en gang imellem kommer krybende langs jorden de 10 km fra havet til Tørring.

Sognet har tunge, frugtbare lerjorder. Længst mod nord er landet dog ganske fladt, sandet gammel fjordbund, på Gjeller odde bevokset med lyng. Her ligger Gjeller sø (ca. 72 ha) og mod vest Vester sø (110 ha), der sammen med Houe å gør skel mod Hygum og Houe sogne.

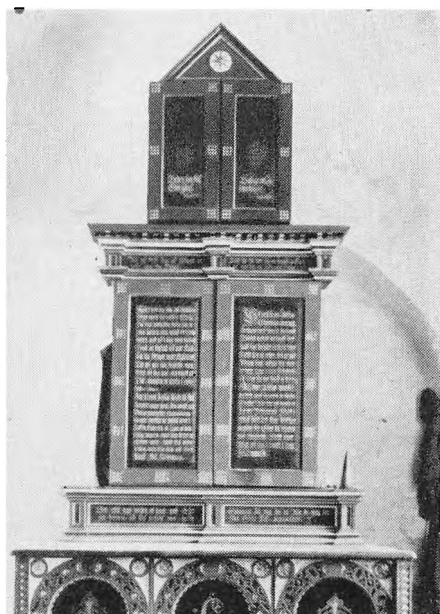
Tørring har fra gammel tid såvel kommunal som kirkelig samhørighed med det lille Heldum sogn.

Meget højt og midt i den nordlige halvdel af sognet ligger kirken. Som i de fleste af egnens kirker er murværket i skib og kor af tilhuggede granitkvadre og dør indenfor en metertyk mur af kalk og marksten. Bygningsstilen er romansk, men tårnet er sengotisk. I tårnet findes en indmuret vindeltrappe i nordvæggen, den fører op til skibets loft. Kirkeklokken, der er støbt af Peter

FOT. NATIONALMUSEET

*Altartavlen i Tørring kirke, lukket. *)*

FOT. NATIONALMUSEET

*Altartavlen i Tørring kirke, åben.**)*

Hansen, Flensborg, har en latinsk indskrift, der fortæller, at Sct. Johannes er tårnets skytshelgen, og at klokken er støbt 1506.

Kirkens inventar er ret almindeligt. Fløjaltartavlen er fra 1601 og har malerier fra 1673, den er restaureret af Nationalmuseet 1914, oprindeligt er den bekostet af Olav Lykke. Alterbordet har renæssance-snitværk. Prædikestolen i renæssance-stil fra 1620, restaureret 1922. Under det højtliggende korgulv har der tidligere været begravelse for Friis'erne på Wadskjærgård. Orglet har 5 stemmer, opstillet af Zachariassen, Aarhus, 1939. I korets sydvæg er der et „Spedalskhedsvindue“. Døbefont af tilhugget kamp.

Lidt sydøst for den højtliggende kirke skjuler den gamle stråttekte præstegård sig, omgivet af have og plantage, nede i en dyb dal. Dalen, der på alle sider er omgivet af delvis beplantede bakker, fortsætter mod øst og udvider sig ud mod den skønne Horn sø (ca. 44 ha), der når omtrent ud til Lemvig fjord. Præsten Peter Eskelund satte sig i 1890'erne et smukt minde ved at beplante bakkerne og delvis omlægge haven.

Mod vest i nordsognet ligger den gamle herregård — nu proprietærgård, Wadskjærgård. Her voksede i det attende århundrede den i datidens Danmark kendte digter og professor, Christian Frederik Wadskier, op. Han var født i Ørslev kloster 1713, men hans fader overtog nogle år senere Wadskjærgård i forpagtning efter sin fader, som døde dér 1676.

Fra nyere tid er digteren Thøger Larsen, egentlig „Larsen Underbjerg“, men navnet Underbjerg anvendte han ikke. Hans hjem, et lille stråttekt hus-

Rettelsete: *) Læs: åben. **) Læs: lukket.

FOT. NATIONALMUSEET

Billedskærerarbejde i Tørring kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

Billedskærerarbejde i Tørring kirke.

mandssted, står endnu ganske nær fjorden i fiskerbyen Underbjerg. Hans søster Bodil lever endnu i hjemmet. På Vinkel Hage, der nu hører under Lemvig, er rejst en meget stor natursten til minde om ham. På stenen er indhugget et af Thøger Larsens skønneste vers.

Fra Tørring sogn søger en ikke lille del af befolkningen ind til Lemvig valgmenighed. Ca. 25 af sognets 140 hjem har løst sognebånd til valgmenigheden.

Et lille missionshus i nordsognet vidner om, at også Indre Mission har haft betydning i sognet. Huset er opført 1892, og den drivende kraft ved dets bygning var digteren Thøger Larsens fader, Peder Larsen. Nu holdes der kun få møder i missionshuset og med ringe tilslutning. Det samme kan endnu mere siges om foredrag i forsamlingshuset, der blev opført af en grundtvigsk kreds 1902. Hverken den indre missionske vækkelse eller den grundtvigske bevægelse er gået så stærkt i dybden i Tørring-Heldum, som ellers almindeligt på denne egn. Fra tiden omkring 1800 berettes om en betydelig vækkelse i sognet i tilknytning til brødremenigheden. 31 personer var optaget i menigheden. Først blandt lederne nævnes Mads Halgaard. Bevægelsen synes at have stået i godt forhold til sognepræst Christen Fog. (Om ham: se Heldum sogn).

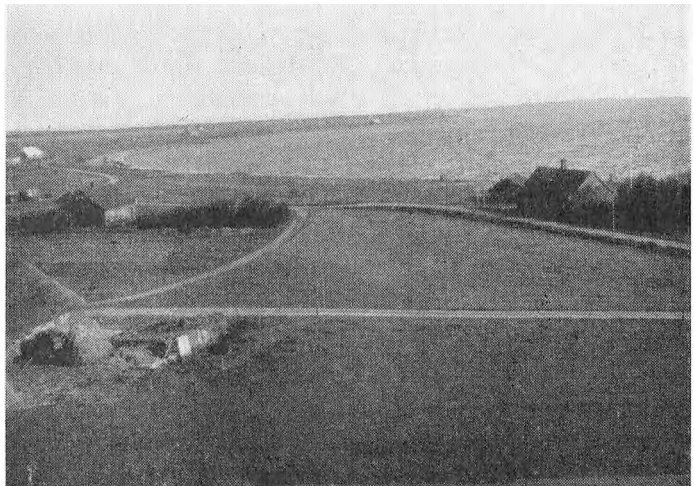
Den gamle Liber daticus beretter om en svær oversvømmelse, der hærgede

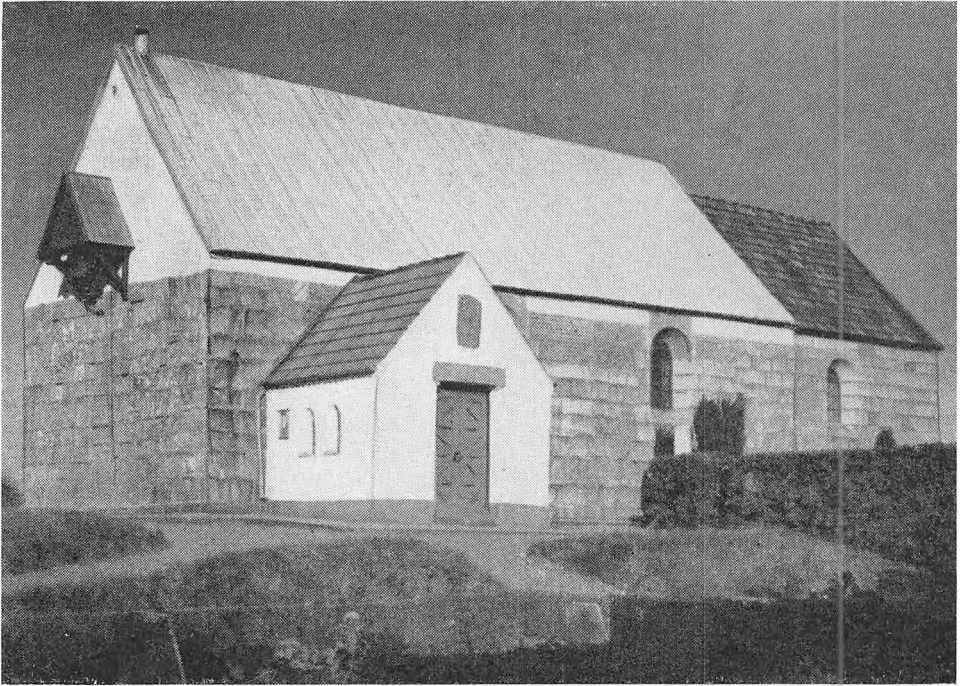
Kalkmaleri fra 1200-tallet i Tørring kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

limfjordsegnene i året 1839. Mange lavtliggende huse i Tørring styrtede sammen, og adskillige mennesker var i livsfare. En gammel mand sad i 2 døgn på loftet, mens hans ko stod nedenunder på spisebordet. Nu er de lave strækninger beskyttet ved diger ud mod fjorden.

*Udsigt over
„Underbjerg“, Tørring,
set fra bakken.*

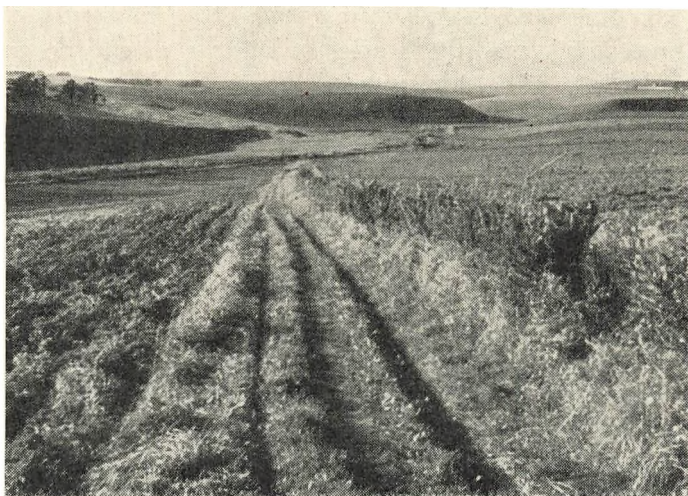
Heldum kirke.

FOT. DAHL, HOLSTEBRO

Tørring sogn fik sin del af den tyske besættelse 1940—45. I de to sidste krigsår blev begge skoler, forsamlingshuset og missionshuset beslaglagt til soldater og senere til flygtninge. Ligeledes blev talrige privathjem helt eller delvis beslaglagt. I præstegårdens havestue var der det meste af et år sygestue. Mod nord i sognet, på Agers mark, byggedes 4 bunkers med metertykke jernbetonvægge, og uden om dem opstilledes kanoner og udbyggedes mange underjordiske beboelser og beskyttelsesrum. Disse er nu sløjfede; men de 4 „fæstningsværker“ står endnu. Gennemgående opførte soldaterne sig godt. Også tyskernes berømte „grøft“ langs gennem hele Vestjylland til at fange de engelske tanks i gik gennem pastoratet. Dens nordende mandede ud i Horn sø.

På hulvejen, der fører ned til præstegården, skal der undertiden spadsere en „brun dame“. Jeg har talt med en gammel mand, der i sine unge dage tjente i præstegården, og som da en aften gik ved den ene side af vejen, mens damen gik ved den anden side. Hvem hun er, og hvorfor hun gik der, ved vist ingen. Nu er hun nok gået til hvile.

Heldum sogn, der er anneks til Tørring, er et af landets allermindste sogne, 441 ha, o. 100 mennesker. Er sognet lille, så er det til gengæld frugtbart. Den overvejende del af sognet består af flad, frugtbar og muldrig jord med jævntstore bøndergårde og en del jordløse huse. Sognet er nær nabo til Lemvig. Og som det ofte går, har også her den store nabo tæret på den lille. 1546 fik

Landskab fra Heldum.

FOY. DAHL, HOLSTEBRO

Lemvig by skøde på tre gårde i Heldum, og i tidens løb blev denne jord udskilt fra Heldum sogn og er nu Lemvig Nordmark. I vor tid købte Lemvig kommune Vinkel Hage, og nogle år efter blev dette stykke strandjord, der ligger ud mod Lem vig (nu siger man Lemvig fjord) indlemmet i Lemvig kommune.

Heldum kirke ligger på en lille, lav høj ved Lemvig—Harboøre landevej. Jeg har hørt sige, at det er en gammel offerhøj, men ingen skriftlig stadfæstelse fundet herpå.

Kirken er lille, men dog stor nok til at kunne rumme hele sognets befolkning på en gang. Den er i romansk stil, bygget af smukt tilhuggede kvadre og uden tårn og apsis. Den meget gamle klokke er ophængt på vestgavlen. Den var i o. 25 år anbragt i en pyramideformet klokkestabel lidt vest for kirken. Men dette grimme træstillads er nu heldigvis forsvundet, og klokken atter anbragt på kirkens gavl.

I efteråret 1908 brændte kirkens korparti ved en påsat brand. Altret, alterbilledet og den gamle sølvdisk gik til grunde. Alterkalkens smukke fod kunne bruges på en ny kalk. Malmlysestagerne og døbefonten kunne istandsættes. Før branden var den vestligste del af kirkeskibet afskildret til våbenhus, nu blev der bygget et lille våbenhus om den søndre indgangsdør, og kirkens oprindelige smukke stil kom frem igen.

I året 1788 solgtes annekspræstegården, Kirkegård i Heldum, fra Tørring-Heldum præstekald. Salgssummen var 800 daler for en gård på $6\frac{1}{2}$ td. hartkorn, og så fik sognepræsten 32 daler årligt i rente, mens han tidligere kun fik 22 i fæste.

Den præst, der solgte gården, hed Christen Fog. Han var præst i Tørring-Heldum 1774—1802, og hans navn fortjener at bevares. Gennem brødremenighedens indberetning (Hardsyssel årbog 1910, side 123) får man indtryk af, at han midt i den rationalistiske tid har haft en klar evangelieforkyndelse.

Som landmand var han fremragende. Han indrettede teglbrænderi ved Tørring præstegård, nybyggede avlsbygningerne, afvandede engen, byggede svinesti, inddrog gårdens udmark til dyrkning, fandt mergel og merglede gårdens jorder og anlagde have. 37 år senere skriver den daværende præst om ham: „Han ligger begravet paa Tørring Kirkegaard sønden for Kirken, paa Graven, der gemmer ham og hans første Kone, ligger en stor Ligsten (er der endnu 1951). — Ligesom Menighederne længe vil bevare Mindet om deres retskafne, nidkære og fromme Sjælesørger, saa vil ogsaa hans Efterfølgere med Taknemlighed erindre de mange betydelige Forbedringer, han har gjort ved Præstegaarden.“

Kirkelige og åndelige rørelser i Heldum synes at have fulgt de tilsvarende i Tørring; til beskrivelsen dér kan der henvises. Dog har Indre Mission sat mindre præg på Heldum end på Tørring.

Også Heldum fik del i den tyske indkvartering i hjemmene i årene 1944—45. En enkelt af sognets mænd, gårdejer Arne Møller, Kirkegård, måtte i nogle måneder sidde fængslet i Viborg. Vistnok fordi han havde fornærmet en let fornærmelig underofficer.

P. Roesgård,
sognepræst.

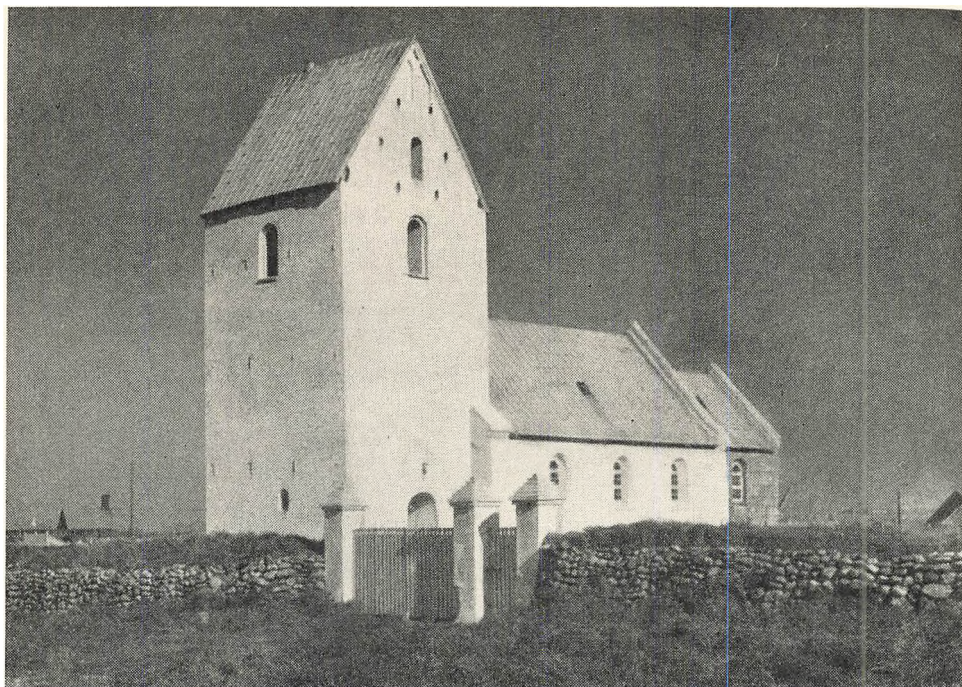
Vandborg kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

VANDBORG-FERRING

Midt i Vandfuld herred ligger Vandborg sogn, og midt i Vandborg sogn ligger kirken. Skønt sognets — såvelsom herredets — navn har stavelen „Vand“, er sognet i dag fattigt på vand; men at der tidligere må have været en del vand, minder gårdsnavnenes sammensætning med dam, kær, bæk og mose om. At der også i fortiden har været skove, minder andre gårdsnavne om i stavelserne: skov og lund; endnu kan man også finde store egestød i de moseagtige pletter. — Og de almindelige gårdsnavne med stavelserne: nørre, sønder, vester og øster, „rigtigt anbragt“ i sognet i forhold til kirken, kan pege hen på denne som fælles samlingsmærke. Jorden er frugtbar, lermuldet. Terrænet meget bakket, gennemskåret — ligesom annekset Ferring — af flere omtrent parallelle dale i retningen øst-vest. Hele landskabets karakter bærer tydeligt præg af moræneaflejringer fra den sidste istid, da isranden gik lidt syd for Bovbjerg. Bakkeskrænterne øst for Ferring sø op gennem Ferring og Vandborg er den gamle kystlinie. Af gravhøje kendes kun få. Omkring sognets højeste punkt, Raabjerg, der er 57 m, har der endnu i sidste halvdel af forrige århundrede været små lodder hedejord, hvoraf ganske lidt er bevaret og fredet.

Efter ca. 1820 har Vandborg og Ferring sogne været ét pastorat. Vandborg

Ferring kirke.

FOT. DAHL, HOLSTEBRO

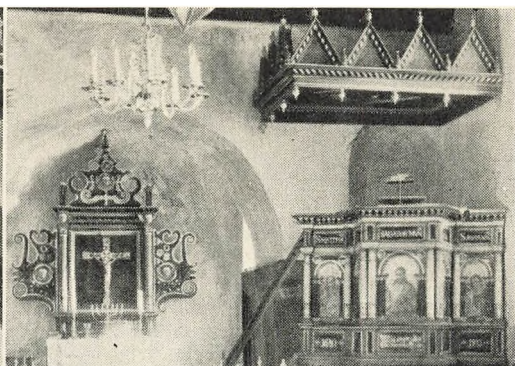
kirkes kor og skib er fra romansk tid af granitkvadre på dobbeltsokkel. I slutningen af middelalderen er tårnet mod vest og sakristiet mod nord bygget af rå granit og munkesten. Samtidig fik kor og skib — i modsætning til næsten alle de andre af egnens kirker — hvælvinger, hvilket måske kan tyde på, at Vandborg kirke har været herredskirke for Vandfuld herred. Den smukt udskårne altertavle bærer årstallet 1624, og prædikestolen er fra omtrent samme tid med delvis oprindelige malerier af Kristus og evangelisterne (restaureret 1913 af Johs. Malling). I korbuen har oprindelig været kalkmalerier. Det, man mest lægger mærke til i kirken, er det smukke alterbord af ubeklædte granitkvadre, der ligesom døbefonten stammer fra romansk tid, og den gamle bibel fra Chr. IV's tid. Der findes enkelte begravelser under sakristiet. På ydersiden af sydmuren er der i en af kvadrene udhugget et menneskehoved, i en anden et aflangt kors. Det berettes, at abbeden Christen Madsen omkr. 1512 har opført et — nu nedbrudt — våbenhus mod nord, og at han selv har boet i et værelse ovenover til sin død 1530. Måske kan gårdnavnet Munksgård nord i sognet have forbindelse hermed, idet denne gård kan have været bolig for nogle af de ved nonneklostret Gudumkloster tjenstgørende Gudummunke (de omtales i et af Peder Syvs ordsprog); klostret ejede nemlig en del gods udenfor Gudum sogn.

Kirken er synlig fra næsten hvert hjem i sognet, og fra kirketårnet er der

FOT. DAHL, HOLSTEBRO

Interior fra Ferring kirke.

FOT. DAHL, HOLSTEBRO

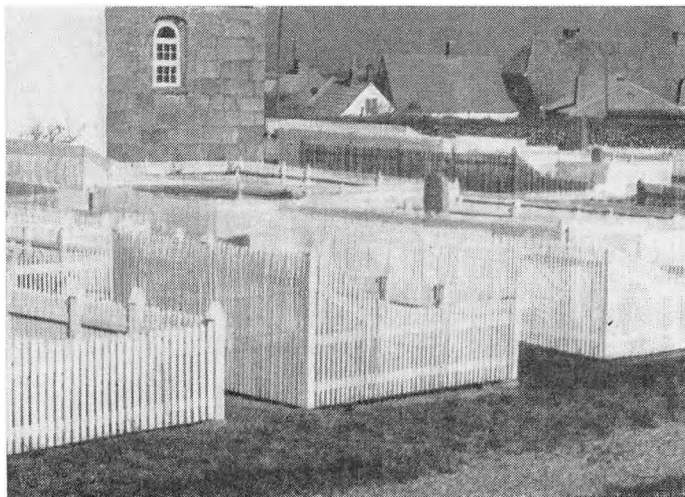
Interior fra Ferring kirke.

en storslået udsigt. Kommer man fra den gamle kirkegårdsplads op mod tårnet, ser man en del af en vældig kampesten, der bærer, ja ligesom løfter det nordvestlige hjørne af tårnet lidt i vejret. Det er ret en hovedhjørnesten. På kirkegården findes et jernkors, rejst af menigheden over pastor Brøchner, der døde ganske ung af tyfus omkr. 1850.

Præstegården har rimeligvis gennem mange slægtled ligget på samme sted som den nuværende (fra 1917—18), da jorden har matrikulsnummer 1. I haven findes en meget gammel ask, hvis krone er tvunget fuldstændig mod øst af vestenvinden, som „klipper“ alle havernes læbælter i disse havsogne. I haven er fundet én velbevaret og stumper af flere „pottetakler“, et vidnesbyrd om, at der i præstegården engang har stået en af de i begyndelsen af 1800-tallet brugte såkaldte „potteovne“, der er beskrevet af H. F. Feilberg i „Danmarks Folk“.

I gården Grysbæk boede den mand, som var den mest virksomme ved oprettelsen af „Det nørrejske Redningsvæsen“, sandflugtskommissær, kammerråd Christopher Berent Claudi. Han blev den første bestyrer af redningsvæsenet fra dets oprettelse 1852 til 1869; men allerede længe før, efter flere ulykkelige forlis i 1838 og 1839, havde han arbejdet ivrigt for sagens virkeliggørelse, bl. a. ved i 1845 på egen bekostning at rejse til England for at se, hvad man dér havde gjort for redningsvæsenet. En alvorlig stranding i april 1847 i nærheden af hans gård, hvorved han selv deltog i talrige redningsforsøg med det resultat, at kun 4 af 13 mand reddedes, blev det afgørende skub, der skulle til, før hans livssag blev virkeliggjort.

Under krigen 1940—45 var Vandborg sogn — velsagtens p. gr. af invasionsfrygt — i adskillige måneder plaget af tysk indkvartering; vist omtrent alle gårde måtte afgive en eller flere stuer til de selvbudne fremmede. Et par gange var der optræk til alvorligere begivenheder. Tyskerne lærte snart, at for dem var der intet udkomme med beboerne. En enkelt tragisk begivenhed skete dog. Læge C. V. A. Rasch i Strande blev skudt af en tysk vagtpost, da han om aftenen i sin bil var på vej til en syg i Thyborøn. De nærmere om-

Fra Ferring kirkegård.

stændigheder er vist aldrig blevet opklaret, men alle vidste, at tyskerne havde et godt øje til læge Rasch, som altid frygtløst lod dem mærke sit danske sindelag.

Ferring sogn er et af de få vestjyske havsogne, hvor jorden er så frugtbar, at man kan dyrke hvide næsten lige ud til havet. Kun i det nordvestlige hjørne er det fladt med mager, sandmuldet jord; ellers er jorden som i Vandborg fed, lermuldet og meget bakket. Den vældige lerbanke Bovbjerg dominerer hele landskabet, stigende fra Ferring sø mod syd til en højde af 46 m i nærheden af Bovbjerg fyr. Ferring kirke og Bovbjerg fyr er synlige i mange kilometers afstand. Udfor Bovbjerg har Vesterhavet en vældig magt; når det rigtigt er i oprør, kan bølgeslaget nogle steder nå langt op ad de stejle lerskrænter, og bølgeskum flyver med vestenvinden langt ind over land; helt oppe i Vandborg sogn kan man „smage“ vestenvindens salt, som svider træernes blade. Tidligere blev der drevet en del havfiskeri fra Ferring strand, nu „bruger“ man ikke „æ haww“ mere som erhvervskilde. Havet har gennem slægterne været en grådig nabo for sognets beboere, så hartkornsskatterne flere gange måtte nedsættes. Tidligere har Bovbjergs skrænter skrånnet mere jævnt ned mod havet; nu står de stejle som vidnesbyrd om havets magt.

I sidste fjerdedel af forrige og første fjerdedel af dette århundrede har staten — først gennem private entreprenører, senere gennem vandbygningsvæsenet — ofret store beløb på hofdebygning for at sikre den frugtbare jord mod havets nedbrydning; det er lykkedes så godt, at der nu er en bred forstrand neden for Bovbjergs skrænter; men hofderne kræver stadig vedligeholdelse, da de svære betonblokke, der vejer $41\frac{1}{2}$ tons, og hvoraf der blev brugt ca. 2.000 til hver hofde, dels synker i sandet, dels ødelægges af brændingen. Endnu lever der gamle i sognet, hvis barndomshjem lå et stykke ude i havet. Ældre folk har berettet sagnet om et vest for Bovbjerg beliggende „Bedelund Kloster“, og man har villet hævde, at sognets navn skulle hentyde til den

Landskab fra Ferring.

FOT. DAHL, HOLSTEBRO

fjerdedel af det oprindelige sogn, havet har levnet. I Ferring sø — også kaldet Ferring fjord — nord i sognet fiskes en del ål og skaller. Mellem havet og søen er en smal tange, som flere gange i forrige århundrede blev gennembrudt af havet; men åbningen lukkedes hver gang igen. Så sent som i 1936 brød havet hul i sanddiget syd for Ferring sø. Tangen er nu beskyttet af høfder.

Bovbjerg fyr er bygget 1877 tæt ved skræntens højeste punkt, oprindeligt fast fyr, fra 1904 blinkfyr. Det er 26 m højt, og dets kraftige lys kan ses i en afstand af 21 sømil.

Ferring redningsstation med raketapparater er oprettet 1860. Udfor Bovbjerg har der fundet flere dramatiske strandinger sted.

Ferring kirke er fra romansk tid, i hvert fald for korets vedkommende; dette er bygget af kvadersten på skråkantsokkel. Skibet er af rå kampesten med kvadersten i hjørnerne. Det massive tårn er tilbygget og har hvælving ligesom koret, mens skibet har bjælkeloft. På skibets nordvæg er der i 1915 fundet et ganske lille romansk vindue. Uden om dette er der afdækket kalkmalerier fra 13. århundrede, påvirket af keltisk kunst. De forestiller i midterfeltet: Jesus, der fristes af Djævelen; foran, kun delvis synligt: Jesu indtog i Jerusalem. Billederne blev i 1937 påny restaureret af Nationalmuseet og er vist nogle af de ældste kalkmalerier i vore landsbykirker. Efter at de i sin tid blev overkalkede, er der to gange malet billeder udenpå. Altertavlen er fra 1638, prædikestolen fra 1640, begge blev restaureret 1912—13; da blev malerierne på prædikestolen (Jesus, Salvator mundi, og evangelisterne) malet op, og samtidig blev altertavlens nadverbillede taget ned og ophængt på skibets sydvæg, og i stedet blev på altertavlen ophængt et lille gotisk krucifiks; dette er meget smukt udført. I kirken opbevares to billedskærerarbejder, hvoraf især det ene, en Mariaskikkelse fra den første gotiske tid, ved sin blide ynde bærer præg af en dygtig mesters hånd. Døbefonten er af granit fra romansk tid.

Bovbjerg.

På gravhøje har sognet været fattigt. Nogle er vel nedpløjede; nu findes kun en enkelt, Hesthøj, vest for Bovbjerg fyr, hvor en mindestøtte omtaler Fr. VI's besøg på Bovbjerg i 1826 og 1830. Af andre mindesmærker findes lidt nord for fyret en stor granitsten til minde om folketingsmand Chr. Berg og nord for Ferring by, yderst på skrænten, en mindesten for fyringeniør C. F. Grove, hvis betydning for dansk fyrvæsen og vestkystens sikring bør mindes.

Bovbjerg badehotel blev i halvfemserne grundlagt af kunstmaler Kristen Bjerre, hvis mange billeder fra egnen, ikke mindst hans ypperlige portrætter og situationsbilleder, smykker hotellets lokaler.

Under sidste krig blev Ferring gjort til „Stützpunkt“ og blev derfor afspærreret område, så beboerne måtte forsynes med „Ausweis“. Markerne blev ødelagt af løbegrave, pigtrådsspærringer, minefelter og betonbunkers. Den 7. maj 1945 indtraf en trist begivenhed midt under glæden over befrielsen. Blandt troppeperne var der dengang mange tilfangetagne russere, som tyskerne ikke stolede på. Før deres afmarch forlangte tyskerne — skønt de jo havde kapitulert —, at russerne skulle aflevere våbnene til dem. Da russerne nægtede det, skød tyskerne den russiske officer, og det førte — forståeligt nok — til russisk modstand, hvorved tre tyske soldater mistede livet. Disse og den russiske officer blev begravet på Ferring kirkegård Kristi himmelfartsdag.

Henning P. Bjerg,
sognepræst.

Venø kirke.

FOT. NATIONALMUSEET

VENØ

Venø sogn, som udgøres af øen af samme navn, ligger ca. 7 km nord for Struer ude i Limfjorden. Dens areal er kun godt 1100 tønder land med en befolkning på ca. 175.

For trekvart århundrede siden var øen bar og øde og forblæst uden et eneste træ, men efter at en ung sjællandsk pige var tilflyttet og med enestående energi havde taget plantningssagen op, er der nu skabt store landskabelige skønhedsværdier med marker, plantager og smukke hedebakker, således at øen i de senere år er blevet et meget yndet udflugtssted, og hvor kunstnere søger til for at forevige de skønne partier; her skal blot nævnes navne som Elise Konstantin-Hansen og Knud Agger.

Indtil 1749 hørte Venø ind under Hjerm-Gimsing pastorater, og det påhvilede sognepresten at sørge for øens kirkelige betjening, men da hans sogne var vidtstrakte, og han tillige var provst, måtte Venø betjenes af de hyppigt skiftende kapellaner, der var meget kede af at skulle sejle frem og tilbage mellem øen og fastlandet, en sejlads, der ofte om vinteren kunne være forbundet med livsfare. Venøboerne klagede ofte over disse kapellaner — vist med nogen ret —, og da biskop H. A. Brorson i foråret 1749 var på visitats i provstiet,

besluttede han i samråd med sognepræst hr. Thomas Just Jermiin at bønfalde kongen, Frederik den V, om at lade Venø blive et selvstændigt pastorat. Sognepræsten lovede for egen regning at bekoste opførelsen af et beboeligt hus på øen til præsten samt at lade denne nyde indtægt også som degn. Kongen bifaldt forslaget og lovede gratis kaldsbrev og forflyttelse efter seks års tjeneste. Den 2. januar 1750 kaldedes øens første selvstændige sognepræst.

Kirken, der ligger på en lille bakke midt på øen, er Danmarks mindste og er bygget i tiden mellem 1560 og 1590. Før denne tid har der sikkert været et katolsk kapel på pladsen, da det ikke kan tænkes, at øens døde er blevet begravet andetsteds. Før kirken blev bygget, var et stolestade i Gimsing kirke reserveret Venøboerne. Tre gange er kirken blevet udvidet. Den oprindelige kirke var knap 12 alen lang og tækket med byghalm. Den er bygget af store, utilhugne kampesten, fundet på stranden, og kun i hjørnerne er der brugt munkesten. Indgangsdøren var på den søndre side, og der fandtes kun eet vindue. Senere er der bygget til, ligeledes med kampesten, således at kirkerummet nu er 9,8 × 4,2 m indvendig. I 1863 byggede man det lille våbenhus og tilmurede samtidig den gamle indgangsdør. Kirken er fattig på udsmykning. Prædikestolen og døbefonten stammer sikkert fra kirkens første tid, hvorimod den oprindelige altertavle i 1882 blev erstattet med den nuværende, der er en kopi efter A. Dorphs altertavle i Sct. Stefanskirken i København: „Eet er fornødent“. Den oprindelige altertavle var trefløjet. De to sidefløje, der forestillede Lovens tavler og Evangeliets lys, er ophængt på kirkens nordvæg, hvorimod selve alterbilledet, der forestillede den hellige nadver, er gået til grunde. Kirkeklokken, der er ophængt i et lydhul i den vestre gavl, er støbt i året 1636 af klokkestøberen Knud Olsen og har oprindelig været husklokke på herregården Volstrup.

Den første præstebolig, som hr. Jermiin lod bygge, lå lidt syd for den nuværende og var meget ringe og utæt, således at der med det samme indløb gentagne klager til biskop Brorson. Således klagede øens anden sognepræst sin nød til biskoppen, der svarer i et brev, der viser, at den pietistiske biskop ingenlunde savnede humor. Brevet er indlagt i forordet til „Troens rare Klenodie med Svanesang.“ „At bruge til Motiv Husets slette Tilstand og for den Skyld at ville forlade sin Post af saa faa Aaringer, kunde svække Deres Kredit hos Vedkommende, men derimod bestyrke politicos i den Mening, at Geistlige aldrig ere tilfredse, uden de altid have deres gode Kommoditet.“ Biskoppen minder så om, at sømænd og selv højtstående officerer ofte må nøjes med mindre, og føjer så til: „Mit Raad Er, at De i Sommer seer at faa Deres Hus i Stand og saa giver sig til i Taalmodighed at oppebie den rette Tid, da Deres Befordring bliver med Guds Hjælp dobbelt ønskelig. . . . Naar Frugten faaer sin Modenhed eller sidder sin Tid ud, saa smager den ret. Vilde de solgte Tjenere i Israel altid hastet efter deres Frihed saa havde de aldrig havt en fornøiet Stund, men de gik med en god Villie deres Tid ud, o hvor glædelig blev da det syvende Aar. Og saaledes bliver med Guds Hjælp ogsaa Hans syvende

A. Busch, sognepræst til Venø 1880—82.

Aar et Jubelaar. Naar Tiden bliver Ham lang, kan han tænke paa de gamle Propheter, som gik i Huler og paa Bjergene; ja hvad mener Han vel, om disse dyrebare Guds Mænd maatte have det saa godt, og i det Sted siddet med Ro i deres Huler. Eller hvor vilde mangen tro Christi Tjener, hvor Krigen raser, glæde sig ved at sidde i Ro paa Vænø!"

Den nuværende præstegård er fra 1871.

I de 200 år, der er forløbet siden embedets oprettelse, har øen haft 31 præster, hvoraf nogle er blevet kendt i videre kredse. Øens første sognepræst hed A. F. P. Grib og var søn af en af Tordenskjolds betroede mænd. I årene 1781 til 1789 oplevede Venø ved pastor Baches udnævnelse til sognepræst en tragedie, som rystede sindene stærkt. Allerede fra første færd viste den nye sognepræst sig som en fortrukken person. Gentagne gange mødte han beruset i kirken, og ved en gudstjeneste forbandede han menigheden i stedet for at lyse velsignelsen. Gang på gang spillede han klovn under gudstjenesten, skar frygtelige grimasser, rakte tunge ad folk, tog dansetrin og spjættede ud med benene, således at nogle lo, medens andre græd. Når sognebørnene havde ærinde i præstegården, blev de undertiden jaget ud med næveslag, eller der blev affyret bøsseskud mod dem med det fromme ønske: „Gid Fanden må splitte jer ad.“ Det er åbenbart, at manden var sindsyg, og i 1785 blev han da også suspenderet og senere afskediget i 1789.

I årene 1846—48 besøgte digterpræsten St. St. Blicher gentagne gange øen, hvor hans søn, Peter Daniel B., var blevet præst, og han benyttede besøgene til udbytterige jagtture.

Af andre kendte navne bør nævnes A. Busch, 1904—35 formand for D. M. S. Hans efterfølger blev S. Konstantin-Hansen, en søn af den kendte kunstner.

Med pastor Busch kom vækkelsen til Venø. Hidtil havde øens fiskere været en skræk for Struerboerne; man kaldte dem „de vilde fra Venø“, idet de sloges og drak. Det var blandt disse fiskere, vækkelsen begyndte og til dels har holdt sig ned gennem årene. Vækkelsen frembragte mange stoute skikkelser, bl. a.

Peder Nordmand og Søren Clemmensen, to typiske fiskere, der efter en svær omvendelseskamp kom igennem til levende tro, og som holdt sammen som David og Jonathan.

Hverken grundtvigianismen eller de folkelige bevægelser har i nævneværdig grad fundet vej til Venø.

Beboerne har følt sig stærkt knyttet til øen, og kun få rejste på højskole eller landbrugsskole. Her skal dog nævnes den unge sjællandske pige, der rejste plantningssagen, Birteline Jensen. Da hendes testamente efter hendes død blev åbnet, viste det sig, at hendes formue skulle bruges til et legat til fordel for unge Venøboeres højskoleophold. Endvidere bør gdr. Markus Bjerres navn nævnes. Han blev gennem sine talrige artikler og kronikker i dagbladet „Politiken“ kendt i vide kredse.

Venø er mærkværdig fattig på historiske mindesmærker. Kirken er den eneste bygning, der har nogen alder bag sig. Øen har været fattig, og der er derfor bygget dårligt og billigt. Øen har været beboet siden stenalderen, og der gøres stadig fund af stenredskaber. Kun ganske få sagn fortælles, bl. a. om gården Sønderskov og om Sorthøj mod nord.

Under den sidste krig slap øen for indkvartering af tyske soldater. Den ene af øens to sommerlejre blev i nogen tid brugt af modstandsbevægelsen til uddannelsesskole.

Gordon Pauli Andersen,
sognepræst.

Litteratur: Trap: Danmark. VIII. 108—110. Acton Friis: De Danskes Øer. 287—304. Hardsyssels Aarbog. 9. bind, 1925, 115—136. Elise Konstantin-Hansen: Små kapitler af et langt liv. 67—80. Georg Hansen: Præsten 197—198.